

FOCUSSEN OP GOD

christelijke jongeren en aanbidding als sensationele vorm

Robin Rinsma

28 maart 2012.

Focussen op God

christelijke jongeren en aanbidding als sensationele vorm

Masterscriptie

Godsdienstwetenschap

Rijksuniversiteit Groningen

Robin Rinsma s1690574

Eerste begeleider: dr. K.E. Knibbe

Tweede begeleider: dr. J.H. Roeland

33704 woorden

Afbeelding voorpagina: aanbidding tijdens *Soul Survivor* 2011, door Mcklin Fotografie.

Inhoudsopgave

<u>Inleiding.....</u>	<u>3</u>
<u>1. Onderzoeksopzet.....</u>	<u>7</u>
<u>1.1 Participerende observatie: kassamedewerker.....</u>	<u>7</u>
<u>1.2 Interviews.....</u>	<u>9</u>
<u>2. Christelijke festivals en aanbidding.....</u>	<u>11</u>
<u>2.1 Christelijke festivals.....</u>	<u>11</u>
<u>2.1.1 Oorsprong van christelijke festivals.....</u>	<u>11</u>
<u>2.1.2 Evangelicale beweging.....</u>	<u>12</u>
<u>2.2 Aanbidding: it's all about You.....</u>	<u>14</u>
<u>2.2.1 Wat is aanbidding.....</u>	<u>14</u>
<u>2.2.2 Aanbidding binnen het christendom.....</u>	<u>17</u>
<u>2.3 Aanbidding op christelijke festivals.....</u>	<u>18</u>
<u>3. Sensationele vormen: religie als esthetiek.....</u>	<u>22</u>
<u>3.1 Weber: betekenis versus Meyer: vorm.....</u>	<u>22</u>
<u>3.2 Sensationele vormen.....</u>	<u>23</u>
<u>3.3 Esthetiek van overtuiging.....</u>	<u>25</u>
<u>4. Vormen van aanbidding: de taal van Jezus.....</u>	<u>27</u>
<u>5. Muziek als sensationele vorm: een <i>solo for Jesus</i>.....</u>	<u>30</u>
<u>5.1 Ontmoeting met God door muziek.....</u>	<u>30</u>
<u>5.1.1 Focussen op God.....</u>	<u>31</u>
<u>5.1.2 Emoties in muziek.....</u>	<u>32</u>
<u>5.1.3 Onder de indruk raken van God.....</u>	<u>33</u>
<u>5.2 Twijfels bij muziek.....</u>	<u>33</u>
<u>5.3 Welke muziek?.....</u>	<u>34</u>
<u>5.3.1 Moderne aanbiddingsmuziek.....</u>	<u>35</u>
<u>5.3.2 Aanbiddingsmuziek: waarom wel of niet.....</u>	<u>37</u>
<u>5.4 De aanbiddingsleider.....</u>	<u>39</u>
<u>5.4.1 Reis van de aanbiddingsleider.....</u>	<u>41</u>
<u>5.5 Conclusie: niet 'gewoon voor de lol'.....</u>	<u>42</u>
<u>6. Woorden als sensationele vorm: krachtige woorden.....</u>	<u>44</u>
<u>6.1 Ontmoeting met God door woorden.....</u>	<u>44</u>
<u>6.1.1 Verandering in de geestelijke wereld.....</u>	<u>45</u>
<u>6.1.2 Verandering in de natuurlijke wereld.....</u>	<u>46</u>
<u>6.1.3 Verandering in de gelovige.....</u>	<u>46</u>
<u>6.2 Liedteksten.....</u>	<u>48</u>
<u>6.2.1 Algemene thema's.....</u>	<u>48</u>

6.2.2 Voor en over God.....	49
6.2.3 Bewust zingen.....	50
6.3 Conclusie.....	51
7. Lichaamshoudingen als sensationele vorm: polonaise voor God.....	53
7.1 Waarom lichaamshoudingen.....	53
7.1.1 Woorden kracht bijzetten.....	54
7.1.2 Gevoelens uiten.....	55
7.1.3 Focussen op God.....	55
7.1.4 God spreekt door het lichaam.....	57
7.1.5 Twijfels bij gebruik van lichaamshoudingen.....	59
7.2 Gebruik van lichaamshoudingen.....	59
7.2.1 Handen opheffen.....	59
7.2.2 Ogen sluiten.....	60
7.2.3 Staan, knielen, liggen.....	60
7.2.4 Dansen.....	61
7.3 Conclusie.....	61
8. Aanbidding op festivals.....	65
8.1 Voordelen van aanbidding op festivals.....	65
8.2 Nadelen van aanbidding op festivals.....	66
8.3 Conclusie: horizontale relaties.....	67
Conclusie.....	69
Dualistische perceptie.....	70
De relatie tussen gelovige en God.....	70
Discussie: sensationele vormen.....	71
Resultaten: discussie en aanbevelingen.....	73
Bronvermelding.....	75
Literatuur.....	75
Internetsites.....	77
Bijlage: interviewschema.....	78

Inleiding

*Holy, holy, holy
is the Lord,
God almighty!*

Toen ik dertien jaar was, kwam ik terecht op een christelijke middelbare school. Daarvoor had ik nooit echt iets van het christendom mee gekregen. Op school raakte ik bevriend met een groep christelijke jongeren die zeer actief bezig waren met hun geloof. Na een tijdje raakte ik wel geïnteresseerd in dat christendom en een jongen vroeg me om eens mee te komen naar *Power-Zone*, de evangelicale jeugdkerk die één keer in de maand op zondag avond een dienst hield in de kantine van mijn school. Toen ik voor het eerst binnenkwam tijdens een dienst van *Power-Zone* was mijn reactie: 'Jezus!', terwijl ik mezelf net had af geleerd om dat te pas en te onpas te roepen. Het was voor mij een bijzondere ervaring en totaal niet wat ik er van had verwacht. Er was een band met alles er op en er aan en alle jonge mensen die gekomen waren stonden met hun handen omhoog en ogen dicht uit volle borst mee te zingen: *Holy, Holy, Holy*. Na even wennen bleek ik vooral dat zingen erg leuk te vinden. Waarschijnlijk zongen we niet *revelation song*, waarvan de tekst hierboven staat, maar wel iets wat er op lijkt. Ik kan me herinneren dat ik vaak als een van de laatsten samen met mijn christelijke vrienden *Holy, Holy, Holy* stond te zingen voor het podium.

Het zingen was voor mij echter gewoon zingen, dat handen omhoog houden vond ik maar raar en de teksten van de liedjes begreep ik vaak maar half. Hoewel ik niet bekeerd ben, hebben de diensten van *Power-Zone* veel indruk op mij gemaakt en zijn ze een belangrijke factor geweest in mijn keuze om godsdienstwetenschap te gaan studeren. Tijdens mijn studie ben ik geïnteresseerd gebleven in de evangelicale beweging, waarbinnen *Power-Zone* te plaatsen is. Met name aanbidding en de vormen die dit aanneemt; de muziek, de liedteksten, het omhoog houden van de handen, et cetera, bleven mij intrigeren. Ik kwam er achter dat aanbidding meer is dan 'gewoon zingen'. Sara,² twintig jaar, student aan de universiteit, legt dit uit: 'Je zingt niet naar het plafond ofzo, als je God aanbidt dan wordt God groot gemaakt, dus dan gebeurt er iets in de geestelijke wereld, maar God nadert ook tot ons als wij aanbidden. Dat zijn momenten [...] wanneer je gewoon bij God bent. Dus aanbidding is niet helemaal eenrichtingsverkeer, want door je aanbidding komt God ook naar ons toe'. Aanbidding beschrijven evangelicale jongeren als 'focussen op God', hiermee bedoelen ze niet simpelweg hun aandacht richten op God, maar op 'God groot maken' en jezelf daarbij aan Hem onderwerpen, met als doel om Hem te ontmoeten.

¹ *Revelation song*, uitgevoerd door Phillip, Craig and Dean, www.youtube.com/watch?v=K7FQfSmtu-w. Ik heb ervoor gekozen om liedteksten niet te vertalen naar het Nederlands omdat verschillende van mijn informanten hebben aangegeven 'een hekel' te hebben aan Engelstalige nummers die (verkeerd) vertaald zijn naar het Nederlands. Engelse citaten uit literatuur heb ik wel vertaald, om de leesbaarheid van deze scriptie te bevorderen.

²Om de anonimiteit van mijn informanten te waarborgen, geef ik niet hun echte namen.

In deze scriptie onderzoek ik waarom de jongeren juist deze vormen, zoals het zingen waar Sara het over heeft, kiezen om te aanbidden en 'bij God te zijn'. Hierbij speelt de theorie van antropologe Birgit Meyer over '*sensational forms*', of sensationele vormen een belangrijke rol. Mijn werkdefinitie van sensationele vormen luidt als volgt: vormen die op 'sensationele' wijze een ervaring van God mogelijk maken. Hierbij verwijst sensationeel niet alleen naar 'spectaculair', maar ook naar de *senses*, de zintuigen. Met behulp van dit begrip laat ik zien op welke manier aanbidding, en daarmee een ontmoeting met God, in de beleving van de jongeren mogelijk wordt gemaakt door de uiterlijke vormen die het aanneemt. Dit doe ik aan de hand van mijn hoofdvraag: *op welke manier ervaren jongeren die christelijke festivals in Nederland bezoeken, de sensationele vormen van aanbidding?*³

Deze vraag wordt des te interessanter wanneer we kijken naar literatuur over de evangelicale beweging in Nederland. In tegenstelling tot veel andere christelijke stromingen heeft de evangelicale beweging de afgelopen jaren haar aanhang zien groeien.⁴ De aantrekkingskracht van de beweging geldt vooral voor mensen die zich al verbonden voelen met gevestigde kerken. De evangelicale beweging is daarom te zien als revitalisatiebeweging binnen het protestantisme.⁵ Daarnaast is de beweging vooral aantrekkelijk voor jongeren.⁶ Opvallend is dat deze jongeren, vaak van huis uit lid van een protestantse gemeente, zich juist afzetten tegen wat zij 'religie' noemen; het kerkelijke instituut en religieuze tradities.⁷ De vraag rijst waarom deze jongeren dan terecht komen bij de evangelicale stroming, die ook eigen 'religieuze tradities' kent, met name de kenmerkende aanbiddingsdiensten, zoals die tijdens *Power-Zone* en die tijdens christelijke festivals. Antropologe Miranda Klaver omschrijft de evangelicale beweging als een 'orthodoxe leer in een eigentijdse verpakking'.⁸ Ik onderzoek de manier waarop de jongeren deze 'eigentijdse verpakking', of deze eigentijdse sensationele vormen, ervaren, die ze verkiezen boven de 'religie' waar ze zich tegen afzetten. Mijn doel met dit onderzoek is bij te dragen aan het inzicht dat in de wetenschap bestaat over de religieuze beleving van jongeren.

De ervaringen van de jongeren staan centraal in deze scriptie. Antropoloog Peter Versteeg stelt dat binnen de antropologie tekst en discoursen dominante instrumenten voor interpretatie zijn,

³ Jongeren van 15 tot 25 jaar.

⁴ Pieter R. Boersema, 'the evangelical movement in the Netherlands', in: Erik Sengers ed., *The Dutch and their Gods: secularization and transformation of religion in the Netherlands since 1950* (Hilversum 2005) 163-179, aldaar: 168-169.

⁵ Miranda Klaver, 'de evangelicale beweging', in: Meerten ter Borg, et al., red., *Handboek religie in Nederland: perspectief – overzicht – debat* (Zoetermeer 2008) 146-159, aldaar: 159.

⁶ Johan Roeland, *Selfation: Dutch evangelical youth between subjectivization and subjection* (Amsterdam 2009) 36-37.

⁷ Johan Roeland, et al., 'Zoeken naar zuiverheid: religieuze purificatie onder jonge new-agers, evangelicalen en moslims' *Sociologie* 6 (2010) 11-29, aldaar: 16-17.

⁸ Klaver, 'de evangelicale beweging' 158.

en dat deze 'geleefde ervaringen reduceren tot het veld van taal en discours'.⁹ Volgens Versteeg worden religieuze ervaringen gezien als bijproduct van discursieve processen binnen een sociale context, terwijl dit niet terecht is. Versteeg ziet ervaring als geleefd en beleefd, als een proces van betekenis geven. Dit is een descriptieve en fenomenologische benadering. Theorie wordt hierbij gebruikt om de ervaringen te verduidelijken en verbanden te leggen, en nadrukkelijk niet om de ervaringen uit te leggen als iets anders dat buiten die ervaringen en de specifieke context ligt.¹⁰ Het is in deze scriptie ook mijn doel om de ervaringen van de jongeren te laten zien als geleefde ervaringen. Wanneer ik stel dat de sensationele vorm van het omhoog houden van handen kan helpen om God te ontmoeten, is dat waar voor de groep die ik onderzoek, omdat zij dat zo ervaren. De ervaringen van de jongeren vormen de basis van deze scriptie, de theorie die ik daarbij aanhaal speelt een belangrijke rol in het contextualiseren van deze ervaringen.

De belangrijkste theorie die ik heb gekozen voor dit contextualiseren is de theorie van Meyer. Het concept sensationele vormen maakt het mogelijk om te laten zien hoe het geestelijke, de ontmoeting met God, en het uiterlijke, de vormen van aanbidding, samenkomen. In de beleving van de jongeren bestaat er echter steeds een duidelijke scheiding tussen het uiterlijke en het geestelijke, daarnaast is volgens de jongeren de innerlijke houding van de gelovige zelf, het 'focussen op God', centraal bij aanbidding. Vanuit deze bevindingen plaats ik kanttekeningen bij de theorie van Meyer. Ik ga hierbij uit van de ervaringen van specifiek jongeren die christelijke festivals bezoeken omdat er nog weinig onderzoek is gedaan op en naar deze festivals, terwijl deze erg populair zijn onder evangelicale jongeren. Bovendien neemt aanbidding op de festivals een bijzondere vorm aan door de massaliteit ervan. De aanbiddingsdiensten op festivals zijn daardoor ook te zien als aparte sensationele vorm die aanbidding aan kan nemen. In hoofdstuk een ga ik kort in op hoe ik mijn onderzoek heb opgezet binnen en buiten deze festivals en in hoofdstuk twee ga ik dieper in op wat christelijke festivals zijn, wat aanbidding precies inhoudt en welke rol aanbidding speelt op christelijke festivals.

Mijn hoofdvraag heb ik opgedeeld in deelvragen. In hoofdstuk twee beantwoord ik daarvan de eerste twee: wat is aanbidding? en wat zijn christelijke festivals? In hoofdstuk drie ga ik uitgebreid in op de theorie van Meyer en beantwoord ik de vraag: wat zijn sensationele vormen? In hoofdstuk vier sta ik kort stil bij het gebruik van de term 'sensationele vormen', omdat dit lijkt te botsen met de verhalen van de jongeren zelf, die zelden spreken van 'vormen' van aanbidding en zich juist afzetten tegen religieuze tradities. Hoofdstuk vijf, zes en zeven zijn respectievelijk gewijd aan de volgende deelvragen: op welke manier ervaren christelijke jongeren muziek als sensationele vorm?, op welke manier ervaren christelijke jongeren woorden als sensationele vorm?, en op welke

⁹ Peter G.A. Versteeg, *Draw me close: An ethnography of experience in a Dutch charismatic church* (Amsterdam 2001) 12-13.

¹⁰ Ibidem, 11-14.

manier ervaren christelijke jongeren lichaamshoudingen als sensationele vorm? Aanbidding kan vele (sensationele) vormen aannemen, ik heb ervoor gekozen om muziek, woorden en lichaamshoudingen te bespreken omdat deze vormen het meest aanwezig waren in zowel mijn gesprekken met de jongeren als op de festivals die ik bezocht heb. Hoewel deze vormen in de praktijk met elkaar verweven zijn, heb ik ze hier voor de overzichtelijkheid van de scriptie uit elkaar gehaald. De laatste deelvraag, op welke manier ervaren christelijke jongeren aanbidding op festivals?, bespreek ik in hoofdstuk acht. Deze scriptie sluit ik af met een conclusie en discussie, waarin ik mijn bevindingen en de gebruikte theorie kritisch bespreek.

1. Onderzoeksopzet

Deze scriptie is gebaseerd op veldonderzoek, interviews en een literatuurstudie. Het veldonderzoek in de vorm van participerende observatie heb ik uitgevoerd op het *Soul Survivor* festival als medewerker, van 29 April tot en met 5 Mei 2011, en op het Opwekking festival als dagbezoeker op 13 juni 2011. De interviews heb ik in de weken daarvoor, daartussen en daarna afgenomen bij verschillende jongeren die deze, en andere, festivals bezoeken. In dit hoofdstuk sta ik kort stil bij deze onderzoeksopzet, bij wat deze inhoudt, waarom ik daarvoor heb gekozen en wat de gevolgen zijn voor mijn resultaten.

1.1 Participerende observatie: kassamedewerker

Participerende observatie houdt simpel gezegd in dat ik zowel heb geparticipeerd als geobserveerd. Dit heb ik gedaan tijdens *Soul Survivor*, bij Opwekking lag de nadruk vooral op observeren. De participatie bestond met name uit mijn bezigheden als kassamedewerker bij de 'informatie en registratie balie' en het meedoen aan andere activiteiten van mijn team, zoals 's avonds laat een snack halen bij de jongens van *Soul Food*, en activiteiten voor alle medewerkers, zoals het gezamenlijke eten, drie keer per dag. Bij het bijwonen van de diensten en seminars lag de nadruk op het observeren; ik schreef mee met de seminars, maar lette ook op de reacties van de jongeren in het publiek, dat deed ik ook bij de diensten. Uiteraard is er in de praktijk geen scheiding aan te brengen tussen het 'participeren' en het 'observeren', dat is ook niet de bedoeling, dus wanneer ik aan het werken was, observeerde ik ook, en wanneer ik een dienst bijwoonde, participeerde ik ook.

Ik heb ervoor gekozen om als medewerker deel te nemen aan *Soul Survivor* omdat ik op die manier een goede aansluiting kreeg bij bezoekers en medewerkers van het festival. Door deel te nemen als medewerker had ik direct beschikking over een grote groep informanten die graag wilden meewerken aan mijn onderzoek, namelijk de informatie en registratie ploeg. Daarnaast kon ik op deze manier ook echt 'participeren' aan het festival. In deze scriptie staat ervaring centraal, daarom heb ik gekozen voor participerende observatie; op deze manier kon ik zelf aanbidding ervaren en deelnemen aan de ervaringen op een christelijk festival.

Antropoloog James Spradley beschrijft zes aspecten van de rol van de participerende observant. Deze aspecten bespreek ik hieronder en aan de hand ervan reflecteer ik op mijn eigen rol als onderzoeker. De eerste eigenschap van de participerende observant is het hebben van twee doelen. Het eerste doel is om mee te doen met activiteiten in de situatie en het tweede doel is om de activiteiten, mensen en fysieke aspecten van de situatie te observeren.¹¹ Hierboven heb ik al kort weergegeven hoe dit bij mij ging. Iets waar ik echter al snel tegen aan liep bij het participeren als medewerker, is dat de gesprekken die mijn collega's voerden vaak weinig te maken hadden met het

¹¹ Spradley, James P., *Participant observation* (Londen 1980), 54-55.

festival, laat staan met aanbidding. Toen mijn ploeggenoot Nynke, 21, student aan de universiteit, aan mij vroeg of het ging zoals ik verwacht had, gaf ik aan dat dat mij opviel. Nynke vertelde toen dat zij en een andere collega, Merel, 22, werkzaam in de gehandicaptenzorg, het daar ook over hadden gehad. Ze waren tot de conclusie gekomen dat het voor hen 'heel normaal' is wat er gebeurt op het festival en tijdens het aanbidden, daarom praten ze er uit zichzelf niet zo snel over, maar ik mocht er gerust naar vragen. Dat heb ik toen ook maar gedaan. Het gevolg hiervan was dat ik de 'activiteiten in de situatie', de gesprekken tijdens het werken, meer heb beïnvloed dan ik in eerste instantie gepland had. Dit was echter nodig om meer te weten te komen over aanbidding.

De tweede en derde eigenschap van de participerende observant die Spradley noemt liggen dicht bij elkaar. De onderzoeker moet zijn bewustzijn als het ware verhogen; informatie die we normaal niet bewust in ons opnemen, moet de onderzoeker juist ook oppikken. Daarnaast moet hij een brede kijk hebben; als een normale participant zouden wij alleen de informatie opnemen die we nodig hebben voor het doel dat we hebben, als participerende observant moeten we een breder spectrum van informatie oppikken.¹² Omdat ik nog nooit eerder op een festival als *Soul Survivor* ben geweest, werd ik automatisch oplettender. Daardoor vielen mij ook dingen op die een 'normale' bezoeker of medewerker niet zouden opvallen; die dingen zijn voor hen 'heel normaal'.

Het hebben van tegelijk een *insider* en een *outsider* perspectief is een vierde onderdeel van participerende observatie.¹³ Hoewel de andere medewerkers wisten dat ik daar kwam voor onderzoek voor deze scriptie, zagen ze mij ook gewoon als medewerker, en dus als *insider*. Dat was voor mij gunstig omdat ik op die manier een goed *insider* perspectief kon krijgen, wat niet had gekund als ik constant werd gezien als *outsider*. Doordat ik werd gezien als iemand die 'erbij hoort', waren mensen vaak heel open, daarom vond ik het belangrijk om na gesprekken nogmaals te vragen of ze het goed vonden als ik de informatie zou gebruiken voor mijn scriptie. Op die manier hield ik het voor mijn informanten en mijzelf duidelijk dat ik niet alleen op het festival was als medewerker, maar ook als onderzoeker.

Het vijfde aspect dat Spradley noemt is 'introspectie'. Als participerend observant ben je je eigen onderzoeksinstrument, daarom is het belangrijk om op je rol als onderzoeker te reflecteren.¹⁴ In feite ben ik dat nu aan het doen. Over het algemeen denk ik dat ik een goede balans heb weten te houden tussen observeren en participeren en tussen *insider* en *outsider*. Hierbij heeft het denk ik erg geholpen dat ik wat betreft mijn uiterlijk niet opviel op de festivals en tussen andere medewerkers. Hierdoor kon ik ook als *insider* gezien worden en bij de seminars en diensten onopvallend observeren en participeren. Een struikelblok voor mij houdt verband met het laatste aspect van de

¹² Spradley, *Participant observation* 55-56.

¹³ Ibidem, 56-57.

¹⁴ Ibidem, 57-58.

rol van de participerende observant, namelijk het bijhouden van informatie.¹⁵ Ik wilde niet uit de toon vallen en vond het daarom nog wel eens lastig om mijn notitieblok er bij te pakken. De eerste paar dagen heb ik daardoor minder informatie verzameld dan had gekund.

Tot slot wil ik in deze paragraaf stilstaan bij de keuze voor het *Soul Survivor* festival en het Opwekking festival. De keuze voor *Soul Survivor* heeft verschillende redenen. Op de eerste plek heb ik ervoor gekozen omdat het het eerste festival is van het 'seizoen', andere festivals, zoals Xnoizz Flevo Festival, Opwekking en de EO-jongerendag, vinden allemaal later in het jaar plaats. De tweede reden is dat ik van een vriend, die *Soul Survivor* al heel wat jaren bezoekt en een jaar heeft meegespeeld met een van de aanbiddingsbands, veel goede verhalen had gehoord over het festival, ook wat betreft de centrale rol die aanbidding speelt. Tot slot speelt mee dat ik als medewerker deel kon nemen aan het festival. Zoals ik al zei kon ik op die manier gemakkelijk contacten leggen met bezoekers en medewerkers.

De keuze voor Opwekking is gebaseerd op de gesprekken en interviews die ik heb gehouden. Vrijwel iedereen die ik heb gesproken op *Soul Survivor* was ook naar Opwekking geweest. Er is echter wel een verschil tussen de twee festivals, Hanna, zeventien jaar, student aan het HBO, verwoordt dit. Ze gaat naar *Soul Survivor* 'om opbouw te zoeken met God en te groeien in het geloof, gewoon even een weekje focussen op God', en Opwekking 'dat is meer gewoon voor de gezelligheid en dan even een toffe dienst mee pakken en dan weer naar huis'. Opwekking is iets waar alle jongeren wel heen gaan, maar dan voor 'de gezelligheid', terwijl bij *Soul Survivor* de aanbidding en de relatie met God voor hen centraler staat. Daarom heb ik ervoor gekozen om Opwekking maar één dag te bezoeken.

1.2 Interviews

Naast het veldwerk heb ik zeven uitgebreide, open interviews afgenomen, waarvan de kortste een uur en een kwartier duurde en de langste twee en een half uur. Zoals ik al zei kwam het onderwerp aanbidding nauwelijks spontaan aan bod tijdens *Soul Survivor*, dus waren de interviews des te nuttiger om dit onderwerp te bespreken. De interviews heb ik opgenomen zodat ik ze later kon uitwerken. In de bijlage is het interviewschema te vinden dat ik gebruikt heb als uitgangspunt voor de interviews. Ik zal in deze paragraaf enige uitleg geven bij dit schema en vervolgens zal ik kort mijn keuze voor de informanten die ik heb geïnterviewd verklaren.

Sociologen Martyn Hammersley en Paul Atkinson stellen dat participerende observatie een goede combinatie vormt met interviews, met name doordat de data die de een oplevert, gebruikt kan worden om de ander te ondersteunen.¹⁶ Dit herken ik in mijn eigen onderzoek. De interviews die ik voorafgaand aan het veldwerk heb afgenomen en ook de opmerkingen van mijn collega's,

¹⁵ Spradley, *Participant observation* 58.

¹⁶ Martyn Hammersley & Paul Atkinson, *Ethnography; Principles in practice* (3e druk: Trowbridge 2007) 102-103.

beïnvloedde hoe ik de festivals mee heb gemaakt. Merel vertelde mij bijvoorbeeld een keer dat zij bij het zingen van liedjes over God de tekst veranderde bij het meezingen, 'bij *He loves us*, zing ik dan *You love us*'. In de dienst viel mij op dat ik meer mensen dit zag doen, zonder deze opmerking van Merel had ik dat niet opgemerkt. Andersom hebben mijn observaties invloed gehad op de vragen die ik stelde tijdens interviews.

Het interviewschema dat ik heb bijgevoegd heb ik dan ook niet strikt gevolgd. De vragen die ik heb gesteld verschilden per interview. Zo zag ik Sara een keer knielen bij een aanbiddingsdienst op *Soul Survivor*, tijdens het interview heb ik haar hiernaar gevraagd. Hammersly en Atkinson noemen dit 'reflexief' interviewen. Interviewers hebben dan niet vooraf bepaald wat de exacte vragen zijn die ze gaan stellen, ook stellen ze niet elke informant precies dezelfde vragen, maar vaak hebben ze wel een lijst van onderwerpen die ze aan bod willen laten komen.¹⁷ Mijn interviewschema heb ik als zodanig gehanteerd.

Bij de keuze voor informanten welke ik heb gevraagd voor een interview heb ik geprobeerd een diverse selectie te maken uit de informanten die binnen mijn onderzoeksgroep vielen. Vier van de geïnterviewden zijn vrouwen en drie mannen. Ik heb één persoon geïnterviewd die als tienergroepleider *Soul Survivor* heeft bezocht, twee medewerkers uit het informatie en registratie team, één andere medewerker, twee 'normale' bezoekers en iemand die niet naar *Soul Survivor* gaat, maar naar andere christelijke festivals.

¹⁷ Ibidem, 117.

2. Christelijke festivals en aanbidding

In dit hoofdstuk werk ik twee begrippen uit die in deze scriptie erg belangrijk zijn. Ten eerste 'christelijke festivals', dit begrip is van belang omdat het veldwerk dat ik heb gedaan plaats heeft gevonden op dergelijke festivals. Mijn informanten bezoeken allen zogenaamde christelijke festivals en hebben daar ook ervaringen gehad die belangrijk zijn voor hoe zij aanbidding beleven. Helaas is er (in Nederland) nog weinig onderzoek gedaan naar deze festivals, dus zal ik met name uitgaan van mijn eigen ervaringen. Wel laat ik aan de hand van bestaande literatuur zien dat de festivals te plaatsen zijn binnen de evangelicale beweging en ga ik kort in op enkele belangrijke geloofsovertuigingen binnen deze christelijke stroming.

Ten tweede bespreek ik het concept 'aanbidding', dit staat centraal in deze scriptie. Het is dus belangrijk een goed beeld te geven van wat er onder verstaan wordt. Mijn werkdefinitie van aanbidding leid ik af van de beleving van de jongeren. Daarnaast geef ik een korte beschrijving van de rol die aanbidding in het verleden binnen het christendom heeft gespeeld. Tot slot verbind ik de twee begrippen met elkaar door een uitgebreide beschrijving te geven van een van de aanbiddingsdiensten die ik op een christelijk festival heb bijgewoond.

2.1 Christelijke festivals

Met christelijke festivals doel ik op festivals die georganiseerd zijn door christelijke organisaties. Het festival *Soul Survivor*, dat uitgaat van de organisatie *Soul Survivor*,¹⁸ omschrijft Henk, hoofd informatie en registratie op het festival, als 'meer charismatisch', wat door een aantal van mijn collega's werd beaamd. Opwekking, dat uitgaat van de Stichting Opwekking,¹⁹ beschrijft Marije, negentien jaar, student aan de universiteit, als 'wat breder', en Jorien, 23 jaar, student HBO, als 'wat meer interkerkelijk'. Beide festivals zijn te plaatsen binnen het protestantisme en meer specifiek binnen de evangelicale beweging.²⁰ Andere voorbeelden zijn de EO-jongerendag, georganiseerd door de Evangelische Omroep, en het Xnoizz Flevo Festival van *Youth for Christ*.

2.1.1 Oorsprong van christelijke festivals

In *Handboek jongeren en religie* omschrijven de auteurs het ontstaan van een vermenging van populaire cultuur en 'traditionele' religie: 'de evangelicale beweging [...] ontwikkelde een eigen jeugdcultuur, waarin allerlei elementen en vormen uit (wat gezien werd als) de 'seculiere' jeugdcultuur werden overgenomen en verbonden met conservatief-christelijke

¹⁸ Zie voor meer informatie over *Soul Survivor* www.soulsurvivor.nl/home.

¹⁹ Zie voor meer informatie over Opwekking www.opwekking.nl/

²⁰ *Soul Survivor* wordt omschreven als 'charismatisch', dit charismatische christendom is ook binnen de evangelicale beweging te plaatsen, zie voor een uitgebreidere uitleg hierover: Klaver Miranda, 'de evangelicale beweging', in: Meerten ter Borg, et al., red., *Handboek religie in Nederland: perspectief – overzicht – debat* (Zoetermeer 2008) 146-159, aldaar: 150-154.

geloofsovertuigingen'.²¹ Volgens de auteurs ligt de oorsprong van deze jeugdcultuur in de Verenigde Staten en de 'rallies' van *Youth for Christ* introduceerden het fenomeen in Nederland.²² Christelijke festivals zoals we die tegenwoordig in Nederland zien, zijn voortgekomen uit deze evangelicale jeugdcultuur.

Theoloog Hijme Stoffels stelt dat 'een zelfbewuste en min of meer georganiseerde evangelische beweging' in Nederland ontstaat vanaf de jaren '70 van de twintigste eeuw. Daarvoor waren al verschillende evangelicale organisaties ontstaan die ook allemaal activiteiten organiseerden, maar van een samenwerking was pas vanaf de jaren '70 sprake.²³ Bij het ontstaan van de evangelicale jeugdcultuur heeft de komst van *Youth for Christ* in 1946 naar Nederland een belangrijke rol gespeeld.²⁴ De beweging is in 1944 in Amerika ontstaan. Daar organiseerde deze verschillende, massale *rallies*, speciaal gericht op jongeren. Ook in Nederland werden deze bijeenkomsten druk bezocht in de jaren '40 en '50. De *rallies* vonden plaats in schouwburgen, tenten, bioscopen en zelfs in stadions en werden bezocht door tienduizenden gelovigen. In de *rallies* werd de mix van populaire muziek, gebeden en preken geïntroduceerd.²⁵

De *rallies* namen in de loop van de jaren '50 echter af in populariteit. In de jaren '60 verving *Youth for Christ* de massale *rallies* door meer intieme 'evangelische koffiebars' die ze door het hele land opzette. In deze koffiebars werd zowel gepreekt als 'reli-pop' (religieuze popmuziek) gespeeld. Eind jaren '70 richtte *Youth for Christ* tot slot een van de eerste jaarlijks terugkerende christelijke festivals op, namelijk het Xnoizz Flevo Festival, toen nog onder de naam Kamperland reli-pop festival.²⁶ Het festival trekt tegenwoordig ongeveer 10.000 bezoekers en biedt een breed scala aan muziek, preken, lezingen, workshops, et cetera.²⁷ Vanaf de jaren '80 is de evangelicale jeugdcultuur uitgegroeid tot een transnationale cultuur met een eigen muziekindustrie, festivals, kleding, tijdschriften, internetsites, en andere vormen van evangelisch entertainment.²⁸

2.1.2 Evangelicale beweging

Godsdienstsocioloog Sipco Vellenga omschrijft de evangelicale beweging als volgt: 'het geheel van organisaties dat op basis van een bepaalde religieuze levensbeschouwing een verandering in individuen en/of de samenleving nastreeft'.²⁹ Ook Stoffels hanteert een soort gelijke definitie van

²¹ Monique van Dijk-Groeneboer, e.a. 'Ze geloven het wel', in: Monique van Dijk-Groeneboer, red., *Handboek jongeren en religie: Katholieke, protestantse en islamitische jongeren in Nederland* (Almere 2010) 25-87, aldaar 69.

²² Idem. Voor informatie over *Youth for Christ* Nederland zie www.yfc.nl/.

²³ H.C. Stoffels, *Wandelen in het licht: Waarden, geloofsovertuigingen en sociale posities van Nederlandse evangelischen* (Kampen 1990) 20.

²⁴ Van Dijk-Groeneboer e.a., 'Ze geloven het wel' 69.

²⁵ Sipco J. Vellenga, *Een ondernemende beweging: De groei van de evangelische beweging in Nederland* (Amsterdam 1991) 131-135.

²⁶ Ibidem, 136-141.

²⁷ www.flevofestival.nl/, site van Xnoizz Flevo Festival, 10-06-2011.

²⁸ Van Dijk-Groeneboer e.a., 'Ze geloven het wel' 69.

²⁹ Vellenga, *Een ondernemende beweging* 9.

'beweging',³⁰ maar wat 'een bepaalde religieuze levensbeschouwing' of het 'evangelicale' inhoudt daar zijn wetenschappers niet over uit. Een eenduidige definitie van evangelicalisme bestaat niet. De stroming wordt vaak gedefinieerd aan de hand van een aantal karakteristieke doctrines, waarden en praktijken. Het gevaar bij het geven van 'karakteristieken' is dat deze het idee geven dat de evangelicale beweging een homogene beweging is. Binnen de beweging zijn veel verschillende stromingen te plaatsen en vinden er discussies plaats over veel van de 'karakteristieken'. Toch identificeren veel evangelicale kerken zich met deze karakteristieken. Dit geeft aan dat de termen *emic* zijn, ze worden gebruikt door de evangelicalen zelf en zijn dus niet *etic*, in de wetenschap ontwikkeld.³¹ Ik zal nu twee karakteristieken bespreken die terugkeren in literatuur over de evangelicale beweging en die van belang zijn voor deze scriptie.

Het eerste punt is wat historicus, en zelf evangelicaal, David Bebbington 'biblicisme' noemt. Onder biblicisme verstaat hij de nadruk op het gezag van de bijbel.³² Ook voor Vellenga is dit het eerste punt dat karakteristiek is voor de evangelische levensbeschouwing: 'nadruk op de onvoorwaardelijke aanvaarding van de bijbel als het geïnspireerde, betrouwbare en gezaghebbende Woord van God'.³³ In de verhalen van de jongeren speelt de bijbel vaak een rol, ze lezen en citeren eruit om hun ideeën uit te leggen en kracht bij te zetten. De preken op de festivals hebben meestal een of meerdere bijbelverhalen als uitgangspunt en de liederen die gezongen worden tijdens aanbidding ontleen hun teksten vaak voor een groot deel aan bijbelverzen. Hierbij ligt er een grote nadruk op het Nieuwe Testament en de figuur Jezus, die gezien wordt als deel van de goddelijke drie-eenheid; God, Jezus en de Heilige Geest.

Het tweede punt is 'conversionisme'. Hiermee doelt Bebbington op de oproep tot persoonlijke bekering.³⁴ De tweede karakteristiek die Vellenga noemt, ligt in het verlengde hiervan: 'nadruk op het krijgen, verdiepen en ervaren van een persoonlijke relatie met Jezus Christus door het werk van de Heilige Geest'.³⁵ Dit komt overeen met wat Stoffels omschrijft met de *etic* term 'ervaringsgericht'³⁶ en theoloog Johan Roeland met 'experiential Christianity'.³⁷ Het ervaren van God en het onderhouden van een persoonlijke relatie met Hem is heel belangrijk voor de jongeren. Een aanbiddingsdienst tijdens een christelijk festival biedt de mogelijkheid om hier aan te werken, dit zal ik in de komende paragrafen en hoofdstukken verder uitwerken.

Het laatste punt dat ik wil bespreken is de ambivalentie die onder evangelicale jongeren bestaat ten aanzien van vorm. De jongeren zetten zich af tegen wat zij 'religie' noemen, hieronder

³⁰Stoffels, *Wandelen in het licht* 34.

³¹Roeland, *Selfation* 27-29.

³²D.W. Bebbington, *Evangelicalism in modern Britain. A history from the 1730s to the 1980s* (Londen 1989) 1-5.

³³Vellenga, *Een ondernemende beweging* 10.

³⁴Bebbington, *Evangelicalism in modern Britain* 1-5.

³⁵Vellenga, *Een ondernemende beweging* 10.

³⁶Stoffels, *Wandelen in het licht* 41.

³⁷Roeland, *Selfation* 30-31.

verstaan ze religieuze tradities en het instituut van de kerk. Volgens de jongeren behoort dit niet tot wat geloof echt is, dat is namelijk de relatie met God en die heeft voor hen in principe niets te maken met uiterlijke vormen. Deze ambivalentie ten aanzien van vormen wordt ook omschreven door antropoloog Webb Keane in verband met de Protestantse Reformatie: 'één van de kern problemen waarmee de Protestantse Reformatie worstelde was de rol van materiële bemiddelingen in het spirituele leven'.³⁸ Volgens Keane is dit een probleem dat niet alleen bestaat binnen het protestantisme, maar binnen het christendom in het algemeen en zelfs binnen vele andere religieuze bewegingen.³⁹ Deze ambivalentie ten aanzien van materiële vormen is een terugkerend onderwerp in de verhalen van de jongeren en daarmee in deze scriptie. Ook in de volgende paragraaf over aanbidding komt duidelijk naar voren dat voor de jongeren aanbidding in de eerste plaats gaat over de innerlijke houding van de gelovige en de geestelijke relatie met God, en niet met de sensationele vormen die aanbidding bemiddelen.

2.2 Aanbidding: it's all about You

In deze paragraaf sta ik stil bij wat aanbidding is. Om te beginnen kijk ik naar hoe aanbidding wordt gezien in de wetenschap en dit vergelijk ik met de visie van de jongeren die zelf aanbidden om zo te komen tot een werkdefinitie. Vervolgens sta ik stil bij een aantal punten in de geschiedenis van aanbidding binnen het christendom. Tot slot geef ik aan welke plaats aanbidding inneemt op christelijke festivals in Nederland, dit doe ik aan de hand van een uitgebreide beschrijving van een van de *Celebration* diensten die ik heb bezocht tijdens het *Soul Survivor* festival.

2.2.1 Wat is aanbidding

Theoloog Bernhard Lang is een van de eersten die een uitgebreide geschiedenis en interpretatie van Christelijke aanbidding heeft geschreven. Hij beschrijft aanbidding als 'betekenisvolle menselijke actie georiënteerd op het goddelijke, gemeenschappelijk en publiekelijk gevierd'.⁴⁰ Het eerste deel van deze definitie komt overeen met de definitie die de jongeren geven. Volgens Wout, 22 jaar, net afgestudeerd aan het HBO, is aanbidding 'jezelf opzij zetten en God op de eerste plaats zetten'. Sara omschrijft aanbidding als: 'het uitspreken van wie God is, en van volledig God groot maken, ongeacht hoe je jezelf voelt en ongeacht van de situatie waar je op dat moment in zit en ongeacht van wie je eigenlijk zelf bent, enkel op God gericht'. Laura, zeventien, werkzaam in een kledingzaak, stelt dat aanbidding 'tijd alleen met God' is, waarbij 'focussen op God' belangrijk is. Veel van de jongeren omschrijven aanbidding als 'focussen op God', hiermee bedoelen ze echter iets anders dan misschien op het eerste gezicht gedacht wordt. 'Focussen' gaat verder dan alleen gericht zijn op God, het is voor de jongeren volledige aandacht op God vestigen. Hierbij wordt God op de

³⁸ Webb Keane, *Christian moderns: freedom & fetish in mission encounter* (Los Angeles 2007) 6-7.

³⁹ Ibidem, 7.

⁴⁰ Bernhard Lang, *Sacred games: A history of Christian worship* (Londen 1997) 1.

eerste plaats gezet en daarin aanbeden, de gelovige zelf doet er op dat moment niet meer toe. Focussen op God betekent voor de jongeren onderwerping aan Hem.

Hoe de jongeren aanbeding zien komt dus deels overeen met omschrijving van Lang van aanbeding als acties gericht op God. De definitie van Lang zegt echter niets over het doel van het gericht zijn op God, de jongeren doen dit wel. Het doel is namelijk het contact met God. Sara vervolgt haar uitspraak over aanbeding met: 'en daarin, gewoon, eigenlijk in Gods aanwezigheid zijn, waardoor het ook iets heel intiem is, eigenlijk. Dat je, ja, je nadert heel erg tot God op die manier en het is ook echt een vorm van een relatie hebben eigenlijk'. Andere jongeren spreken ook over het opbouwen van een relatie met God door aanbeding. Jeroen, 21 jaar, HBO student, omschrijft aanbeding als 'focus op God', met als doel 'God uitnodigen in je leven'.

Het tweede deel van de definitie van Lang, 'gemeenschappelijk en publiek gevierd', komt echter niet overeen met de ervaringen van de jongeren. Weliswaar is de aanbeding tijdens de kerkdiensten op zondag een gemeenschappelijk en publiekelijk moment van aanbeding, net zoals de aanbeding op de festivals die de jongeren bezoeken, maar er is ook een andere kant van aanbeding. Het wordt namelijk ook gezien als iets dat constant doorgaat. Hoewel antropoloog Martin Stringer in zijn boek over christelijke aanbeding geen definitie geeft van aanbeding, stelt hij wel dat aanbeding 'niet beperkt blijft tot publieke ruimtes'. Stringer wil de term niet te nauw opvatten en in principe kan volgens hem elke handeling die door een persoon als religieus wordt gezien een handeling van aanbeding zijn.⁴¹

Het verschil tussen het publieke en gemeenschappelijke moment van aanbeding en aanbeding als iets dat constant doorgaat, is in elk interview naar voren gekomen, hoewel niet altijd expliciet. Jeroen expliciteert dit wel door een onderscheid te maken tussen het 'aanbedingsmoment' en 'aanbeding als levensstijl'. Onder een aanbedingsmoment verstaat hij de diensten die hij bijwoont in zijn kerk en op festivals. Over aanbeding als levensstijl zegt Jeroen: 'in alles wat ik doe wil ik God verhogen'. Het gaat Jeroen er om dat aanbeding altijd door moet gaan; ook buiten diensten om wil hij God 'uitnodigen' in zijn leven en 'in contact' met Hem staan. Wout legt hier ook veel nadruk op: 'aanbeding is eigenlijk een levensstijl, je kan niet gewoon je leven leven en ik ga zondag naar de kerk en dan ga ik God aanbidden, dat is echt gewoon dikke onzin, dat bestaat gewoon niet'. Hoewel zondags naar de kerk gaan en christelijke festivals bezoeken wel bij aanbeding horen, is dit volgens de jongeren niet genoeg. Het deel van de definitie van Lang dat stelt dat aanbeding 'gemeenschappelijk en publiekelijk' gevierd wordt, klopt voor deze jongeren dus maar voor een deel.

Aan de hand van de beschrijvingen van de jongeren heb ik een werkdefinitie opgesteld van aanbeding die deels overeenkomt met die van Lang: onderwerping aan God, of, zoals de jongeren

⁴¹ Martin D. Stringer, *A sociological history of Christian worship* (Cambridge 2005) 15.

het noemen, 'focussen' op God waarbij het doel is om een relatie op te bouwen met Hem. Dit gebeurt zowel gemeenschappelijk als privé. Dat deze definitie ook klopt voor andere christenen binnen de evangelische beweging blijkt uit de sterke overeenkomsten met de beschrijvingen van antropoloog Peter Versteeg van zijn bevindingen in Vineyard Utrecht.⁴² Hij schrijft: 'de relatie met God is een ervaring van liefde en deze ervaring is het fundament van bestaan voor een charismatisch christen. Het is niet genoeg om geboren te worden in een christelijke omgeving of zelfs om een trouw kerklid te zijn'.⁴³ Ook laat hij zien hoe 'de relatie met God getransformeerd wordt in een 'levensstijl van aanbidding''.⁴⁴ Deze citaten van Versteeg komen sterk overeen met wat Wout en Jeroen en ook de andere jongeren mij vertelden over wat aanbidding voor hen is.

De omschrijving van de jongeren van wat aanbidding is, wat het doel is, wat de 'kern' is, deed mij denken aan een nummer dat op *Soul Survivor* werd gezongen tijdens een van de aanbiddingsdiensten: *The heart of worship*.⁴⁵ Het refrein van dit nummer begint als volgt: '*I'm going back to the heart of worship, and it's all about You, all about You, Jesus*'. Wout verwijst naar de Nederlandse vertaling van dit lied als ik hem vraag hoe het komt dat hij bij sommige momenten van aanbidding God niet 'ontmoet': 'Soms misschien ook omdat je te arrogant bent, wij als mensen zijn best arrogant en *selfish*, ik-gericht. Zolang jij ik-gericht bent, kun je God niet ontmoeten, want het draait om God. Dat zit ook in dat liedje: 'alles draait om Hem'. Voor de jongeren is de gerichtheid, de 'focus' op God en het contact dat ze hebben met Hem het belangrijkste element van aanbidding. Dit is een belangrijk punt; aanbidding associëren de jongeren in de eerste plaats dus niet met de uiterlijke vormen die gebruikt worden tijdens een aanbiddingsdienst.

Het concept sensationele vorm is gericht op de uiterlijke vormen van aanbidding, zoals muziek, woorden en lichaamshoudingen. De jongeren zetten deze vormen in, maar aanbidding heeft voor hen vooral te maken met een geestelijke houding. Voor de jongeren is er een duidelijk onderscheid tussen het innerlijke deel van aanbidding, dat alles te maken heeft met 'focussen op God', en het uiterlijke deel van aanbidding; de sensationele vormen die aanbidding aan kan nemen. Dit onderscheid speelt een belangrijke rol in de beleving van aanbidding van de jongeren. In de hoofdstukken waarin ik muziek, woorden en lichaamshoudingen bespreek, zal duidelijk worden op welke manier innerlijk en uiterlijk zich tot elkaar verhouden in de ervaring van de jongeren. Hieronder geef ik eerst een korte beschrijving van de rol die aanbidding in het verleden binnen het christendom gespeeld heeft.

⁴² Vineyard Utrecht, onderdeel van de Association of Vineyard Churches, omschrijft Versteeg als een 'charismatisch-evangelische beweging', zie www.vineyardutrecht.org.

⁴³ Versteeg, *Draw me close* 1.

⁴⁴ Ibidem, 53.

⁴⁵ *The heart of worship*, uitgevoerd door Matt Redman, www.youtube.com/watch?v=Tq62ggQKYJY.

2.2.2 Aanbidding binnen het christendom

Theoloog en methodist Geoffrey Wainwright beschrijft in *The Oxford history of christian worship* de basis van christelijke aanbidding die volgens hem te vinden is in de bijbel. Met name de brief van Paulus aan de Romeinen vindt hij hierbij belangrijk, daarin kan 'het christelijke begrip van aanbidding gevonden worden op een geconcentreerde manier'.⁴⁶ Paulus spreekt in die brief over de toegang tot God de Vader die de Heilige Geest aan christenen verschaft. Contact leggen met God beschrijft hij als iets dat zowel alleen kan als met een groep christenen. Dit zijn aspecten die nog steeds een belangrijke rol spelen in aanbidding binnen het hedendaagse christendom. Ook beschrijft Paulus verschillende elementen die nu nog terug te zien zijn in de aanbidding van de jongeren die christelijke festivals bezoeken.⁴⁷ Het gaat voor deze scriptie echter te ver om aanbidding helemaal vanaf de tijd van Paulus tot aan nu te bespreken.⁴⁸ Daarom zal ik hieronder heel kort een beschrijving geven van aanbidding in de afgelopen vijf eeuwen van het christendom.

Theoloog en pastoor Harry Klaassens geeft in *The Oxford history of christian worship* een uitgebreide beschrijving van het 'kerkleven' in de gereformeerde traditie in Nederland vanaf ongeveer 1500 tot aan het heden. Hij beschrijft onder andere de belangrijke rol die zingen in de liturgie speelde, dit werd vastgesteld in verschillende synodes en later beschreven in boeken over de eredienst, zoals het *Handboek voor den Eredienst in de Nederlandsche hervormde kerk* dat in 1934 werd uitgebracht onder redactie van de Liturgische Kring onder leiding van Gerardus van der Leeuw.⁴⁹ Zoals ik al beschreef, is aanbidding echter meer dan alleen de publieke diensten in een kerk. Dit sluit aan bij wat Stringer schrijft over aanbidding tussen 1500 en 1800.

Stringer laat zien dat er vanaf de veertiende eeuw een proces van privatisering van aanbidding gaande is binnen het christendom. Dit heeft er mee te maken dat het christendom als 'dominant discours' werd verdreven uit het publieke domein door wat Stringer 'humanistische discourses' noemt. Het christendom verloor langzaam de centrale positie die het had in de samenleving, hierdoor verschoof de nadruk van publieke diensten meer en meer naar aanbidding binnen de huiselijke kring. Stringer stelt dat tussen 1500 en 1800 naast publieke aanbidding in de kerk, ook aanbidding binnen het eigen gezin als belangrijk werd gezien in verschillende tradities.⁵⁰

De afgelopen twee eeuwen werden volgens Stringer voor het christendom gekenmerkt door vergaande globalisering. In deze periode is het discours rond het pentecostale en charismatische

⁴⁶ Geoffrey Wainwright, 'Christian worship: scriptural basis and theological frame', in: Wainwright, Geoffrey, & Karen B. Westerfield Tucker, ed., *The Oxford history of christian worship* (Oxford 2006) 1-31, aldaar 4.

⁴⁷ Ibidem, 4-7.

⁴⁸ Zie voor een uitgebreidere beschrijving van de geschiedenis van aanbidding binnen het Christendom: Geoffrey Wainwright & Karen B. Westerfield Tucker, ed., *The Oxford history of christian worship* (Oxford 2006), Martin D. Stringer, *A sociological history of Christian worship* (Cambridge 2005), Bernhard Lang, *Sacred games: A history of Christian worship* (Londen 1997), en S.J. White, *A history of women in christian worship* (Londen 2003).

⁴⁹ Harry Klaassens, 'The reformed tradition in the Netherlands', in: Wainwright, Geoffrey, & Karen B. Westerfield Tucker, ed., *The Oxford history of christian worship* (Oxford 2006) 463-472, aldaar 465-469.

⁵⁰ Stringer, *sociological history* 179-181, 203.

christendom, beide zijn te plaatsen binnen de evangelicale beweging, opgestaan als 'wereldwijde discours'. Stringer stelt dat dit discours is 'geworteld in en door wordt gegeven door een specifieke vorm van aanbidding'. De basis voor deze vorm van aanbidding is volgens hem een 'vrije' aanbidding, die geassocieerd wordt met een emotioneel en ervaringsgericht element. Muziek speelt een belangrijke rol in deze vorm van aanbidding. De muziek die gebruikt wordt verschilt per kerk, waarbij het wereldwijd populaire pop-rock gecombineerd wordt met lokale gebruiken.⁵¹ Op de christelijke festivals in Nederland zijn veel elementen van pentecostale aanbidding terug te zien, zoals uit de volgende paragraaf blijkt.

2.3 Aanbidding op christelijke festivals

Zowel christelijke festivals als aanbiddingsdiensten kunnen onderling sterk verschillen. Wel zijn er gemeenschappelijke, terugkerende elementen. Hieronder geef ik een uitgebreide beschrijving van een van de aanbiddingsdiensten die ik heb bijgewoond tijdens *Soul Survivor*. Zo wil ik een beeld geven van hoe een dergelijke dienst er uit kan zien. Later zal ik terug komen op verschillende onderdelen die in deze beschrijving naar voren zijn gekomen.

De diensten, of *Celebrations*, op *Soul Survivor* duren twee tot drie uur. Ze beginnen met ongeveer een uur aanbidding, gevolgd door een preek die ook ongeveer een uur duurt. Aan het eind van de preek wordt er vaak een oproep gedaan aan het publiek om naar voren te komen als je 'je leven wilt geven aan Jezus' of als het onderwerp van de preek jou persoonlijk aanspreekt, bijvoorbeeld als je last hebt van minderwaardigheidsgevoelens of als je moeite hebt met God ervaren. Er is dan een speciaal team, het *ministry* team, dat klaarstaat om te bidden voor de mensen die naar voren zijn gekomen. Terwijl er voor die mensen gebeden wordt, komt de band vaak terug om nog een aantal aanbiddingsnummers te spelen.

De *Celebration* diensten vinden plaats in de Celebrationtent, de grootste tent die op het festival aanwezig is. Vrijwel alle bezoekers van het festival komen naar de diensten. Tijdens het werken bij de informatiebalie heb ik gemerkt dat er met name 's avonds nog een aanzienlijk aantal dagjesmensen komt speciaal om de avonddienst bij te wonen. Ik schat dat bij een avonddienst ongeveer duizend mensen aanwezig waren. De tent is dan vrijwel helemaal vol, op de gangpaden na die leeg worden gehouden.

Als je de tent binnenkomt, kijk je uit op het podium. Dit bevindt zich aan de lange kant van de rechthoekige tent. Tussen de ingang en het podium bevindt zich het middenvak. Hier zitten vaak al veel jongeren in groepjes te wachten tot dat de dienst begint. Als iedereen zit tijdens de preek is het hele vak bezet, wat het praktisch onmogelijk maakt om een uur lang comfortabel te zitten. Tijdens de dienst beginnen mensen na een half uur ongemakkelijk te schuiven om in een

⁵¹ Ibidem, 209-210, 232.

gemakkelijkere houding te komen. In het midden van het vak is een kleine verhoging gemaakt, daarop staat een camera waarmee de dienst wordt gefilmd. Achteraan het vak zitten de technici, met naast hen een verhoging voor mensen in een rolstoel. Rondom het middenvak loopt een gangpad. Links en rechts van het gangpad zijn twee vakken met ongeveer honderdvijftig klapstoeltjes. Daar zitten vaak de wat oudere mensen, zoals ouders of leiders die mee zijn gekomen vanuit een gemeente. Op de grond rondom de stoeltjes zit vaak nog een aantal mensen.

Op het podium staan standaard een drumstel, keyboard en een aantal microfoons. Aan beide kanten van het podium hangt een groot scherm waar de dienst vergroot op te volgen is. 'S avonds is op de schermen voordat de avonddienst begint ook altijd het 'dagjournaal' te zien. Dit is een kort filmpje over wat er die dag is gebeurd op het festival. Op de dinsdag van het festival worden de schermen ook gebruikt om een promotiefilmpje te laten zien voor *Soul in the City*, een ander evenement dat door *Soul Survivor* wordt georganiseerd. Na een kort begeleidend praatje begint de dienst daarna echt met de aanbidding.

Op *Soul Survivor* zijn twee bands die om de beurt de aanbidding 'leiden'. Op dinsdag avond was het de beurt van de band onder leiding van zangeres Amanda Lock, met maar liefst zes achtergrond zangers en zangeressen. Als de aanbidding begint, gaan de normale lichten uit en de gekleurde spots aan, ook wordt er gewerkt met een rookmachine. Het beeld op de schermen is vaak ingezoomd op het gezicht van Amanda of een van de achtergrondzangers, met daarbij de tekst van het lied dat gezongen wordt. Voordat de band begint te spelen worden de jongeren nog gevraagd om op te staan, voor zover ze niet al stonden.

De band opent met het lied *For your glory*.⁵² Een populair lied dat al verschillende jaren gebruikt wordt op *Soul Survivor*. De jongeren beginnen meteen mee te klappen als ze het herkennen. Een van de herhalende stukken tekst, waar het lied ook mee begint, is '*we will dance for Your glory, Lord*'. Hierop reageren de jongeren door te gaan dansen, net als bij de tekst '*we lift up a shout to adore You*', waarop de jongeren beginnen te gillen. Het lied wordt helemaal mee gezongen door vrijwel iedereen. Dat het ook de bedoeling is dat mensen meezingen, blijkt uit het feit dat de liedtekst wordt geprojecteerd op de schermen naast het podium, daarnaast roept Amanda vaak voor een nieuw couplet begint kort de eerste paar woorden, zodat het publiek weet wat er gaat komen. Tijdens één van de nummers roept ze ook: 'doe maar mee'.

⁵² *For your glory*, uitgevoerd door Matt Redman, www.youtube.com/watch?v=tbYROklGxRM.

Hoewel ieder lied kan worden meegezongen door iedereen zijn er toch sommige nummers die meer reactie losmaken. Het meest populaire lied tijdens *Soul Survivor* is *Saviour of the world*.⁵³ Dit lied zingt de band als derde. Bij de eerste twee nummers, *For your glory* en *You live*, staken ongeveer twee honderd mensen hun handen omhoog. Bij *Saviour of the world* gaan alle handen omhoog. De jongeren strekken dan hun armen met open handen naar boven. Iedereen zingt mee, veel jongeren sluiten hierbij af en toe hun ogen. Hierboven staat een foto die ik heb genomen tijdens een van de diensten vanuit het publiek.⁵⁴ Er is op te zien dat een aantal van de jongeren hun handen omhoog steekt, ook is er voor een deel te zien wat er op het podium gebeurt.

Terwijl de aanbidding bezig is, gaan her en der jongeren op de grond zitten. Sommigen doen dat omdat ze moe zijn of last hebben van hun voeten, anderen zijn aan het bidden. Tijdens het vierde lied, *Everlasting God*, knielt het meisje dat naast mij stond. Ze heeft haar hoofd omlaag en haar handen gevouwen op haar benen. Even later staat ze weer op en zingt ze weer mee met de liedjes terwijl ze haar handen omhoog houdt.

Er volgen na *Everlasting God* nog drie nummers, waar onder een Nederlandstalige en een herhaling van *Saviour of the world*. Tijdens het nummer *Het leven* houdt de band op met spelen, er wordt alleen nog keyboard gespeeld. Het publiek zingt samen verder: 'wij prijzen u Jezus, verhogen u Jezus'. Na een tijdje gaat Amanda weer bij de microfoon staan en zegt: 'Laat het liedje even gaan, sluit je ogen als het helpt en aanbidt Jezus met je hart' en even later: 'Zing maar mee of zing iets wat je zelf wilt zingen uit je hart voor Jezus'. Overal om me heen sluiten mensen hun ogen, ze strekken een of beide handen omhoog en zingen zachtjes. De meeste jongeren zingen zo zachtjes dat het niet te horen is of ze nog meezingen met het lied of dat ze hun eigen lied zingen, in ieder geval is het

⁵³ *Savior of the world*, uitgevoerd door Ben Cantelon, www.youtube.com/watch?v=a9zEjO-7Gf8.

⁵⁴ Afbeelding 1: *Soul Survivor* 2011, genomen door Robin Rinsma.

niet meer zo dat het publiek samen zingt.

Tijdens dit moment waarop veel mensen zachtjes staan te zingen, zie ik bij een paar meiden een traan over hun wangen rollen. Om deze meiden vormt zich snel een groepje van andere meiden, en af en toe iemand van het *ministry* team, die voor die persoon gaan bidden. Ze leggen dan een hand op iemands schouder en bidden hardop. Terwijl dit doorgaat begint de band met hun laatste nummer, *The stand*. Als het nummer afgelopen is, komt er iemand op het podium die de aanbidding afsluit met een gebed. In dit gebed wordt nog verwezen naar het laatste lied: 'we willen totale overgave: *all I am is Yours*'.

De aanbidding heeft in totaal een uur geduurd. Hierna volgt een preek van Mike Pilavachi, de oprichter van *Soul Survivor* in Engeland, over God ontmoeten. Zijn verhaal eindigt met een oproep om naar voren te komen als je 'echt God wilt ontmoeten'. Zeker de helft van de zaal komt naar voren, er wordt voor hen gebeden en er gebeurt van alles. Veel van de jongeren krijgen een 'aanraking van de Geest'. Na een tijdje komt de band weer op het podium om een lied te zingen en vraagt Amanda degenen voor wie niet voor gebeden wordt en degenen die niet voor iemand aan het bidden zijn, of ze mee kunnen zingen om zo degenen die gebed nodig hebben te ondersteunen.

Tijdens de aanbidding op *Soul Survivor* gebeurt van alles, in de volgende hoofdstukken ga ik verder in op bepaalde onderdelen. Ik pas hierin de theorie van Birgit Meyer toe op bepaalde vormen van aanbidding die tijdens de festivals en de interviews met de jongeren naar voren kwamen als belangrijk. Met name de muziek, de liedteksten en lichaamshoudingen komen sterk naar voren bij de aanbiddingsdiensten tijdens festivals, zoals blijkt uit de beschrijving die ik hierboven heb gegeven.

3. Sensationele vormen: religie als esthetiek

In 'Aesthetics of persuasion: global christianity and pentecostalism's sensational forms' presenteert antropologe Birgit Meyer een alternatieve kijk op religie. Religie ziet ze als esthetiek. Sensationele vormen zijn onderdeel van een bepaalde esthetiek; zij maken een 'sensationele' ontmoeting mogelijk tussen de mens en het transcendente. Meyer stelt dat de vorm van religie over het algemeen weinig aandacht krijgt in de wetenschap. Volgens Meyer heeft dit veel te maken met het werk van socioloog Max Weber. Hij benadrukte het belang van de betekenis van religie en zag vorm als ondergeschikt hieraan.⁵⁵ In dit hoofdstuk zal ik eerst kort in gaan op het deel van de theorie van Weber waar Meyer het niet mee eens is. Vervolgens beschrijf ik uitgebreid het alternatief van Meyer aan de hand van de concepten 'sensationele vormen' en 'esthetiek van overtuiging'.

3.1 Weber: betekenis versus Meyer: vorm

Max Weber is zeer invloedrijk in verschillende takken van de wetenschap en geldt als een van de grondleggers van de sociologie. In 1905 werd zijn *Protestantische Ethiek und der Geist des Kapitalismus* voor het eerst gepubliceerd en tot op de dag van vandaag heeft de theorie die erin wordt beschreven invloed op onderzoek naar religie. Meyer benadrukt dat vooral zijn werk ervoor heeft gezorgd dat wetenschappers nog steeds naar protestantisme kijken als 'rationele, onttoverde' religie. Door de nadruk op betekenis zou het onderzoek naar protestantisme een belangrijk deel van deze religie te kort doen; de vorm ervan.⁵⁶

Weber was voornamelijk geïnteresseerd in de protestantse werk ethiek en de relatie met processen van economische en politieke rationalisatie en de 'onttovering' van de westerse maatschappij. Weber gelooft dat de protestantse ethiek van de hardwerkende, rationele man van invloed was bij het opkomen van de 'kapitalistische geest'. Deze protestantse ethiek gaat volgens hem uit van 'religieuze motieven'; het idee dat iedereen een goddelijke 'roeping' heeft. De 'kapitalistische geest' werd echter snel ontdaan van deze religieuze basis.⁵⁷ Volgens Meyer passen wetenschappers deze theorie van Weber nog steeds toe op hedendaags protestantisme, waarbij protestantisme in navolging van Weber wordt gezien als rationeel, in tegenstelling tot katholicisme. Meyer bespreekt daarom kritisch het onderscheid dat Weber maakt tussen magische religiositeit en 'verlossing' religies.⁵⁸

Weber heeft een evolutionair schema opgesteld waarin alle religies zich ontwikkelen in de richting van 'verlossing' religies. Deze rationele religies, zoals protestantisme, zoeken naar pure,

⁵⁵ Birgit Meyer, 'Aesthetics of persuasion: global christianity and pentecostalism's sensational forms', *South Atlantic Quarterly* 109 (2010) 741-763, aldaar 742-745.

⁵⁶ *Ibidem*, 742.

⁵⁷ Max Weber, 'The protestant ethic and the spirit of capitalim', in: Michael Lambek ed., *A reader in the anthropology of religion* (8e druk; Malden 2006) 50-60, aldaar 51-58.

⁵⁸ Meyer, 'Aesthetics of persuasion' 742-744.

directe religieuze ervaringen zonder gebruik van vaststaande religieuze vormen. 'Magische' religies daarentegen kennen macht toe aan handelingen, substanties en rituelen. De verlossing religies kenmerken zich door een religieuze ethiek van 'broederlijkheid'. Religieuze banden met gelovigen worden daarin gezien als hoger dan bloedbanden en het uitdragen van het geloof als hoger dan het aardse. Hierdoor ontstaat er volgens Weber een afstandelijke houding tegenover de wereld, en met name tegenover kunst en esthetiek. Hij stelt dat verlossing religies puur op betekenis gericht zijn en niet op vorm, dit kan de gelovigen alleen maar afleiden van het bereiken van verlossing.⁵⁹

Meyer stelt dat Webers theorie op twee belangrijke punten niet klopt. Het eerste punt is Webers afwijzende houding tegenover esthetiek. Meyer stelt dat Weber een te nauw begrip hiervan hanteert. Hij plaatst esthetiek in de sfeer van de kunst. Kunst roept lichamelijke ervaringen op en dit zou in contrast staan met het rationele denken van verlossing religies. Meyer stelt dat dit dualisme tussen lichaam en geest ook sterk aanwezig is in moderne discoursen over esthetiek.⁶⁰ Als alternatief voor deze visie op esthetiek stelt Meyer voor om esthetiek te zien zoals Aristoteles dat deed. Met *aisthesis* doelde Aristoteles op onze totale perceptie van de wereld met onze vijf zintuigen en onze zintuiglijke kennis ervan; 'kennen met het lichaam'. Met deze visie laat Meyer het dualisme van lichaam en geest los; kennen en ervaren worden geïntegreerd en bovendien valt esthetiek niet alleen in de sfeer van de kunst, maar ook in het dagelijkse leven.⁶¹

Het tweede punt waar Meyer kritiek op heeft is dat Weber inhoud en betekenis verkiest boven vorm. Weber stelt dat vorm door verlossing religies gezien wordt als afleidend van betekenis en inhoud. De relatie tussen vorm en betekenis ligt volgens Meyer veel complexer. Religies zouden vorm niet alleen nodig hebben om zichzelf zichtbaar te maken voor de wereld, maar ook om het bovennatuurlijke kenbaar te maken. Om religies echt te kunnen onderzoeken, stelt Meyer, moet het scherpe contrast dat Weber schetst tussen zowel vorm en inhoud als lichaam en geest losgelaten worden.⁶² Als handvat om religie op een nieuwe manier te onderzoeken, introduceert Meyer het concept van sensationele vormen.

3.2 Sensationele vormen

Omdat Meyer vindt dat de vorm van religie meer aandacht moet krijgen in de wetenschap heeft ze het concept van *sensational forms*, sensationele vormen, ontwikkeld. Dit concept is gebaseerd op haar visie van religie als proces van bemiddeling. Het gaat hier om bemiddeling tussen mensen en het transcendente. Het idee van bemiddeling impliceert dat er een afstand bestaat tussen het niveau van de mensen en het niveau van God. Die afstand wordt overbrugd door sensationele vormen.

⁵⁹ Max Weber, 'Religious rejections of the world and their directions', in: H.H. Gerth & C. Mills eds., *From Max Weber: essays in sociology* (7e druk; Londen 1970) 323-360, aldaar 323-325, 341-343.

⁶⁰ Meyer, 'Aesthetics of persuasion' 746-747.

⁶¹ Birgit Meyer & Jojada Verrips, 'Aesthetics', in: David Morgan ed., *Key words in religion, media and culture* (Abington 2008) 20-30, aldaar 21-24.

⁶² Meyer, 'Aesthetics of persuasion' 746-747.

Deze vormen beschouwt Meyer als hulpmiddel om bepaalde religieuze handelingen en ervaringen mogelijk te maken.⁶³ Meyer beschrijft verschillende aspecten van sensationele vormen, deze zal ik hieronder bespreken en aan de hand daarvan kom ik tot een werkdefinitie van het begrip.

Sensationele vormen maken ontmoetingen mogelijk met het transcendente, met God. Volgens Meyer zijn de vormen 'relatief vaststaand' en 'geautoriseerd'.⁶⁴ Dit houdt verband met het raakvlak dat ze omschrijft tussen religie en politiek. Sensationele vormen zijn volgens Meyer niet los te zien van politiek. Religies bieden een bepaalde esthetiek aan waarmee ze gelovigen toegang verlenen aan sensationele vormen. Het geeft religieuze regimes echter ook de macht om de sensationele vormen als het ware te verdelen; volgens Meyer impliceert esthetiek 'een politiek proces van het beheren van de mogelijkheid tot sensatie'.⁶⁵ Dit politieke aspect van sensationele vormen zal ik in deze scriptie buiten beschouwing laten, omdat ik mij wil richten op de beleving van de jongeren en niet op religieuze regimes, hoewel deze natuurlijk wel samenhangen.

Het belangrijkste kenmerk van sensationele vormen, of 'hulpmiddelen voor bemiddeling', is dat ze 'toegang tot het transcendente oproepen en ordenen'.⁶⁶ Ze spelen een belangrijke rol bij het vormen van religieuze ervaringen en vormen samen de esthetiek van een religie die een sensationele ontmoeting tussen mensen en het goddelijke mogelijk maakt. Sensationele vormen maken het ook mogelijk deze ervaringen herhaaldelijk te krijgen en bepaalde religieuze handelingen herhaaldelijk uit te voeren. Religies kennen vele sensationele vormen, maar sommigen hebben een bijzondere status. Deze vormen onderstrepen de kenmerkende religieuze identiteit van een bepaald geloof, zoals *praise and worship* in het pentecostalisme. Meyer heeft zelf onderzoek gedaan naar pentecostalisme in Ghana, hier heeft zij het concept sensationele vormen ontwikkeld. Binnen het pentecostalisme is er veel aandacht voor het fysieke, bijvoorbeeld voor beelden, lichamen en gebaren, deze zijn echter gevuld met transcendente krachten. Met behulp van sensationele vormen kan deze samenvloeiing van het fysieke en spirituele begrepen worden.⁶⁷

Sensationele vormen zijn op twee manieren 'sensationeel'; ze spreken de zintuigen, de *senses*, aan en ze zijn 'spectaculair'. De esthetische aantrekkingskracht van deze vormen ligt in de specifieke manier waarop de zintuigen en het lichaam van gelovigen aangegrepen worden.⁶⁸ In de pentecostale kerken die Meyer onderzocht heeft, speelt deze esthetische aantrekkingskracht een grote rol. Ze maken onder andere gebruik van muziek en een 'krachtige' manier van spreken, door deze vormen kunnen gelovigen God ervaren. De gelovigen ervaren dan de aanwezigheid van de Heilige Geest met en in hun lichamen. Dit kan overal ter wereld, hierdoor ontstaat een wereldwijde

⁶³Meyer, 'Aesthetics of persuasion' 750-751.

⁶⁴Meyer & Verrips, 'Aesthetics' 27.

⁶⁵Meyer, 'Aesthetics of persuasion' 754-755.

⁶⁶Meyer & Verrips, 'Aesthetics' 27.

⁶⁷Meyer, 'Aesthetics of persuasion' 751-752.

⁶⁸Meyer & Verrips, 'Aesthetics' 27-28.

christelijke gemeenschap die zich verbonden voelt door de ervaring van de Heilige Geest.⁶⁹

Dit idee van verbondenheid komt sterk overeen met een preek die gehouden werd tijdens *Soul Survivor* door Martin Koornstra over 'de taal van Jezus', die gesproken wordt door hemzelf, maar ook door evangelicalen die hij ontmoet heeft in Afrika. In het volgende hoofdstuk kom ik op dit verhaal terug. De gedeelde sensationele vormen maken volgens Meyer mogelijk dat mensen over de hele wereld dezelfde ontmoetingen met het transcendente kunnen ervaren. De lichamen en zintuigen van gelovigen worden door de sensationele vormen aangesproken op een specifieke manier. Dit kan bijvoorbeeld door liederen die de oren van gelovigen prikkelen en maken dat ze gaan luisteren. Volgens Meyer zijn de zintuigen en het lichaam bepalend bij het vormen van religieuze ervaringen.⁷⁰

Op basis van deze kenmerken van sensationele vormen ben ik tot de volgende werkdefinitie van sensationele vormen gekomen die aansluit bij het doel en onderwerp van deze scriptie: vormen die op 'sensationele' wijze een ervaring van God mogelijk maken. Met 'sensationele' wijze bedoel ik, in navolging van Meyer, dat de zintuigen worden aangesproken en dat de wijze spectaculair is. Waar Meyer het over een ervaring van 'het transcendente' heeft, spreek ik van een ervaring van God, omdat Hij het transcendente is dat de jongeren willen ervaren. Er ontstaat dan een verticale relatie tussen de gelovige en God, dit het doel is van aanbidding. Volgens Meyer kunnen bij het gebruik van sensationele vormen echter ook horizontale relaties ontstaan, deze duiden op het gevoel van verbondenheid dat tussen gelovigen ontstaat.⁷¹

3.3 Esthetiek van overtuiging

Bepaalde sensationele vormen worden gezien als juist of geldig binnen religieuze tradities. Religieuze tradities maken op die manier mogelijk dat het goddelijke ervaren wordt, maar het houdt tegelijk bepaalde beperkingen in; er zijn ook vormen die worden gezien als ongeldig. De sensationele vormen die binnen een religie als juist gezien worden, vormen de religieuze esthetiek van die religie. Religieuze esthetiek definieert Meyer als 'een belichaamde en ingebedde praxis waardoor subjecten zich verbonden voelen met andere subjecten en objecten die gegrond zijn in en grond bieden voor religieuze ervaringen'. Deze praxis bestaat dus uit sensationele vormen die ontmoetingen tussen mensen onderling en mensen en het goddelijke mogelijk maken.⁷² Esthetiek, in de brede zin van *aisthesis*, ziet Meyer als intrinsiek aan religies vandaag de dag.⁷³

Religieuze esthetiek maakt deel uit van de geleefde religie in het dagelijkse leven, dit sluit aan bij wat de jongeren 'aanbidding als levensstijl' noemen. De esthetiek biedt sensationele vormen

⁶⁹ Meyer, 'Aesthetics of persuasion' 742.

⁷⁰ Meyer & Verrips, 'Aesthetics' 28.

⁷¹ Meyer, 'Aesthetics of persuasion' 755.

⁷² Meyer & Verrips, 'Aesthetics' 27.

⁷³ Meyer, 'Aesthetics of persuasion' 746.

die herhaaldelijk mensen overtuigen van de echtheid en realiteit van hun ervaringen en daarmee hun geloof. Vandaar dat Meyer spreekt van een 'esthetiek van overtuiging'. Opvallend is dat het niet gaat om de overtuiging van ongelovigen; een esthetiek van overtuiging werkt binnen een bepaalde religieuze traditie. De meeste mensen die sensationele vormen ervaren zijn al aangesloten bij een geloofsgemeenschap. De sensationele vormen, als deze overtuigend zijn, helpen gelovigen hun religieuze behoeften te vervullen en twijfels te overkomen door hen te herinneren aan de echtheid van hun relatie met God.⁷⁴

Deze theorie van Meyer zal ik in de hoofdstukken vijf, zes en zeven gebruiken om drie sensationele vormen die een belangrijke rol spelen in de ervaringen van de jongeren te analyseren. Aanbidding zelf is als geheel een sensationele vorm, maar bestaat ook uit verschillende vormen die allemaal deel uitmaken van de aanbidding van de jongeren. Omdat aanbidding heel breed is, het is volgens de jongeren immers ook een 'levensstijl', beperk ik me tot het bespreken van drie sensationele vormen van aanbidding. De vormen die ik zal bespreken zijn achtereenvolgens muziek, woorden en lichaamshoudingen. In de praktijk zijn deze drie vormen niet los van elkaar te zien, maar zijn ze met elkaar verweven, voor de overzichtelijkheid heb ik ze hier uit elkaar gehaald. In het volgende hoofdstuk ga ik eerst in op de vraag of er in de ervaringen van jongeren inderdaad gesproken kan worden van 'vormen' van aanbidding.

⁷⁴Ibidem, 756-758.

4. Vormen van aanbidding: de taal van Jezus

Tijdens de seminars en de preken op *Soul Survivor* is vaak stilgestaan bij aanbidding en de vorm daarvan. Mike Pilavachi heeft naast een aantal preken verschillende seminars verzorgd. Een daarvan had als onderwerp hoe we 'effectief' kunnen bidden. Hij sluit hiermee aan op de gebeurtenissen na zijn preek van de voorgaande avond. Aan het einde van die preek deed hij een oproep om naar voren te komen als je 'echt God wilt ontmoeten'. Zoals ik al vertelde ging zeker de helft van de zaal in op deze oproep. Voor deze mensen werd toen gebeden en veel van hen kregen een 'aanraking van de Geest'. Deze aanraking uitte zich op verschillende manieren. Vooraan hoorde ik een paar meiden gillen, om mij heen waren verschillende jongens en meisjes aan het huilen, sommigen heftiger dan anderen, en op de grond lag een meisje heel hard te lachen. De jongens die om mij heen stonden vielen stuk voor stuk op de grond, sommige waren heftig aan het schudden. Mike stelt dat zulk 'raar' gedrag mensen ook kan afschrikken, daarom wil hij een model geven om 'effectief' te bidden.

Mike doet voor hoe bidden volgens zijn model eruit ziet: hij doet zijn ogen dicht, zijn hoofd omhoog, zijn armen half omhoog en zijn handpalmen houdt hij naar boven. Hij benadrukt dat 'we niet hoeven te schudden en raar te doen'. Het idee dat er een model is voor bidden, is erg in tegenspraak met wat de jongeren die ik heb geïnterviewd aangeven. Zij benadrukken juist dat aanbidding heel persoonlijk is, net als verschillende andere seminars. Een van deze seminars, met als onderwerp 'moeite met het ervaren van God', is gewijd aan de 'spiritualiteitswijzer' van de Evangelische Omroep (EO). Hier verwijst een aantal jongeren ook naar, zoals Sara: 'God werkt altijd op nieuwe manier en op manieren wat op dat moment bij je past en ik had op dat moment heel erg behoefte er aan om dat zo als een emotie te ervaren, maar je kunt God op heel veel verschillende manieren ervaren en het is wel grappig want de EO heeft een soort van spiritualiteitswijzer ontwikkeld en eerst vond ik dat een beetje gek, maar toen ik daar later over na dacht, dacht ik van 'er zit wel een kern van waarheid in'. Het seminar had ook als uitgangspositie dat God iedereen 'een manier geeft die bij je past' als het gaat om het ervaren van God. De bezoekers van het seminar werd gevraagd hoe zij God ervaren. Hier kwamen heel verschillende antwoorden uit, iemand roept 'tranen', een ander 'knielen voor God', en verschillende andere manieren die allemaal terug te zien zijn in de *Celebrations* op *Soul Survivor*. Volgens de leiders van het seminar heeft God die manieren gegeven zodat iedereen Hem kan aanbidden en ervaren op zijn eigen manier.

De EO geeft negen 'spirituele talen' waarin mensen God kunnen zoeken en ervaren. Voorbeelden zijn de taal van enthousiasme en de taal van zintuigen.⁷⁵ Het idee dat iedereen zijn eigen manier heeft om te aanbidden en daarin God te ontmoeten, komt ook naar voren in de

⁷⁵ EO-spiritualiteitswijzer, www.eo.nl/blogs/jouwspiritualiteit/#/verhalen, geraadpleegd op 05-06-2011.

verhalen van de andere jongeren. Marije sluit ons interview over aanbidding bijvoorbeeld af met de volgende opmerking: 'dit is gewoon mijn deel van het verhaal, dus niet dat het voor iedere christen zo is, of dat het voor mij ook altijd zo is, dat zal voor mij ook nog wel veranderen'.

Toch zijn er wel verschillende 'talen' of patronen te onderscheiden. Dit sluit aan bij de preek van Martin Koornstra tijdens de ochtend *Celebration* op zondag. In deze dienst heeft hij het over 'de taal van Jezus'. Martin illustreert dit aan de hand van een anekdote. Hij vertelt dat hij eens in Afrika was om daar zendingswerk te doen. Daar maakte hij een dienst mee in een pentecostale kerk. Hij beschreef hoe de dienst eruit zag. Waar tijdens een dienst op *Soul Survivor* of Opwekking rond de acht nummers worden gezongen, zongen ze in Afrika een half uur lang hetzelfde lied. Waar op *Soul Survivor* en Opwekking gebruik wordt gemaakt van de nieuwste technologie, goede geluidsapparatuur en allerlei instrumenten die bespeeld worden door goede muzikanten, kenden de christenen in Afrika volgens Martin maar drie akkoorden die gespeeld worden op een onversterkte gitaar waar vals bij werd gezongen. Hoewel dit een vreemde gewaarwording was voor Martin begreep hij de dienst toch; 'de afstand valt weg, want je spreekt allemaal de taal van Jezus'.

De sensationele vormen die aanbidding aanneemt, zijn te zien als uitingen van deze 'taal van Jezus'. De taal kent verschillende 'accenten', zoals blijkt uit de anekdote van Martin Koornstra, maar ook blijkt dit uit de negen spirituele talen van de EO en het model van Mike. Deze 'accenten' komen overeen met wat Meyer de religieuze esthetiek van een geloof noemt. Toch zijn de jongeren heel terughoudend als het gaat om het benoemen van de vormen van aanbidding die zij gebruiken als 'vorm'. Sommige van hen ontkennen dat er sprake is van vaste vormen van aanbidding, zoals Wout: 'het is niet zomaar een standaard vorm waar je het in kan gieten, van we spelen een paar liedjes en dan gebeurt er dit'.

Deze terughoudendheid om te spreken over de 'vorm' van aanbidding, heeft twee belangrijke redenen. Ten eerste bestaat het idee van Weber, dat inhoud verkozen moet worden boven vorm, ook onder gelovigen zelf. Bij aanbidding gaat het om een ontmoeting met God, de vormen die de jongeren gebruiken om te aanbidden helpen daar bij, maar zouden volgens de jongeren minder belangrijk zijn. Ik ben het met Meyer eens dat ook naar uiterlijke vormen gekeken moet worden om religie goed te kunnen onderzoeken. Vorm speelt bij aanbidding een belangrijke rol zoals blijkt uit de beschrijving van de dienst tijdens *Soul Survivor*. Om de werking van deze sensationele vormen te kunnen beschrijven, moet gekeken worden hoe het fysieke en het spirituele samenkomen, zoals Meyer betoogt.⁷⁶ Hierbij moet echter wel opgemerkt worden dat de jongeren zelf het onderscheid tussen fysiek en spiritueel blijven maken.

Dit hangt samen met de ambivalentie ten aanzien van materialiteit die volgens Webb Keane altijd een centraal probleem is geweest binnen het protestantisme.⁷⁷ Dit beschrijft ook antropoloog

⁷⁶ Meyer, 'Aesthetics of persuasion' 752.

⁷⁷ Keane, *Christian moderns* 6-7.

Matthew Engelke in zijn boek over een apostolische kerk in Zimbabwe. De gelovigen in het onderzoek van Engelke willen een directe, onbemiddelde ontmoeting met God, hierbij wordt zelfs de bijbel gezien als een materiële vorm. Dit leidt echter tot de vraag die volgens Engelke een kern punt is binnen het christendom: 'hoe is God aanwezig'?'⁷⁸ Het antwoord dat een gelovige hierop vindt, noemt hij het '*problem of presence*'; het probleem van aanwezigheid. Dit duidt op 'de manier waarop een religieus subject een relatie met het goddelijke definieert en claimt op te bouwen door de toekenning van autoriteit en betekenis aan bepaalde woorden, acties en objecten',⁷⁹ oftewel aan bepaalde sensationele vormen. Dit probleem van aanwezigheid is een 'probleem' omdat de gelovigen immers onbemiddelde ervaringen van God verlangen.

Dit is te herkennen in de ervaringen van de jongeren die ik heb gesproken; enerzijds stellen ze dat een directie ervaring van God mogelijk is, hierbij is bemiddeling in principe niet nodig, anderzijds zetten ze zelf sensationele vormen in om zo God te kunnen ontmoeten. Of een onbemiddelde ontmoeting met God in de praktijk een mogelijkheid is, ligt buiten het bereik van deze scriptie. Duidelijk is in ieder geval dat de jongeren bij aanbidding gebruik maken van bepaalde vormen, hoewel ze geloven dat deze vormen geen voorwaarde voor een ontmoeting met God zijn; een ontmoeting met God zou immers in principe ook onbemiddeld kunnen zijn.

Ten tweede is er geen sprake van 'vaste vormen' volgens de jongeren omdat de uitwerking per moment anders is; dit sluit aan bij wat Wout zegt: de ene keer dat er liedjes worden gespeeld, gebeurt er iets anders dan een andere keer. Dat de vormen andere uitwerkingen hebben, betekent echter niet dat de vormen niet bestaan, alleen dat deze vormen geen garantie zijn voor een bepaalde religieuze ervaring. De volgende hoofdstukken zijn gewijd aan drie belangrijke sensationele vormen: muziek, woorden en lichaamshoudingen.

⁷⁸ Engelke, Matthew, *A problem of presence: beyond Scripture in an African church* (Los Angeles 2007) 13.

⁷⁹ Ibidem, 9.

5. Muziek als sensationele vorm: een *solo for Jesus*

Het spelen en zingen van christelijke aanbiddingsmuziek is een van de meest gebruikte vormen van aanbidding binnen de evangelicale beweging. Op de festivals speelt aanbiddingsmuziek ook een belangrijke rol, zoals blijkt uit mijn beschrijving van een dienst op *Soul Survivor*. Tijdens een andere dienst introduceerde Hanne, een van de aanbiddingsleiders, het begrip *solo for Jesus*. Hij legt uit dat het eigenlijk alleen een naam is voor 'iets wat we al heel lang deden'. Een *solo for Jesus* is namelijk wanneer een bandlid een solo geeft tijdens de aanbidding, dat hoort dan bij de aanbidding en is dus gericht aan Jezus. De muziek is dus niet zo maar muziek, maar is bedoeld om God 'groot te maken', God te aanbidden, Hem uit te nodigen en Hem te ervaren.

In dit hoofdstuk laat ik zien op welke manier muziek volgens de jongeren een ontmoeting met God mogelijk maakt, dus op welke manier muziek werkt als sensationele vorm. Toch zijn er ook jongeren met twijfels bij de werking van muziek, daar sta ik kort bij stil in paragraaf 5.2. Vervolgens kijk ik naar welke muziek de jongeren geschikt vinden voor aanbidding en waarom, daarna bespreek ik het belang van de persoon die zingt voor de beleving van de aanbidding van de jongeren en ik sluit af met een conclusie. In dit hoofdstuk gaat het puur om de muziek en nog niet over de inhoud van de liedteksten, die komen aanbod in het volgende hoofdstuk over woorden.

5.1 *Ontmoeting met God door muziek*

Duidelijk is dat muziek, zeker op een christelijk festival, 'sensationeel' is op de twee manieren die Meyer heeft omschreven. Ten eerste spreekt muziek de zintuigen aan, namelijk het gehoor, maar bij een festival ook het zicht. Ten tweede is de muziek spectaculair, de christelijke liedjes zijn vaak erg leuk en zitten goed in elkaar en op festivals is de muziek luid en wordt er echt een show neergezet. Aan de jongeren op de festivals is ook te zien dat zij door de muziek God ervaren, dit is onder andere te zien aan de mensen die 'in de geest vallen' tijdens een aanbiddingsdienst. Dit kan zich uiten in jongeren die op de grond vallen of beginnen te huilen.

Verschillende jongeren beschreven ook dat ze God kunnen ervaren door de muziek heen, zoals Wout: 'je merkt vaak tijdens de muziek, tijdens de aanbidding, merk je dat Gods Geest meer aanwezig is en meer doet, dan wanneer je dat helemaal niet doet. Op de een of andere manier merk je dat Gods Geest daar doorheen werkt, door de muziek'. Aanbiddingsdiensten worden door de jongeren gezien als uitnodiging voor God. Tijdens het luisteren naar de aanbiddingsmuziek voelen zij 'de aanwezigheid van de Geest'. Hoewel de jongeren hier vaak vaag over blijven, zijn er in ieder geval drie manieren te onderscheiden waarop muziek volgens hen bijdraagt aan de aanbidding: muziek helpt hen 'focussen' op God, het roept emoties in hen op en geeft hen een gevoel van verwondering voor God.

5.1.1 Focussen op God

De eigenschap die de meeste jongeren toeschrijven aan muziek is dat het helpt om de focus op God te leggen. Laura beschrijft dat ze tijdens de aanbiddingsdiensten op *Soul Survivor* 'de aanwezigheid van de Geest in de lucht' voelt, de muziek helpt haar om zich dan te richten op de Geest. Wout is minder eenduidig over het nut van muziek, hij benadrukt dat het spelen van of luisteren naar christelijke muziek niet automatisch aanbedding is:

R: Welke omstandigheden zijn belangrijk bij het tot stand komen van zo'n ervaring die je kunt hebben tijdens aanbedding?

W: Je kan het niet in een vorm gieten, je kan dus niet zeggen van nou je gaat die liedjes zingen, dus gebeurt er iets. Maar het is meer een hartsgesteldheid, het is een hele houding, hoe sta jij zelf tegenover God. Dat je gericht bent op God is eigenlijk de enige voorwaarde of omstandigheid om God te ontmoeten.

R: Maar zijn er wel omstandigheden die helpen?

W: Ja, kijk, dat je samen muziek maakt dat heeft natuurlijk wel een reden en dat is gewoon omdat het wel heel erg stimuleert om God te aanbidden en je heel erg op God laat richten, zeg maar. Soms is het moeilijk om op God te focussen, om op Hem te richten, maar als jij over Hem gaat zingen dan ga je dat automatisch doen.

Wout gelooft dus wel dat muziek kan helpen bij aanbedding door je te laten richten op God, maar alleen als de eigen houding, of 'hartsgesteldheid' juist is. Hier komen we bij een belangrijk punt. Muziek als sensationele vorm helpt de jongeren zich te richten op God, wat een belangrijk deel uit maakt van aanbedding, maar muziek garandeert niet dat er ook een ontmoeting met God plaatsvindt, dit is volgens Wout, en anderen, afhankelijk van de geestelijke houding van de jongeren zelf.

Peter Versteeg beschrijft in zijn onderzoek het verhaal van Pien. Voor deze vrouw is muziek de belangrijkste manier om met God te communiceren. Volgens Versteeg is dit echter een uitzondering. Muziek is weliswaar heel belangrijk bij aanbedding voor veel gelovigen, maar aanbedding wordt vrijwel nooit omschreven als muziek. Voor Pien is muziek een ervaring van God, waar muziek voor andere gelovigen slechts een middel, of vorm is om God te ervaren. Om dit te illustreren vertelt Versteeg over de ervaringen van een andere gelovige, Dirk. Versteeg schrijft over hem precies het zelfde als wat Wout en andere jongeren mij hebben verteld: 'aanbeddingsmuziek helpt hem om op God te 'focussen'.⁸⁰

Versteeg noemt de manier waarop Dirk en de meeste andere gelovigen in zijn onderzoek, kijken naar muziek een dualistische perceptie. Er is namelijk enerzijds de muziek en anderzijds de kracht van God die Hij daarin kan leggen. Een ervaring krijgen door muziek wordt verklaard door 'een aanraking van God'. In tegenstelling tot andere situaties waarin geluid, geest en realiteit als een worden gezien.⁸¹ Wout heeft ook een dualistische perceptie van muziek; aan de ene kant is er het geluid, de teksten en je geest die gericht moet zijn op God, aan de andere kant is er de ontmoeting met God die een bepaalde uitwerking op de gelovige heeft. De twee beïnvloeden elkaar, maar zijn

⁸⁰Versteeg, *Draw me close*, 137-139.

⁸¹Ibidem, 139.

wel gescheiden. Deze dualistische kijk kan verbonden worden aan de ambivalentie die onder jongeren bestaat tegenover uiterlijke 'vormen' van aanbidding, zoals ik in het vorige hoofdstuk heb beschreven. De vorm, muziek, wordt hier ook gezien als minder belangrijk, het gaat juist om de kracht van God, die weliswaar door de muziek gevoeld kan worden, maar er in principe los van staat. Door deze scriptie heen zal blijken dat ook de andere jongeren een dualistische perceptie van aanbidding hebben.

5.1.2 Emoties in muziek

Gerard, 21, student aan de universiteit, ervaart God vooral in emoties. Hij had verteld dat hij het luisteren naar klassieke muziek, en vooral Handels Halleluja, ziet als een vorm van aanbidding. Als ik hem vraag hoe muziek dan helpt bij aanbidding en het ervaren van God, antwoordt hij: 'muziek kan heel intieme emoties naar boven brengen en die beïnvloeden hoe je je voelt en wat je ervaart'. Vervolgens vraag ik waarom hij denkt dat aanbidding die emoties bij hem oproept. Hij antwoordt: 'omdat je een klein stukje interactie met God hebt, het tabernakel kleed wordt een klein stukje opgelicht zou je kunnen zeggen'. Hieruit blijkt ook de dualistische kijk op muziek. Enerzijds is er de muziek en anderzijds is er de aanwezigheid van God die de ervaringen die muziek oproept, verklaart. Muziek is hier een sensationele vorm in de zin dat muziek voor Gerard mogelijk maakt dat hij bepaalde emoties ervaart en die emoties worden opgeroepen door een ervaring van God, van wie hij een stukje terug ziet in bepaalde muziek.

Voor Marije werkt muziek ook als vorm om een ontmoeting met God mogelijk te maken doordat muziek bepaalde emoties bij haar oproept. Zij ziet deze emoties echter niet, zoals Gerard, als ervaring van God, maar deze emoties helpen in haar relatie met God doordat ze uitdrukken hoe ze zich voelt: 'een aantal liederen heb ik dat bij, dat het iets in mij losmaakt, en dat het dan ook aan God uitdrukt hoe ik me op dat moment voel'. Dit sluit aan bij wat Sara vertelt: 'sowieso hou ik zelf heel veel van muziek, dus dat is voor mij ook sowieso een manier waarop ik me heel erg kan uiten, en ik denk dat daardoor dat het voor mij persoonlijk ook heel erg een manier is om tot God te naderen'. Muziek werkt dus ook door emoties die contact met God mogelijk maken. Antropologe Miranda Klaver laat zien dat ook in een van de twee evangelicale kerken waar zij haar onderzoek heeft uitgevoerd veel nadruk wordt gelegd op emoties tijdens de aanbidding. Dit is volgens haar mogelijk door de 'toegankelijke, *feel good*' muziek', die in combinatie met de gedempte lichten in de zaal een intieme sfeer creëert.⁸²

Het uiten van emoties tijdens aanbidding lijkt in tegenspraak met het idee dat het bij aanbidding gaat om 'focussen' op God, of zoals Sara het heeft omschreven: 'volledig God groot maken, ongeacht hoe je jezelf voelt en ongeacht van de situatie waar je op dat moment in zit en

⁸² Miranda Klaver, *This is my desire. A semiotic perspective on conversion in a evangelical seeker church and a pentecostal church in the Netherlands* (Amsterdam 2011) 205-206.

ongeacht van wie je eigenlijk zelf bent, enkel op God gericht'. Toch speelt het uiten van emoties een belangrijke rol in de beleving van aanbidding van de jongeren. Deze emoties zijn namelijk veelal gevoelens als onder de indruk raken van God, vandaar dat dit voor de jongeren niet in tegenspraak is met God centraal stellen.

5.1.3 Onder de indruk raken van God

Jorien ervaart God ook in muziek. Volgens haar komt dit met name doordat de artiesten God 'eer geven' door hun talenten te gebruiken die ze van Hem hebben gekregen. Als ik haar vraag om uit te leggen hoe zij daarmee God ervaart en aanbidt, vertelt ze:

Weet je wat, als ik bijvoorbeeld in de trein zit, ik moet vaak van Nunspeet naar Enschede, dan kom je langs heel wat weilanden en ik hou heel erg van bloemetjes en groen, dus natuur is wel iets waar ik God in zie. Ik denk dat als ik in de trein zit en ik heb mijn muziek aan dan kan ik wel heel erg onder de indruk raken van wat God heeft gemaakt allemaal. Dus dan is het echt in mijn hoofd dat ik denk van 'woow, wat ziet het er tof uit en Heer wat bent U groot en almachtig', en dat mijn hart het echt uitschreeuwt: 'yes, Heer met U wil ik leven', en dat is dan wat de muziek dan ook wel in mij brengt. [...] Dus dat is, ja, dat gebeurt dan wel meer in mijn hoofd, ik raak wel echt onder de indruk, zeg maar, dat is het vooral.

Muziek maakt dus ook de aanbidding van God mogelijk doordat de jongeren herinnerd worden aan de 'grootheid' van God.

Ook andere jongeren vertelden over soort gelijke ervaringen van onder de indruk raken, maar dit was dan meestal over God ervaren in de natuur, iets waar Jorien ook heel duidelijk naar verwijst. Muziek kan helpen bij aanbidding door de jongeren in verwondering te brengen van God, maar in de beleving van veel jongeren is belangrijker dat muziek hun doet richten op God. Wanneer ze gericht zijn op Hem, kan er ook een ontmoeting plaatsvinden. Dit kan zich uiten in emoties, die de muziek oproept, maar die afkomstig zijn van God.

5.2 Twijfels bij muziek

Niet alle jongeren nemen zonder meer aan dat muziek het juiste middel is voor aanbidding. Merel vertelde mij bijvoorbeeld dat ze zich bij muziek altijd afvraagt 'wat doen de mensen en wat doet God?' Zelf zou Merel nooit gaan huilen bij een aanbiddingsdienst, ook voelt ze zich ongemakkelijk bij mensen die in tongen spreken. De oplossing die ze gevonden heeft is de volgende: muziek komt van God, dus 'aanbidding is sowieso wel goed om te doen'. Merel maakt hier ook een duidelijk onderscheid tussen wat de mensen doen; de muziek maken (en alles wat daar bij komt kijken), en wat God doet; Zijn kracht leggen in de muziek. Hieruit blijkt een dualistische kijk op muziek.

Ook Jeroen en Wout hebben hun twijfels geuit over de werking van aanbiddingsmuziek. Jeroen vraagt zich af: 'wat zijn we nu eigenlijk aan het doen? Is het puur akkoorden en sfeer?' Hij geeft aan dat hij er nog niet uit is wat muziek nu precies doet. Belangrijk vindt hij vooral dat de tekst gericht is op God en aanbiddingsmuziek moet voor hem rustig zijn, dit helpt bij het 'focussen

op God'. Wout geeft duidelijk aan dat er ook momenten zijn waarop muziek niet helpt bij aanbidding en er geen ontmoeting met God plaats kan vinden. Hierover vertelt hij:

Dat heeft dan te maken met onze houding, het heeft niet met God te maken, Hij wil ons altijd ontmoeten. Dus het kan gebeuren, en dat gebeurt helaas in veel kerken, dat er liedjes worden gezongen, en dat er niks gebeurt. Soms gebeurt er wel iets, maar dat voel je dan niet direct, of hoor je niet, of zie je niet, dus dat wil niet zeggen dat als je niets voelt of hoort of ziet of weet ik veel wat, dat er niks is gebeurd. Maar ik denk wel dat het helaas vaak gebeurt dat God dan niet aanwezig is tijdens het liedjes zingen. Maar dan moet je eerst aan jezelf belijden dat je fout zit en je echt op God gaan richten. En dan gaan er wel dingen gebeuren.

Ook uit dit citaat blijkt heel duidelijk dat er een dualistische visie op muziek bestaat onder de jongeren. De muziek is niet hetzelfde als God, maar de aanbiddingsmuziek is een uitnodiging voor God, waar Hij dan op in kan gaan door aanwezig te zijn tijdens de dienst. Dit kan ervaren worden als je de juiste houding hebt; als je gericht bent op God. Muziek helpt hierbij.

Dit citaat van Wout sluit ook aan bij wat Matthew Engelke omschrijft als de 'centrale paradox van het christendom', namelijk 'de gelijktijdige aan- en afwezigheid van God'.⁸³ Engelke toont aan dat christenen spreken over de nabijheid van God, maar dat dit niet altijd overeenkomt met de geleefde realiteit van hun geloof, waarbij de aanwezigheid van God vaak onzeker is.⁸⁴ Wout geeft aan dat God 'ons altijd [wil] ontmoeten', ook de andere jongeren geven aan dat God volgens hen altijd aanwezig is. Toch zijn er aanbiddingsdiensten waarbij Wout God niet ontmoet. Engelke stelt dat christenen omgaan met deze spanning tussen aan- en afwezigheid door een zorgvuldige afweging te maken tussen bepaalde woorden en dingen die wel of juist niet 'kanalen' zijn voor het goddelijke.⁸⁵ Dit komt overeen met wat Meyer sensationele vormen noemt. Uit het verhaal van Wout blijkt echter dat in zijn beleving de afwezigheid van contact met God tijdens bepaalde momenten van aanbidding minder te maken heeft met de sensationele vormen, muziek in dit geval, en meer met de innerlijke houding van de gelovige zelf. De sensationele vorm muziek kan helpen bij het tot stand brengen van een ontmoeting met God, maar alleen wanneer voldaan is aan de 'innerlijke voorwaarde' die de jongeren stellen; de gelovige zelf moet 'focussen' op God.

5.3 Welke muziek?

Op de festivals die ik heb bezocht werd gebruik gemaakt van moderne christelijke aanbiddingsmuziek. Bij de diensten van Opwekking werden liederen gespeeld die door de stichting Opwekking zelf worden uitgebracht. Ook op *Soul Survivor* werd een aantal liederen gebruikt die de organisatie zelf uitbrengt, in combinatie met nummers van internationale christelijke artiesten. In

deze paragraaf zal ik eerst ingaan op het ontstaan van dit muziekgenre, vervolgens ga ik in op de

⁸³ Engelke, *Problem of presence* 13.

⁸⁴ Ibidem, 15.

⁸⁵ Ibidem, 16.

meningen van de jongeren over welke muziek geschikt is voor aanbidding.

5.3.1 Moderne aanbiddingsmuziek

In *Rapture Ready!* beschrijft Daniel Radosh op vermakelijke wijze zijn 'avonturen in het parallelle universum van de christelijke populaire cultuur' in de Verenigde Staten. In zijn zoektocht om meer te weten te komen over christelijke muziek komt hij terecht bij het college '*contemporary christian music*', hedendaagse christelijke muziek, dat gegeven wordt aan het *Trinity Lutheran Seminary*, in Columbus, Ohio, door theoloog Mark Allan Powell, auteur van *Encyclopedia of contemporary christian music*. Powell stelt dat het ontstaan van de christelijke pop rock die nu dominant is binnen de evangelicale beweging, samenhangt met de opkomst van de *Jesus People* aan het eind van de jaren '60 in Amerika.⁸⁶

De *Jesus people* was een groep christelijke hippies, ze werden ook wel *jesus freaks* genoemd. Ze werden niet toegelaten in traditionele christelijke kerken, volgens Powell vanwege hun 'wilde' uiterlijk. De *Jesus people* waren echter wel welkom in pentecostale kerken. Evangelicale kerken, inclusief hun invloedrijke leiders zoals Billy Graham, accepteerden ook de muziek van de *Jesus people*. Er waren in die tijd nog niet veel christelijke artiesten die deze 'Jezus muziek' maakten, maar volgens Powell was dit wel genoeg om een 'revolutie' te starten. Rond deze artiesten ontstond een christelijke muziek industrie met eigen muziek labels, en steeds professionelere artiesten.⁸⁷ De muziek van de *Jesus people* zouden we nu reli-pop noemen; zij waren de eersten die populaire muziek combineerden met christelijke teksten.⁸⁸

In Nederland is Johannes de Heer erg belangrijk geweest bij de verspreiding van evangelicale muziek. Hij publiceerde een liedboek dat voor een groot deel bestond uit vertaalde Engelse opwekkingsliederen, dit werd belangrijk binnen evangelicale kerken, maar werd niet geaccepteerd binnen 'traditionele' kerken. In de jaren '70 groeide de evangelicale beweging snel, dit bracht de nieuwe christelijke muziek van de *Jesus people* mee. Ook in Nederland ontstond een evangelicale subcultuur. Deze cultuur bestond eerst uit christelijke artiesten en muziek labels, maar op den duur werd de evangelicale manier van aanbidden getransformeerd door de continue, vernieuwende stroom van christelijke aanbiddingsmuziek.⁸⁹

In Nederland zijn veel christelijke bands opgericht die deze moderne evangelicale muziek spelen. Een aantal hiervan zingt Nederlandstalige nummers, een voorbeeld hiervan is de muziek die wordt uitgebracht door de stichting Opwekking, dit zijn veelal bestaande Engelse nummers die vertaald zijn naar het Nederlands. Een voorbeeld van een Nederlandse artiest die eigen nummers

⁸⁶ Daniel Radosh, *Rapture Ready! Adventures in the parallel universe of christian pop culture* (New York 2008) 152-155.

⁸⁷ Ibidem, 155-158.

⁸⁸ Johan Roeland, "You are the song in my heart": over reli-pop en christelijke kunst' In de marge 4 (2005) 22-32, aldaar: 24-25.

⁸⁹ Klaver, *Desire* 191.

schrijft, is Roald, hij trad ook op tijdens *Soul Survivor*.⁹⁰ De jongeren die ik gesproken heb, waren over het algemeen niet heel enthousiast over Nederlandstalige muziek. Roald is een aantal keren naar voren gekomen en daarnaast verwezen de jongeren met name naar de CD's die *Soul Survivor* uitbrengt als ik ze vroeg naar goede Nederlandse aanbiddingsmuziek. Nummers van deze CD's werden ook gespeeld tijdens de aanbiddingsdiensten, het zijn vaak vrolijke, up-tempo nummers, met aansprekende melodieën en teksten die zich vaak herhalen en gemakkelijk mee te zingen zijn. De inhoud van de nummers bespreek ik in het volgende hoofdstuk als ik het heb over woorden.

Als ik de jongeren vraag naar aanbiddingsmuziek die zij goed vinden, noemen ze vaak een heel scala aan Engelstalige artiesten en bands. Een band die in de afgelopen jaren heel bekend is geworden binnen de 'evangelicale subcultuur' is *Hillsong UNITED*, oorspronkelijk een aanbiddingsband in de *Hillsong Church* in Australië.⁹¹ Een andere band die door veel jongeren genoemd werd, is *Jesus Culture*, oorspronkelijk een aanbiddingsband in de *Bethel Church* in Redding, California.⁹² Beide bands spelen ook weer vrolijke, up-tempo nummers. Naast de verschillende artiesten en bands waar de jongeren naar verwijzen, hebben ze het vaak over een aantal nummers die hen aanspreken. Een voorbeeld is het nummer *Saviour of the world* wat erg populair was tijdens *Soul Survivor*. Op YouTube is dit lied te vinden in uitvoeringen van veel verschillende artiesten, maar het lijkt oorspronkelijk van Ben Cantelon te zijn, hoewel de jongeren hem niet hebben genoemd. Bij meer christelijke nummers is het zo dat het lied al langer bestaat, maar dat het steeds opnieuw gespeeld en uitgebracht wordt door verschillende artiesten.

Tot slot wezen twee meiden, Sara en Laura, mij op een stijl aanbiddingsmuziek die zij erg goed vinden, namelijk 'profetische muziek'. Versteeg beschrijft deze soort muziek ook in zijn onderzoek. Het gaat om muziek 'waarvan geloofd wordt dat deze is geïnspireerd door de Heilige Geest op het moment dat het gespeeld wordt'.⁹³ Volgens Versteeg is de opkomst van profetische muziek in de jaren '90 belangrijk geweest bij de groeiende bewustheid onder gelovigen van de 'spirituele' kant van muziek. Op den duur gingen christenen alle aanbiddingsmuziek, profetisch en niet-profetisch, zien als mogelijk profetisch. Ook bestaande liederen werden nu gezien als 'lied van de Heer' waarin God door de muziek Zijn boodschap weergeeft.⁹⁴ De jongeren die ik heb gesproken, zien het als gegeven dat God zich kenbaar kan maken door muziek. De muziek is dan een uitnodiging voor God, dit komt ook naar voren in de teksten van de nummers.

Waarom de jongeren sommige aanbiddingsnummers leuker vinden dan anderen is moeilijk te zeggen voor hen. Natuurlijk heeft het voor een deel met smaak te maken, maar er zit ook meer achter. Sara geeft aan dat zij sommige nummers 'krachtiger' vindt dan anderen. Ik vraag haar in

⁹⁰ Voor meer informatie over Roald zie <http://www.kitemedia.nl/roald/>.

⁹¹ Voor meer informatie over *Hillsong UNITED* zie <http://hillsongunited.com/>.

⁹² Voor meer informatie over *Jesus Culture* zie <http://www.jesusculture.com/>.

⁹³ Versteeg, *Draw me close* 139.

⁹⁴ *Ibidem*, 139-140.

welke zin deze nummers krachtiger zijn, daarop antwoordt ze: 'dat is meer iets geestelijks denk ik, zeg maar, dus dat kan ik ook niet heel erg omschrijven'. Hieruit blijkt dat het volgens Sara vooral te maken heeft met het gevoel dat de muziek oproept bij haar, of het aanbiddingslied geschikt is voor aanbedding. Door deze gevoelens kan zij zich richten op God, ook helpt het haar bij het uitdrukken van haar eigen gevoelens naar God en op die manier aanbidt zij Hem. Dit is een van de manieren die ik hierboven heb besproken waarop muziek als sensationele vorm werkt. Hieronder bespreek ik heel algemeen waarom juist moderne christelijke aanbiddingsmuziek volgens de jongeren geschikt is voor aanbedding en wat de bezwaren zijn. In de paragraaf daarna ga ik in op een belangrijke conditie die bepalend kan zijn voor de mate waarin de aanbiddingsmuziek als geschikt of ongeschikt wordt ervaren, namelijk door wie het gezongen wordt.

5.3.2 Aanbiddingsmuziek: waarom wel of niet

Wout geeft aan dat hij *Soul Survivor* zelf het leukste christelijke festival vindt, onder andere vanwege de aanbedding: 'Er is gewoon hele goeie aanbedding. Maar ook met vrij jonge mensen, dus ook de muziek die gebruikt wordt tijdens aanbedding, dat spreekt gewoon ook heel erg aan, het is gewoon heel erg bij de tijd. Dat is gewoon anders dan heel veel kerken met een orgel, dus ja'. Als ik hem vraag of hij denkt dat hij ook een ervaring van de Heilige Geest zou kunnen krijgen in zo'n kerk met een orgel, antwoordt hij: 'Ja, dat denk ik wel. Maar het wordt wel moeilijk. Wat ik net al zei als de muziek goed is en de aanbedding goed is, dat gaat heel goed samen'. Duidelijk is dat Wout een voorkeur heeft voor de moderne christelijke muziek, die gebruikt wordt tijdens *Soul Survivor*. Daarmee in verband staat dat hij zich afzet tegen de muziek in meer traditionele kerken, 'orgelmuziek'. Het afzetten tegen 'religie' is in veel gesprekken terug gekomen.

Waarom de moderne christelijke aanbiddingsmuziek 'goed' is, is moeilijk te zeggen, en verschilt van persoon tot persoon. Marije geeft aan dat haar voorkeur voor aanbiddingsmuziek vooral te maken heeft met de vrolijke stijl, dit noemt ze 'het enthousiasme'; 'het enthousiasme samen met de woorden dat klopt gewoon'. Dit is de reden dat volgens Marije deze muziek goed bij aanbedding past, dit contrasteert zij ook weer met de meer traditionele kerk: 'bij de PKN is het vaak wat droeviger'. Op *Soul Survivor* was tijdens de aanbiddingsdiensten merkbaar dat de bands hun best deden om de muziek aan te passen bij de sfeer die er heerst en de ervaring die zij willen oproepen. Zo begonnen ze vaak met een erg vrolijk, up-tempo nummer om de aandacht van de jongeren bij de muziek te leggen, en op momenten waarop zij voelden dat Gods aanwezigheid sterk was en veel mensen een ervaring kregen was de muziek vaak wat meer ingetogen. In de volgende paragraaf over de (reis van de) aanbiddingsleider kom ik hier op terug.

Marije heeft echter ook een bezwaar bij de muziek die gebruikt wordt op de festivals die zij bezoekt; Opwekking en *Soul Survivor*:

Het jammere van de evangelische muziek vind ik dat er heel veel herhaling is. Onder een lied en soms in een lied zelf ook, maar met name als je door de Opwekkingsbundel bladert kun je zo een aantal liederen er uithalen die heel erg op elkaar lijken qua tekst. Dat vind ik wel jammer omdat dat soms heel erg door gaat slaan en dan heb je niet echt meer door wat je zingt, dan gaat het alleen nog maar om het zingen, om muziek te maken. Dat vind ik wel een valkuil van de evangelische kant.

Marije haar bezwaar is de vele herhaling in de muziek, met name als het gaat om teksten. Waarom zij dit 'wel jammer' vindt, heeft te maken met de juiste geestelijke houding die een gelovige volgens de jongeren moet hebben om te kunnen aanbidden. Zoals al eerder naar voren is gekomen, is het zingen van een aanbiddingslied niet genoeg, om echt te aanbidden moet je 'focussen op God'. Zonder deze gerichtheid op en onderwerping aan God werkt de muziek niet als sensationele vorm en wordt het doel van de aanbedding, de ontmoeting met God, ook niet behaald. Marije is bang dat door de herhaling in moderne christelijke aanbiddingsmuziek de gelovigen in deze 'valkuil' trappen.

Zelf merkte ik ook dat ik de muziek veel op elkaar vond lijken, qua teksten, maar ook wat betreft stijl. Na verloop van tijd ging ik inderdaad automatisch meezingen zonder echt te letten op de teksten. Filosoof Gordon Adnams laat in zijn studie naar congregationeel zingen in evangelicale kerken in Canada zien dat naar mate wij nummers vaker horen en zingen, we niet meer hoeven na te denken over welk woord er volgt of waar de melodie naar toegaat, omdat we het al vaker hebben gehoord. Deze belichaming van de muziek gaat ongemerkt aan ons voorbij. Desondanks stelt Adnams dat het zingen van een lied dat we al kennen mogelijk een nieuwe beleving te weeg kan brengen. We creëren namelijk als het ware een nieuwe entiteit; een nieuwe versie van het lied op het moment dat we het weer zingen. Of gelovigen een nieuwe beleving hebben bij het zingen van een lied dat ze al kennen, hangt volgens Adnams af van de hoeveelheid en aard van aandacht die de gelovige geeft aan het opnieuw beleven van het lied.⁹⁵ Dit komt overeen met de nadruk die de jongeren leggen op het hebben van een goede geestelijke houding. Hieruit blijkt dat de houding van de gelovige invloed heeft op de manier waarop de muziek beleefd wordt, en dus of het doel, aanbedding, waarvoor focus op God nodig is, behaald wordt. Volgens Marije, en Adnams, is dit moeilijker bij muziek die we al kennen.

Toch is het belangrijk voor de jongeren om de nummers te kennen, zodat ze mee kunnen zingen en actief kunnen aanbidden. Dit is paradoxaal; enerzijds is het belangrijk om de aanbiddingsliederen te kennen om actief mee te kunnen doen aan de aanbiddingsdienst, anderzijds is het lastig om de aandacht bij de muziek te houden als de tekst al bekend is. Klaver merkt deze paradox ook op. Toch is dit volgens haar de enige manier waarop gelovigen volledig mee kunnen doen aan de aanbedding. Het gebruik van muziek tijdens aanbedding is volgens haar dan ook 'een delicate zaak, en [...] loopt het risico van het verliezen van haar effecten door een proces van

⁹⁵ Gordon Alban Adnams, *The experience of congregational singing: an ethno-phenomological approach* (2008 Edmonton) 116.

routinisering'.⁹⁶ Dit benadrukt nogmaals het standpunt van de jongeren dat 'gewoon zingen' niet genoeg is.

Tot slot kiest een aantal van de jongeren er voor om als aanvulling op het meezingen van aanbiddingsliederen zelf muziek te maken als vorm van aanbidding. Jeroen vertelt dat hij bezig is met het schrijven van eigen teksten. Hiermee zet hij zich ook af tegen het instituut van de kerk, want hij gelooft dat in zijn gemeente er ook veel mensen zijn die 'gewoon zingen', en niet oprecht bezig zijn met God. Hanna speelt dwarsfluit en ziet dit ook als vorm van aanbidding: 'dat ik dan wel het mooiste geluid er uit mag krijgen voor God'. Door zelf muziek te maken kan Hanna haar gevoel, haar 'passie voor muziek', uiten en op die manier een relatie opbouwen met God.

5.4 De aanbiddingsleider

De aanbiddingsleider is de persoon die tijdens de aanbiddingsdienst de band leidt. Tijdens *Soul Survivor* wisselden twee aanbiddingsleiders elkaar per dienst af; Hanne en Amanda. Zij gingen de jongeren voor in het zingen van de nummers. In zekere zin zijn de christelijke artiesten die de jongeren thuis beluisteren als ze willen aanbidden op dat moment ook de aanbidding aan het 'leiden'. Veel van de opmerkingen van de jongeren die ik hieronder bespreek gelden voor aanbiddingsleiders die zingen tijdens een 'live' aanbidding en voor de artiesten die hun aanbidding leiden via een opname.

Wout, zelf aanbiddingsleider bij de gemeente die hij bezoekt, vertelt mij dat hij aanbidding ziet als uitnodiging voor God. Ik vraag hem hoe hij God uitnodigt, zijn antwoord: 'Door God te vragen de dienst te leiden, het is dus niet zo zeer de aanbiddingsleider die er staat'. Hiermee relateert hij het belang van degene die lichamelijke de dienst leidt, want eigenlijk is het God die de gelovigen leidt. Toch blijkt uit andere opmerkingen van Wout, zoals 'als de muziek goed is, is de aanbidding gewoon ook beter', dat het wel degelijk uitmaakt wie er zingt. Tijdens *Soul Survivor* vraag ik naar wie zijn voorkeur uitgaat; Hanne of Amanda. Hij heeft een duidelijke voorkeur voor Hanne omdat zijn stijl iets rustiger is. Mijn collega bij het Informatie en Registratie punt, Nynke, heb ik ook gevraagd naar haar voorkeur. Zij vindt de aanbidding onder leiding van Amanda fijner omdat ze haar stem zo mooi vindt. Ze vertelt ook dat ze de diensten van Hanne vaker overslaat en concludeert: 'vorm is toch eigenlijk wel heel belangrijk'.

Hieronder bespreek ik wat volgens de jongeren een aanbiddingsleider 'goed' maakt, vervolgens besteed ik nog speciale aandacht aan de 'reis' waarop de aanbiddingsleider de gelovigen mee wil nemen. De innerlijke houding van de aanbiddingsleider is heel belangrijk voor de beleving van de jongeren. Bij beschrijvingen van goede artiesten en goede aanbiddingsleiders zijn 'oprecht zijn', 'vanuit je hart zingen' en 'focussen op God' kernpunten; als deze dingen goed zijn dan helpt dat

⁹⁶ Klaver, *Desire* 202.

bij de beleving van de aanbiddingsdienst. De meeste jongeren geven wel toe dat het ook wel fijn is als de aanbiddingsleider een beetje kan zingen en als de stijl bij hun smaak past, maar dat is niet het belangrijkste, zoals blijkt uit dit citaat van Jorien:

Weet je wat, soms is het, soms heb je een band die zit verrekte goed te spelen, maar verder doet het niet zo veel. Ze staan daar leuk hun best te doen, maar dan heb ik het echt even over het leiden van een zangdienst, als ik niet het idee heb dat de band ook is gefocust op God, maar meer bezig is met 'zie ons eens goed spelen', of 'flink alle noten halen', dan word ik daardoor afgeleid en heb ik minder focus op God. [...] Dus ja, op zich is het fijn als iemand alles netjes zingt en niet al te vals zingt, want daar word je ook door afgeleid, maar dat is geen voorwaarde ofzo, soms is iemand die heel erg gefocust is op God en daardoor misschien wat minder op de muziek of de zang, dat is voor mij soms beter dan andersom.

Dit citaat laat ook zien waarom de houding van de aanbiddingsleider zo belangrijk is voor de beleving van de gelovigen; goed voorbeeld doet goed volgen. Als een zanger niet bezig is met aanbidding, niet oprecht is, dan is het voor de jongeren ook moeilijk om zelf te 'focussen' op God.

Als ik vraag aan de jongeren hoe ze weten of iemand oprecht is, vinden ze dat moeilijk te zeggen. Wout noemt het 'iets geestelijks'; 'je proeft het door de muziek heen'. Marije is een van de jongeren die wel een concrete aanwijzing noemt waardoor zij denkt te zien dat een aanbiddingsleider, in dit geval Amanda, misschien niet de juiste houding heeft: 'Bij Amanda die kon soms heel boos kijken en, ik weet niet, dan had ik toch minder het gevoel dat ze het echt oprecht zong. [...] Het zet een sfeer neer voor mij, en als de sfeer prettig is dan ga je je van zelf sneller openstellen'. Een ander aspect waardoor de jongeren kunnen zien of een zanger oprecht is, is door te letten op wanneer deze soms vrij een eigen tekst zingt of een zin roept door de muziek heen. Dit is profetisch zingen, dat kwam al kort aan bod en betekent dat geloofd wordt dat de muziek wordt ingegeven door God. Ook tijdens festivals kan dit gebeuren wanneer de aanbiddingsleider iets zingt of roept als: 'God, wij willen U ontmoeten', of 'Heer, wij aanbidden U'.

Wout is zelf aanbiddingsleider maar heeft niet vaak momenten van profetische zang. Als hij een aanraking heeft van God, of 'in de Geest' is, valt hij vaak om, maar blijft naar eigen zeggen wel doorspelen. Hij neemt zijn taak als aanbiddingsleider heel serieus, en ziet deze taak ook als meer dan ervoor zorgen dat de muziek goed is:

De aanbiddingsleider heeft een heel erge verantwoordelijkheid; je kan niet iedereen zomaar neer zetten omdat degene die de aanbidding leidt, die moet er eigenlijk voor zorgen dat de gemeente in aanbidding komt en dat de gemeente tot God komt. Dus je moet eigenlijk voorgaan, net zoals een voorganger voorgaat in gebed en het spreken, zo gaat een aanbiddingsleider eigenlijk voor in aanbidding om zo de mensen mee te nemen. Maar als jij dat niet kan, als jij God niet kent, of niet weet hoe je God moet ontmoeten of aanbidden dan kun je die mensen nooit meenemen.

In dit citaat komt weer het belang van de goede geestelijke houding van de aanbiddingsleider naar voren; de aanbiddingsleider moet 'goed' kunnen aanbidden en een relatie hebben opgebouwd met God. Maar ook de 'reis' waarop de aanbiddingsleider de gelovigen moet meenemen, komt naar voren. In de volgende subparagraaf ga ik verder in op dit idee.

5.4.1 Reis van de aanbiddingsleider

De volgorde in de stijlen van aanbiddingsnummers reflecteren volgens Klaver het 'tabernakel model' van psalm 100. De aanbiddingsleider neemt de gelovigen mee op de 'metaforische' reis van het binnentreden van de tempel in Jeruzalem, steeds dichterbij het centrum om uiteindelijk God te ontmoeten.⁹⁷ Verschillende jongeren verwijzen ook naar dit model. Gerard omschrijft een ontmoeting met God als volgt: 'het tabernakel kleed wordt een klein stukje opgelicht zou je kunnen zeggen'.⁹⁸ Hij gebruikt dit echter niet in verband met de volgorde van aanbiddingsmuziek.

Hanna staat wel stil bij de volgorde van aanbiddingsnummers en de reis waar de aanbiddingsleider haar in mee neemt. Als ik haar vraag wat ze van de aanbiddingsdiensten op *Soul Survivor* vond, antwoordt ze:

H: Ja goed. Ik vond de bands sowieso heel goed en vaak dan begonnen ze de diensten juist met nummers waardoor je heel goed in aanbidding kwam en dan zetten ze dat heel goed door met juist de goede nummers te zoeken waardoor je ook heel echt in aanbidding kon blijven.

R: Wat zijn dan nummers waardoor je goed in aanbidding kunt komen?

H: Nummers die echt alleen gericht zijn op God, denk ik, dus die nummers waarin God alleen heel groot wordt gemaakt. Bijvoorbeeld *Our God is greater*⁹⁹ ik denk dat zulke nummers, als je echt in aanbidding bent dan is het echt een goed nummer om te zingen want dan voel je het ook, dan voel je dat nog meer dat Hij echt groot is.

R: Wat is dan het verschil met nummers waardoor je goed in aanbidding kunt blijven?

H: Ik denk gewoon dat dat meer rustige nummers zijn, hele rustige nummers, niet nummers waardoor je juist heel wild wil springen ofzo. Ik denk dat als je in aanbidding bent dat je dan liever een heel rustig nummer hebt waar de tekst belangrijker is dan de muziek. [...] dus eerst een paar nummers waardoor je heel erg de focus op God legt en daarna nummers waardoor je de focus kunt vast blijven houden.

Hannas idee van een goede opbouw is eerst wat luidere nummers, waardoor je 'wilt springen', zoals *Our God is greater*, gevolgd door wat rustigere nummers. Dit komt overeen met de opbouw die gebruikt werd tijdens de aanbiddingsdiensten bij Opwekking en *Soul Survivor*. De aanbiddingsdienst die ik heb beschreven in hoofdstuk drie begint met het nummer *For your glory* waarin gelovigen letterlijk worden uitgenodigd om te dansen: *we will dance for Your glory*. Hierin is de uitnodiging tot aanbidding te herkennen; het doel dat het eerste aanbiddingslied volgens Klaver heeft. De volgende stap in het tabernakel model is volgens Klaver upbeat nummer dat de gelovigen aanmoedigt en hen richt op God. Vervolgens wordt overgegaan naar rustigere 'soft pop' nummers.¹⁰⁰ Dit komt overeen met de diensten die ik bij heb gewoond op de festivals en met Hannas idee van een goede volgorde van aanbiddingsnummers.

⁹⁷ Klaver, *Desire* 213.

⁹⁸ Het tabernakel kleed zou worden gebruikt om het binnenste deel van de tempel, waar God aanwezig was, af te scherm. Alleen de hoge priester mocht daar achter komen.

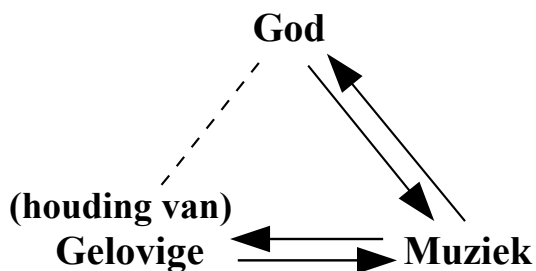
⁹⁹ *Our God is greater*, uitgevoerd door Chris Tomlin, <http://www.youtube.com/watch?v=z1A5IDnpGhc>.

¹⁰⁰ Klaver, *Desire* 217-218.

5.5 Conclusie: niet 'gewoon voor de lol'

In deze afsluitende paragraaf geef ik met behulp van het bovenstaande antwoord op de vraag op welke manier muziek als sensationele vorm ervaren wordt door christelijke jongeren. Door aanbiddingsmuziek kunnen jongeren de aanwezigheid van God, in de vorm van de Heilige Geest, ervaren. God is volgens hen altijd aanwezig, maar muziek kan Hij gebruiken om zichzelf kenbaar te maken. De muziek werkt als uitnodiging voor God, maar tegelijk ook als uitnodiging voor de gelovigen zelf om te gaan aanbidden. Of de jongeren God daadwerkelijk ontmoeten bij het luisteren naar en zingen van aanbiddingsmuziek is namelijk ook afhankelijk van de geestelijke houding van de gelovige zelf; hun focus op God.

Belangrijk is dat de jongeren 'gefocus' zijn op God om Hem zo te kunnen ervaren door de muziek, dit is het innerlijke deel van aanbidding. De aanbiddingsmuziek, het uiterlijke deel, kan hier bij helpen, doordat het stimuleert om op God gericht te zijn, Hem 'groot te maken' en ook kunnen de jongeren door de muziek hun emoties uiten die helpen bij het naderen van God. Op deze manier wordt een relatie gecreëerd tussen de gelovige en God, met behulp van muziek als sensationele vorm. Dit alles kan als volgt schematisch weer worden gegeven:

In dit schema komt ook de dualistische houding van de jongeren tegenover muziek naar voren. In 'normale' situaties ervaren mensen geluid, tekst en het gevoel dat wordt opgeroepen als afkomstig van één bron; de muziek. De jongeren scheiden dat van elkaar; de emoties die worden opgeroepen, worden verklaard door de aanwezigheid van God. Het geluid van de muziek en de aanwezigheid van God beïnvloeden elkaar, maar zijn wel gescheiden. Meyer heeft de theorie over sensationele vormen ontwikkeld aan de hand van haar onderzoek naar pentecostalisme in Ghana, waar zij observeerde dat er aandacht was voor uiterlijke vormen, maar dat deze gevuld waren met goddelijke krachten. Deze samenvloeiing van het fysieke en het spirituele heeft Meyer vertaald in het concept sensationele vorm.¹⁰¹ Ook in de ervaring van de evangelicale jongeren in mijn onderzoek is een samenvloeiing van uiterlijk en geestelijk te zien; God kan zich kenbaar maken door muziek. De jongeren brengen zelf echter een duidelijke scheiding aan tussen de uiterlijke vorm van muziek en de goddelijke krachten waarmee deze gepaard kan gaan, dit blijkt uit de dualistische perceptie.

Er zijn verschillende redenen waarom muziek volgens jongeren geschikt is om een

¹⁰¹Meyer, 'Aesthetics of persuasion' 751-752.

ontmoeting met God mogelijk te maken. Het helpt de jongeren te focussen op God en ze kunnen zich er in uiten. Daarnaast is er ook een profetisch aspect; God kan door de muziek spreken. De moderne christelijke aanbiddingsmuziek die wordt gebruikt op de festivals en waar veel jongeren de voorkeur aan geven, is over het algemeen vrolijk en past bij de emoties die een ontmoeting met God oproepen. Deze ontmoeting met God is het eindpunt van de reis die de gelovigen maken tijdens een aanbiddingsdienst, bij dit eindpunt past meer rustige muziek. Belangrijk is ook dat degene die voorgaat bij de aanbedding, de aanbiddingsleider, een goede houding heeft, net als de gelovige zelf. Deze geestelijke houding wordt gezien als voorwaarde voor aanbedding, en ook als voorwaarde voor de werking van de sensationele vormen.

Jeroen gaat niet vaak meer naar festivals toe, volgens hem is het te veel 'religie', wat hij associeert met traditie en rituelen. Dit vindt hij niet oprecht en dus niet de goede geestelijke houding die nodig is voor echte aanbedding. Hij wil bewust God aanbidden en niet gewoon maar liedjes zingen. Toch is er wel een voordeel van aanbedding op festivals: 'maar ik geloof wel dat aanbedding op zo'n festival je even op God richt'. Wout, in tegenstelling tot Jeroen, is helemaal weg van met name *Soul Survivor*, ook Opwekking vindt hij een goed festival: '*Soul Survivor* en Opwekking is ook echt toerusting en gewoon ook met diensten en om ook echt onderwijs te krijgen, en dus aanbedding, en er zijn natuurlijk ook wel bandjes en optredens gewoon voor de lol, maar dat is niet de prioriteit'. Hieruit blijkt dat de jongeren aanbedding, zowel de muziek als de liedteksten, zien als iets heel serieus, en niet 'gewoon voor de lol'. In dit hoofdstuk heb ik laten zien waarom dat zo is voor muziek. Het volgende hoofdstuk is gewijd aan woorden en waarom deze volgens de jongeren 'krachtig' kunnen zijn.

6. Woorden als sensationele vorm: krachtige woorden

Woorden zijn erg belangrijk in het Christendom. De bijbel wordt gezien als het letterlijke woord van God, maar ook andere 'krachtige' woorden kunnen volgens de jongeren God laten zien. Veel van evangelicalen hebben bijvoorbeeld ervaringen met profetieën. Profetieën kunnen in de vorm komen van een 'beeld'; iemand krijgt als het ware in gedachten een beeld te zien in dat afkomstig zou zijn van God. De andere vorm is een 'woord'; vaak krijgt iemand dan een bepaalde boodschap van God voor iemand anders door.¹⁰² Wout vertelt mij over een bijzondere ervaring die hij hiermee heeft gehad:

Ze stond tussen al die tieners, het was op zo'n tienerkamp, en toen sprak ze dus een woord van God voor mij. [...] Maar toen ik haar zag, toen eigenlijk, de liefde van Jezus straalde gewoon, ja uit haar ogen ook, maar juist wat ze sprak was gewoon zo krachtig dat ik letterlijk achter over werd geblazen. [...] Dat is gewoon die kracht van het woord soms, als je het uitspreekt, het kan soms zo krachtig zijn dat je achterover wordt geblazen en ik ben echt niet de enige die dat heeft.

Hieruit blijkt dat ook woorden een sensationele vorm kunnen zijn; Wout kreeg door de 'kracht van het woord' een aanraking die hem achterover blies.

Tijdens de aanbiddingsdiensten die ik op de festivals heb meegemaakt is het een enkele keer voorgekomen dat er profetisch werd gesproken. Zoals ik al schreef bestaat dat dan vaak uit korte zinnen als: 'God wij willen u ontmoeten' en 'Heer wij aanbidden U'. Belangrijker tijdens deze aanbiddingsdiensten zijn echter andere woorden, namelijk de liedteksten. Deze zijn erg belangrijk in de beleving van de jongeren. Aan het eind van dit hoofdstuk sta ik uitgebreid stil bij liedteksten. Eerst zal ik uiteenzetten op welke manier woorden volgens de jongeren een verandering te weeg brengen; op welke manier de jongeren door middel van woorden dichterbij God kunnen komen, wat het doel is van aanbidding.

6.1 Ontmoeting met God door woorden

Na de anekdote over de 'krachtige' profetie die Wout kreeg van een vrouw, vertelt hij over een andere kant van profetieën: 'normaal als mensen gaan profeteren is het soms best gevaarlijk, weet je wel. Mensen gaan dingen zeggen die ze zelf hebben bedacht'. Ook bij het gebruik van woorden als sensationele vorm is dus de geestelijke houding van de gelovige van belang, 'oprecht zijn' is hierbij weer een kern uitspraak. Toch is de werking van muziek en woorden niet helemaal gelijk, zo blijkt uit de verhalen van de jongeren. Hieronder bespreek ik op welke manier woorden werken; uit mijn gesprekken heb ik in ieder geval een drietal werkingen gehaald: woorden veranderen iets in het 'geestelijke', in de natuurlijke wereld en in de houding van de gelovige zelf.

¹⁰² Vellenga, *Een ondernemende beweging* 10-12.

6.1.1 Verandering in de geestelijke wereld

De jongeren spreken zelf vaak over 'het geestelijke'; hiermee doelen ze meestal op de 'spirituele' wereld waarin God zich bevindt, en dus ook Satan. Dit gebruik van 'de geestelijke wereld' zal ik hier aanhouden. In deze subparagraaf bespreek ik de veranderingen die woorden volgens de jongeren te weeg kunnen brengen in deze wereld.

Jeroen gelooft dat 'Gods woord' kracht heeft, maar maakt hierbij een duidelijk onderscheid tussen wat hij noemt 'leven uitspreken over iemand' en 'een vloek uitspreken over iemand'; 'ik geloof dat Gods woord sticht, maar dat je ook woorden hebt die afbreken. Gods woord heeft scheppingskracht, maar, dat staat ook in de bijbel, dat de tong als een tweesnijdend zwaard is'. Deze dualistische visie komt ook terug op zijn kijk op de geestelijke wereld en de verandering die woorden daar in kunnen brengen:

J: Een van mijn favoriete teksten: 'elk wapen dat tegen ons wordt gesmeed zal niks uitrichten en elke tong die tegen ons getuigt zal in het ongelijk worden gesteld'. Zo spreek ik dat gewoon hard op uit, dat noemen ze dan proclameren of proclamatie. Ik geloof ook echt dat die scheppingskracht die God in Zijn woord heeft gelegd, dat scheidt opnieuw iets. Je scheidt opnieuw iets in je hart, maar ook iets in de atmosfeer om je heen, in de geestelijke wereld, zeg maar.

R: Hoe bedoel je dat?

J: Wij hebben de mensen die je kunt zien, maar je hebt ook Gods dimensie, zeg maar. Ik geloof wel dat er hier veel meer is dan wij kunnen zien. Bijvoorbeeld dat er nu engelen bij mij zijn, ik zie ze niet, maar ik geloof wel dat ze er zijn. Zo geloof ik ook dat je boze geesten hebt en we zijn eigenlijk verward in een oorlog en één ding waar boze geesten niet tegen kunnen is aanbedding. En als ik dus die woorden opnieuw uitspreek, woorden van leven enzo, maar ook die beloften die voor ons gelden dan gaan er geestelijk ook dingen gebeuren. Als ik het bloed van Jezus aanroep dan moeten de boze geesten ook op een afstand blijven. [...]

R: Het kwade gaat weg, maar denk je dat het goede ook dichterbij komt?

Ja, je nodigt God eigenlijk uit. God heeft ons een vrije wil gegeven, [...] alleen ik geloof dat we juist ook God mogen uitnodigen om ons te vormen naar Zijn plan.

Jeroen gelooft dat de woorden die hij uitspreekt, wanneer hij aanbidt, boze geesten op afstand houden, doordat hij door de woorden uit te spreken ook als het ware de scheppingskracht van God in kan zetten. Daarnaast is het uitspreken van deze woorden van aanbedding, net als aanbiddingsmuziek dat kan zijn, een uitnodiging voor God. Belangrijk is weer de eigen innerlijke houding van de gelovige: er moet een bewuste keus gemaakt worden om God te aanbidden.

Het spreken in tongen is ook een belangrijke vorm van aanbedding en het gebruik van taal en 'krachtige woorden' binnen het evangelicalisme.¹⁰³ Hanna is echter een van de weinige jongeren met wie ik heb gesproken over de 'tongen taal', op de festivals heb ik dit ook maar zeer zelden zien gebeuren. Hanna gelooft dat het spreken in tongen iets is dat God pleziert en dat is haar belangrijkste reden om het te doen, ondanks twijfels aan haar kant: 'dan denk ik wel achteraf 'dat

¹⁰³ Voor meer informatie over het spreken in tongen zie bijvoorbeeld de thema uitgave van *Religieuze bewegingen in Nederland* over de Pinkster beweging, onder andere het stuk van Vincent de Rooij, 'Glossolalia, betekenis voor individu en groep' (1990).

sloeg ook nergens op', maar voor God is het denk ik wel belangrijk, dat je het gewoon doet, dat je het gewoon durft'. Hanna begrijpt zelf de woorden niet die ze uitspreekt als ze in tongen spreekt, maar ze gelooft dat God het wel begrijpt. Door in tongen te spreken nadert God tot Hanna en op die manier kan zij werken aan haar relatie met God.

6.1.2 Verandering in de natuurlijke wereld

'Krachtige woorden' hebben volgens de jongeren ook een werking in de natuurlijke wereld. Het belangrijkste voorbeeld is hierbij dat zij geloven dat God de wereld geschapen heeft door het woord. Een aantal jongeren verwijst ook naar genezingen, zoals Wout: 'zo worden ook mensen genezen, door hardop te bidden, door de ziekte echt te bestraffen in de naam van Jezus en dat echt uit te spreken. Als je het uitspreekt heeft het kracht en gebeurt er wat'. Op *Soul Survivor* was er ook een jongen die genezen is van een blessure aan zijn knie tijdens een aanbiddingsdienst. Deze ervaringen deelde hij tijdens de laatste dienst waarbij werd gevraagd aan de bezoekers van het festival om naar voren te komen als zij een bijzondere ervaring hebben gehad van God. Ook een aantal andere bezoekers vertelde te zijn genezen door God.

Evangelist Jan Zijlstra is een bekende 'gebedsgenezer'. Zijn 'doorbraak' was de wonderbaarlijke genezing van Janneke Vlot die zeventien jaar lang last had van dystrofie. Tijdens deze genezing roept Zijlstra kreten die ik ook herken in bijvoorbeeld het verhaal van Jeroen, die spreekt over onder andere het 'aanroepen van het bloed van Jezus'. Tegen Janneke roept Zijlstra dingen als: 'Dat er een eind komt aan deze kwelling, in de naam van Jezus, Hallelujah!', en 'Sta op en loop met mij in Jezus naam!'¹⁰⁴ Ook bij andere genezingen speelt het uitroepen van dergelijke kreten een grote rol. Op de festivals die ik heb bezocht en ook in de interviews die ik heb afgenomen, speelden genezingen echter geen grote rol, vandaar dat ik bij deze vorm van krachtige woorden maar kort stil sta.

6.1.3 Verandering in de gelovige

In bovenstaande paragraaf over veranderingen in de geestelijke wereld is al duidelijk geworden dat het bij krachtige woorden van belang is dat de gelovige de juiste geestelijke houding heeft. Volgens de jongeren moet de gelovige zelf de keus maken om 'goede' woorden uit te spreken, waardoor ze God kunnen ervaren. Ook is het volgens de jongeren belangrijk dat de woorden bewust worden uitgesproken, dit is voornamelijk belangrijk bij het meezingen tijdens aanbiddingsdiensten. De houding van de gelovige heeft dus invloed op de woorden, maar de woorden kunnen ook een verandering te weeg brengen in de gelovige. Het schema van de werking van muziek als

¹⁰⁴ Jan Zijlstra geneest Janneke Vlot, <http://www.youtube.com/watch?v=LEqZ9qDOBoU>. Zie voor meer 'wonderbaarlijke genezingen' ook het programma 'God van wonderen' dat gemaakt wordt door de Levensstroom kerk waar Zijlstra voorganger is: <http://ministries.levensstroom.nl/bekijk-tv-uitzendingen>. Het programma Netwerk heeft op 28 juni 2007 een meer objectieve reportage gemaakt over Jan Zijlstra en enkele 'mislukte' genezingen uitgelicht, in deze aflevering komt ook godsdienstsocioloog Hijme Stoffels kort aan het woord.

sensationele vorm dat ik heb geïntroduceerd in de conclusie van het vorige hoofdstuk is dus ook van toepassing op 'krachtige woorden'. In deze subparagraaf leg ik uit hoe woorden volgens de jongeren een verandering in hun houding kunnen voortbrengen.

Zoals hierboven al bleek is het uitspreken van bepaalde teksten heel belangrijk voor Jeroen. Hij gelooft dat dit iets verandert in de geestelijke wereld en in de natuurlijke wereld. Er gebeurt echter ook iets in hem zelf:

meestal heb ik dat wel als ik die dingen opnieuw uitspreek, zoals 'U houdt van mij', 'U straft mij niet naar mijn zonden', 'U wilt zich aan mij laten zien', [...]. Telkens als ik dat soort dingen uitspreek en ook die belofte herhaal dan krijg ik wel weer een nieuw besef van 'wat is God toch gaaf en liefdevol voor ons'. En dan krijg ik ook wel dat moment dat ik zo word overspoeld met liefde.

Hieruit blijkt dat de woorden een verandering te weeg brengen in Jeroen; hij krijgt 'een nieuw besef' van God en dit brengt ook een bepaald gevoel met zich mee: 'overspoeld met liefde'. Dit gevoel is volgens Jeroen afkomstig van God; door de woorden uit te spreken krijgt hij een ervaring van God, wat de kern van aanbidding is.

Een onjuiste houding kan goede aanbidding, en daarmee dus een aanraking van God in de weg staan, dit legt Sara duidelijk uit: 'Ik denk dat God zich altijd wel wil tonen en altijd wel wil naderen, maar dat wij dat soms heel anders kunnen ervaren omdat we soms met andere dingen in ons hoofd blijven zitten of te veel bezig op onze omgeving of op onszelf gericht zijn, en ik denk wel dat dat een belemmering kan zijn voor je ontmoeting met God'. Een juiste geestelijke houding is dus ook hier een voorwaarde voor een ontmoeting met God. Als ik haar vraag hoe zij er voor zorgt dat ze wel de juiste houding heeft, antwoordt ze: 'Soms is het ook gewoon iets dat ik uitspreek, omdat woorden heel krachtig zijn. Een soort proclamatie, zo van: 'Heer hier ben ik en ik wil U aanbidden en ik wil alles wat mijn gedachten van U houdt wil ik naast me neer leggen''. Woorden veranderen ook iets in Sara; ze zorgen ervoor dat zij haar focus kan leggen op God, en op die manier maken woorden goede aanbidding en een ontmoeting met God voor haar mogelijk.

Net als muziek helpen woorden de jongeren dus om zich op God te richten. Muziek kan daarnaast ook onder andere een manier zijn voor de jongeren om zich te uiten naar God toe, dit geldt ook voor woorden. Marije heeft hier een bijzondere ervaring mee. Zij is opgegroeid in Turkije, haar ouders waren daar zendelingen. Toen ze als tiener terugkwam naar Nederland maakte ze een moeilijke tijd door, hierover vertelt ze: 'in die tijd heb ik veel gedichten geschreven aan God, over mijn gevoelens. Ik had echt het gevoel dat Hij mij een luisterend oor gaf. Hij was echt een vriend voor mij'. Ik vraag haar waarom zij ervoor koos om gedichten te schrijven voor God. Marije vertelt uitgebreid over haar ervaringen en sluit af met: 'een kort antwoord is eigenlijk omdat ik op die manier mijn gevoel kon uiten'. Woorden maakten het voor Marije mogelijk om zich te uiten en de gedichten zijn volgens haar erg belangrijk geweest in haar relatie met God.

Tot slot kunnen woorden een verandering in de houding van de gelovige veroorzaken doordat ze een bepaald gevoel versterken. Gerard ervaart God sterk in emoties en bepaalde woorden, vaak liedteksten, kunnen bij hem die emoties versterken doordat hij als het ware zingt over wat hij voelt; 'woorden maken je er bewust van'. Liedteksten spelen op de aanbiddingsdiensten tijdens festivals een erg belangrijke rol. Ze worden vaak groot weergegeven op projectieschermen zodat het publiek mee kan zingen, dit gebeurt meestal uit volle borst. In de volgende paragraaf sta ik stil bij deze belangrijke vorm van 'krachtige woorden'.

6.2 Liedteksten

Bij het bespreken van muziek als sensationele vorm is al duidelijk geworden dat, hoewel muziek een ontmoeting met God mogelijk kan maken, muziek volgens de jongeren niet garandeert dat zij daadwerkelijk een ervaring hebben. De houding van de gelovige is daarbij erg belangrijk, maar ook zijn er bepaalde eigenschappen van muziek die de muziek geschikter kunnen maken voor aanbedding, zoals dat de stijl past bij het gevoel dat de jongeren hebben; van vrolijk, uitbundig naar steeds rustiger. Dat is bij woorden ook zo. Hieronder bespreek ik eerst enkele algemene thema's in de liedteksten, vervolgens ga ik kort in op het verschil tussen nummers over God en voor God en bespreek ik het aspect van liedteksten dat volgens de jongeren het belangrijkste is: ze moeten bewust gezongen worden. Deze eigenschappen kunnen woorden 'krachtiger' maken.

6.2.1 Algemene thema's

De thema's in de aanbiddingsnummers sluiten aan bij het tabernakel model dat ik in het vorige hoofdstuk heb besproken. Tijdens de aanbedding neemt de aanbiddingsleider de gelovigen als het ware mee op een reis door de tempel in Jeruzalem, beginnend bij de ingang en eindigend in het binnenste deel, het tabernakel. Voor muziek betekent dit dat er eerst in wat snellere, vrolijke en daarna rustige stijl wordt gespeeld. Klaver illustreert dit model aan de hand van een quote van Tim, de aanbiddingsleider in één van de gemeentes waar zij haar onderzoek heeft gedaan. Hij zegt: 'het leiden van aanbedding is als een groep mensen op een reis leiden. Wanneer mensen de kerk binnen komen willen we ze aanmoedigen om God samen te prijzen – we willen ze naar een plaats brengen waar ze samen kunnen zijn met God, op dat moment waar gezongen wordt: *'when the music fades [...] it is all about You'*.¹⁰⁵ Hieruit blijkt dat de liedteksten tijdens aanbedding ook heel belangrijk zijn voor de ervaring van de gelovigen.

De aanbedding begint met een uitnodiging voor God om bij de dienst aanwezig te zijn. Jeroen spreekt over het herinneren van God 'aan Zijn belofte', het gaat om de belofte dat God ons wil ontmoeten. Jeroen gelooft dat als hij zingt en daarbij God uitnodigt, dat Hij ook zal komen. Wout is een van de weinigen die ook een specifieke liedtekst noemt waarin sprake is van een

¹⁰⁵ Klaver, *Desire* 213.

dergelijke uitnodiging, namelijk *strength will arise as we wait upon the Lord*.¹⁰⁶ Hierover zegt hij: 'dan heb je echt zoiets van woow, als we God verwachten, als we God uitnodigen, dan komt God en dan komt God met Zijn kracht'.

De nummers die vaak als eerst worden gespeeld tijdens een aanbiddingsdienst zijn niet alleen een uitnodiging voor God, maar ook een uitnodiging voor de gelovigen om serieus mee te gaan doen met de aanbedding en 'enthousiast te zijn voor God'. De dienst die ik in hoofdstuk twee uitgebreid heb beschreven begon met het nummer *For your glory*. Dit nummer is een goed voorbeeld van hoe het 'uitnodigen' gaat. De tekst bestaat uit slechts een aantal coupletten waarin steeds alleen het werkwoord verandert; een van de coupletten gaat als volgt: *we will shout, we will shout, we will shout for your glory Lord* (een ander couplet: *we will dance*, et cetera). De jongeren worden uitgedaagd om te 'schreeuwen' en 'dansen', en actief mee te doen met de aanbedding en God wordt uitgenodigd door een belofte van aanbedding; we zullen schreeuwen en dansen voor U.

Vervolgens wordt er vaak een aantal nummers gezongen die God omschrijven. De jongeren worden eraan herinnerd waarom God aanbeden moet worden en tegelijk prijzen ze God door te zingen over Zijn grootheid. Het nummer dat Hanna heel erg aanspreekt als het gaat om liedteksten, sluit hierbij aan. Het gaat om het nummer *Our God is greater*, de tekst van het refrein luidt als volgt: *our God is greater, our God is stronger, God, You are higher than any other*.¹⁰⁷ Hanna vindt dit nummer zo goed omdat het aansluit bij haar beleving; 'zo is God voor mij echt'. Door deze liedtekst wordt haar aandacht gevestigd op God. Ook het lied dat zo populair was tijdens *Soul Survivor*, *Savior of the world*, past in deze categorie.

Tot slot zijn er de nummers die gespeeld worden tijdens het laatste deel van de 'reis'; het deel waar de gelovigen God kunnen ontmoeten. In de liedteksten wordt hierbij vaak nadruk gelegd op de onderdanigheid van de gelovigen en tegelijk ook het verlangen om toch een relatie op te bouwen met God. Het nummer waar de aanbiddingsleider Tim naar verwees, en waar ik zelf ook naar heb verwezen, *The heart of worship*, past hier bij. Er wordt in gezongen dat aanbedding eigenlijk alleen maar om God gaat; *I'm going back to the heart of worship and it's all about You*. Ook het nummer waarmee de dienst op *Soul Survivor* die ik heb beschreven, werd afgesloten, namelijk *The stand*, valt onder deze categorie. Een tekst die veel terugkomt in dat nummer is: *all I am is Yours*.¹⁰⁸

6.2.2 Voor en over God

Een onderscheid dat aansluit bij de indeling die ik hierboven heb gemaakt, is het onderscheid tussen aanbiddingsnummers die geschreven zijn over God en voor God. Over het algemeen zijn de liedjes

¹⁰⁶ *Everlasting God*, uitgevoerd door Lincoln Brewster, www.youtube.com/watch?v=jP2nz6PG8KM.

¹⁰⁷ *Our God is greater*, uitgevoerd door Chris Tomlin, www.youtube.com/watch?v=zIA5IDnpGhc.

¹⁰⁸ *The stand*, uitgevoerd door Hillsong United, www.youtube.com/watch?v=Y6suBrSFaiM.

in de laatste fase van een aanbiddingsdienst over God; *it's all about You, all I am is Yours*. Liedjes in de eerste twee fases zijn vaker liedjes voor God. Merel begon tegen mij over dit onderscheid. Ze vertelde dat ze een hekel heeft aan nummers over God en als ze zingt verandert ze de tekst van *He loves us* (over God) naar *You love us* (voor God).

Versteeg beschrijft dit onderscheid ook. De nummers over God noemen de gelovigen in de *Vineyard Utrecht*, de gemeente waar hij onderzoek heeft gedaan, *praise songs*, en de nummers voor God *worship songs*. Hierbij zijn *praise songs* meer een beschrijving van de werken en de aard van God en *worship songs* worden gezien als 'intieme communicatie met God, waardoor gelovigen 'zich uitstrekken' om Hem persoonlijk te ontmoeten'.¹⁰⁹ Wout is een van de weinige jongeren die dit onderscheid ook zo sterk aanbrengt: '[...] die gaan over God, weet je wel, dus die zijn goed en leuk om samen te zingen, maar uh, daardoor heb je minder gauw dat je zeg maar God ontmoet. Terwijl als je echt een liedje voor God zingt dan ontmoet je God veel makkelijker, zeg maar'.

Als de tekst van een nummer 'voor God' is, kan dat de liedtekst dus geschikter maken om mee te aanbidden volgens sommige jongeren. Merel en Wout zijn hierin echter wel een uitzondering, veel jongeren maakt het eigenlijk niet zoveel uit of er *You love us* of *He loves us* gezongen wordt. Ook Versteeg merkt op dat hoewel het onderscheid wel gemaakt wordt, het in de praktijk vaak door elkaar loopt.¹¹⁰ Wat alle jongeren belangrijk vinden is dat de teksten gericht zijn op God en dat deze bewust gezongen worden.

6.2.3 Bewust zingen

Jorien heeft het in ons interview een aantal keer gehad over 'bewust zingen', toen ik haar vroeg wat ze bedoelde, vertelde ze: 'Ik denk als ik bewust een zangdienst mee maak en echt bewust ben van wat ik zing dat hij tien keer beter is dan als ik gewoon sta mee te zingen omdat ik ze ken en ondertussen iets anders in mijn hoofd aan het doen ben'. Woorden kunnen dus wel degelijk 'kracht' hebben en een ontmoeting met God mogelijk maken, maar de eigen geestelijke houding van de gelovige bepaalt hier ook weer in hoeverre de woorden werken. Wanneer de jongeren de goede houding hebben, wanneer ze 'gefocus' zijn op God, dan is de aanbidding ook 'tien keer beter'.

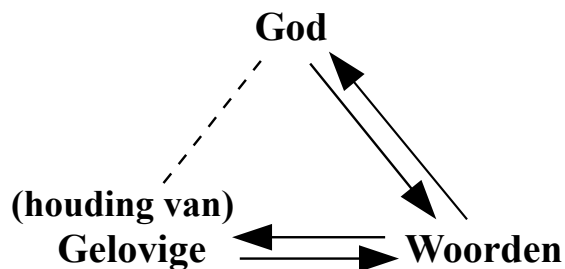
Hardop meezingen kan hierbij helpen. Bij aanbiddingsdiensten zie je vaak dat iedereen wel luidkeels meezingt, maar veel van de jongeren geven aan dat ze dat meestal ook thuis doen of als ze bijvoorbeeld op de fiets naar muziek aan het luisteren zijn. Ik vraag Hanna of er ook een speciale reden is waarom zij altijd hardop mee zingt, hierop antwoordt ze: 'ik denk dat als je het echt zingt dan ben je er meer van bewust'.

¹⁰⁹ Versteeg, *Draw me close* 115.

¹¹⁰ Idem.

6.3 Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik laten zien dat woorden een belangrijke rol spelen in de geloofsbeleving van de jongeren. Het schema dat ik in het vorige hoofdstuk heb geïntroduceerd, is ook toepasbaar om de werking van 'krachtige woorden' te illustreren:

Woorden hebben invloed op God; ze kunnen dienen als uitnodiging voor God en worden gebruikt om Hem te aanbidden, oftewel er is een verandering in de 'geestelijke wereld'. Tegelijk beïnvloedt God de woorden; door Zijn 'scheppingskracht' zijn de woorden 'krachtig'. Om deze visie te verduidelijken, verwijzen veel jongeren naar de bijbel, een belangrijke tekst die dit idee verwoordt is Johannes 1:1: In den beginne was het woord en het woord was bij God en het woord was God.

Daarnaast hebben de woorden impact op de gelovigen; ze kunnen genezen; een verandering in de natuurlijke wereld, maar ook kan de houding van de gelovige veranderen; de focus wordt op God gelegd. Ook beïnvloedt de gelovige de woorden; als hun geestelijke houding niet goed is, werken de woorden ook niet als sensationele vorm. De jongeren geloven dat zij zelf de keus moeten maken om de juiste woorden te spreken en om bewust deel te nemen aan het zingen tijdens aanbiddingsdiensten, alleen dan kunnen ze door de woorden een ontmoeting hebben met God. Op deze manier kunnen dus ook woorden werken als sensationele vorm om het goddelijke te ervaren.

In dit schema komt naar voren dat de jongeren ook van woorden een dualistische perceptie hebben. In het vorige hoofdstuk heb ik dit idee besproken met betrekking tot muziek, hier wil ik er dieper op in gaan om ook te laten zien dat het van toepassing is op woorden als sensationele vorm. Peter Versteeg merkte de dualistische perceptie van muziek op bij gelovigen in Vineyard Utrecht; als de gelovigen geraakt worden door aanbiddingsmuziek verklaren zij dat volgens Versteeg als een ervaring van God; 'op de muzikale vorm zelf wordt meestal niet gereflecteerd'.¹¹¹

Versteeg vergelijkt deze dualistische perceptie met de holistische perceptie die beschreven wordt door etnograaf Steven Friedson.¹¹² Friedson heeft onderzoek gedaan in Malawi naar het genezingsstelsel van de Tumbuka. Hierover schrijft hij: 'muziek, trance, en genezing vormen een continuüm dat vaak niet te reduceren is tot afzonderlijke delen'.¹¹³ De perceptie die Friedson beschrijft is holistisch in de zin dat geluid, lichaam en geest worden gezien als één, dit is duidelijk

¹¹¹ Versteeg, *Draw me close* 139.

¹¹² Idem.

¹¹³ Steven M. Friedson, *Dancing prophets: musical experience in Tumbuka healing* (Chicago 1996) xiii.

anders dan de dualistische perceptie die Versteeg beschrijft waarbij een onderscheid gemaakt wordt tussen de muzikale vorm en het effect dat wordt opgeroepen.

De jongeren die ik heb gesproken en geobserveerd, hebben net als de gelovigen van Versteeg een dualistische perceptie van muziek. In het vorige hoofdstuk heb ik laten zien dat zij een scheiding aanbrengen tussen het geluid van de muziek en het effect dat dat op hen heeft, dit interpreteren ze als een ervaring van God. Deze perceptie zou ik net als Versteeg kunnen afzetten tegen een holistische perceptie die we in Afrika aan kunnen treffen. Interessanter is denk ik echter om deze dualistische perceptie van muziek te vergelijken met de perceptie van dezelfde jongeren in andere situaties. Veel van de jongeren die ik heb gesproken gaan ook naar andere muziek evenementen. Het Xnoizz Flevo Festival bijvoorbeeld zien veel als een concert 'gewoon voor de lol'.¹¹⁴ Het verschil is dat ze bij deze concerten geen ervaring hebben van God. De muziek tijdens deze concerten heeft ook impact op de jongeren, zo zullen ze ook hierbij trillingen voelen in hun buik of willen gaan dansen. Toch wijten ze dit niet aan een aanraking van God, zoals ze tijdens aanbidding doen, maar aan de muziek zelf. De muzikale vorm en het effect dat deze heeft op de jongeren worden hier dus niet onderscheiden van elkaar.

Dit is ook van toepassing op woorden. Volgens de jongeren is het woord krachtig door de kracht die God erin legt. Ook hier wordt een onderscheid gemaakt tussen de vorm, bijvoorbeeld een profetie of een liedtekst, en het effect dat dat heeft op de jongeren die geloven dat dit afkomstig is van God. In andere situaties hebben woorden ook een impact op de jongeren, bijvoorbeeld wanneer ze een gedicht lezen dat hen aan het huilen maakt of wanneer ze moeten lachen om een verhaal van iemand, hierbij wordt er echter geen onderscheid gemaakt tussen vorm en effect; zowel wat ze horen als wat dat met hen doet heeft dezelfde bron: de woorden.

Het verschil tussen deze situaties is niet de aanwezigheid of de afwezigheid van God; de jongeren geloven immers dat Hij altijd aanwezig is, en dat zij in principe op elk moment een ontmoeting met Hem kunnen hebben, sensationele vormen zijn dan ook geen voorwaarde voor een ontmoeting. Het verschil is volgens de jongeren de geestelijke houding van de gelovige zelf; 'focussen op God' is wel een voorwaarde voor aanbidding. Hieruit blijkt weer dat sensationele vormen volgens de jongeren geen garantie zijn voor een ontmoeting met God; als de houding van de gelovige niet goed is, werkt de sensationele vorm ook niet. In het volgende hoofdstuk bespreek ik lichaamshoudingen als sensationele vorm. Ik bespreek vormen die ook in andere situaties heel gebruikelijk zijn: het dicht doen van je ogen, op de grond liggen, et cetera. Hier wordt nogmaals duidelijk wat volgens de jongeren de kern is van aanbidding: 'focussen op God'.

¹¹⁴ Het Xnoizz Flevo Festival is ook een christelijk festival, maar hierbij zijn er veel christelijke bands die muziek spelen die volgens de jongeren 'gewoon voor de lol' is.

7. Lichaamshoudingen als sensationele vorm: polonaise voor God

Tijdens een van de aanbiddingsdiensten van *Soul Survivor* was er een 'gast-aanbiddingsleider'. Een jongen van zeventien jaar uit Engeland, Jamie, nam de dienst voor zijn rekening. Het werd een groot feest; alle jongeren waren aan het springen, dansen en gek doen. Toen de dienst er op zat, weigerden de jongeren het feest te staken en bleven net zo lang 'we want more' roepen tot Jamie nog een paar nummers kwam spelen. Dit was een van de momenten waarop ik me af heb gevraagd wat ik eigenlijk aan het onderzoeken was; de aanbiddingsdienst was op dat moment voor mij moeilijk te onderscheiden van een popconcert.

Met veel van de jongeren heb ik die bijzondere dienst achteraf besproken. Zo heb ik aan Sara gevraagd: 'wat is tijdens die dienst gewoon een feest en wat is dan aanbidding?' Hierop antwoordde zij: 'dat is echt een feest voor God, die dienst absoluut. Ja, dat is ook een vorm van aanbidding, ja. Dat is lastig om te zeggen dat verschil, want sommige zeggen: 'aanbidding dat is echt meer wat ingetogener', maar juist door met zoveel jongeren gewoon uit je dak te gaan voor God, dat geeft God ook glorie, dus wat dat betreft is het niet gewoon een feest. Het is absoluut niet een feest voor onszelf op dat moment, dus het is echt een verschil tussen wat in de disco gebeurt en op dat moment'. Waarop ik haar vroeg: 'dus het verschil is dat het gericht is aan God; de polonaise die jullie deden is een polonaise voor God?' Sara haar antwoord: 'haha, ja een polonaise voor God, en ik geloof dat God dat ook heel leuk vindt'. Het gebruik van lichaamshoudingen komt ook in andere verhalen steeds terug als manier van aanbidding. En uit de uitleg van Sara blijkt meteen dat ook hier de geestelijke houding, de focus op God, het verschil maakt.

In dit hoofdstuk geef ik antwoord op de vraag: op welke manier ervaren christelijke jongeren lichaamshoudingen als sensationele vorm? Eerst ga ik in op de redenen die de jongeren aangeven om lichaamshoudingen te gebruiken bij aanbidding, vervolgens beschrijf ik enkele veel voorkomende lichaamshoudingen als sensationele vorm.

7.1 Waarom lichaamshoudingen

Adnams laat zien dat een aantal van de evangelicalen die hij heeft bestudeerd zich ongemakkelijk voelt bij het gebruiken van hun lichaam tijdens het zingen. Met name wanneer gelovigen dit niet gewend zijn en het voor het eerst doen, kan dit ongemakkelijk aanvoelen. Zo haalt Adnams Shelley aan, in de gemeente die ze normaal bezoekt is het niet gebruikelijk om gebaren te maken tijdens het zingen, maar op een christelijk kamp heeft ze er kennis mee gemaakt: 'ik voelde me er best stom over om het thuis te doen en over hoe gemakkelijk ik me er bij voelde bij andere mensen, omdat thuis niemand het deed'.¹¹⁵ Dit sluit aan bij Klaver, zij stelt namelijk dat de zintuiglijke ervaringen van mensen specifiek zijn voor een sociale situatie en dat deze sociale situatie dus ook van belang is

¹¹⁵ Adnams, *congregational singing* 133, 136-137.

bij de vorming van het lichaam door geluid.¹¹⁶ Dit verklaart waarom Shelley zich in haar gemeente ongemakkelijk voelt bij het maken van gebaren, terwijl ze dat op het kamp niet voelde.

Het voorbeeld van Shelley laat zien dat in verschillende situaties verschillende lichamelijke ervaringen worden gecreëerd. De jongeren hebben op de festivals en bij de gemeentes die zij bezoeken te maken met een evangelicale omgeving. In de volgende paragraaf beschrijf ik een aantal belangrijke manieren waarop lichaamshoudingen worden gebruikt binnen die sociale situatie. Het voorbeeld van Shelley laat echter ook zien dat er negatieve kanten zijn aan het gebruik van houdingen van het lichaam; in haar gemeente voelt Shelley zich er ongemakkelijk bij. Van de jongeren die ik heb gesproken heeft een aantal aangegeven ook hun bedenkingen te hebben bij het gebruik van lichaamshoudingen tijdens aanbidding, dit beschrijf ik in subparagraaf 7.15. Eerst geef ik echter weer welke redenen jongeren hebben om juist wel lichaamshoudingen te gebruiken; ten eerste om hun woorden kracht bij te zetten, ten tweede om hun gevoelens te uiten en ten derde om te helpen bij het aannemen van de juiste geestelijke houding voor aanbidding.

7.1.1 Woorden kracht bijzetten

Adnams legt uit waarom volgens hem de gelovigen hun handen willen gebruiken tijdens het zingen. Hij stelt dat dit is omdat het een andere manier is van spreken, hij noemt dit 'ruimtelijk communiceren'. Adnams legt een sterke nadruk op het belang van het gebruik van het lichaam, zo schrijft hij hierover: 'wat we zingen wordt nu echter en minder abstract, het wordt iets meer praktisch dan theorie'.¹¹⁷ Veel van de jongeren die ik heb gesproken, geven aan dat zij hun lichaam gebruiken tijdens aanbidding om op die manier hun woorden meer kracht te geven.

Marije is een verlegen meisje en heeft een moeilijke tijd achter de rug. Dit ziet ze zelf ook terug in haar manier van aanbidden; 'Ik doe zelden mijn handen omhoog, ik weet eigenlijk niet heel goed waarom, ik denk met name gewoon omdat ik me ongemakkelijk voel me dan. Ik ben gewoon heel bang wat andere mensen van me denken. Ik heb het een poos wel gehad dat ik het gewoon deed en dat het heel natuurlijk over kwam, maar na die toch wel moeilijke periode ben ik toch wel die spontaniteit verloren'. Hoewel Marije dus niet graag bepaalde lichaamshoudingen aanneemt tijdens het aanbidden, is het duidelijk dat ze dat jammer vindt. Ik vraag haar waarom ze haar handen omhoog zou willen houden tijdens een dienst, of het een speciale bedoeling heeft. Marije vertelt hier over: 'Dus mijn handen op heffen naar God is soms ook gewoon een beeld voor God bij wat ik zeg. Het is een symbool voor mij. Ik zet kracht bij wat ik zeg door het ook uit te beelden'. Marije spreekt letterlijk over kracht bijzetten van haar woorden. Dit sluit aan bij Adnams die stelt dat door uit te beelden wat je zegt, de woorden 'echter' worden.

Door haar lichaam te gebruiken kan Marije meer nadruk leggen op de woorden van

¹¹⁶ Klaver, *Desire* 195-196.

¹¹⁷ Adnams, *congregational singing* 137.

aanbidding die ze zingt voor God. Haar lichaam helpt haar te uiten tegenover God en op die manier helpt het haar in haar relatie met God. Andersom werkt het echter ook; hoe beter Marije zich voelt in die relatie, hoe meer ze haar lichaam durft te gebruiken. Dit blijkt uit wat ze vertelt over het omhoog houden van haar handen tijdens diensten: 'Ik denk dat het er ook aan ligt hoe dicht ik me bij God voel op zo'n moment, in de zin van, als ik me echt dicht bij God voel dan sluit ik meestal echt de mensen om me heen uit, dan focus ik alleen op God'. Door te 'focussen' op God kan Marije aanbidden zoals ze eigenlijk zou willen; met behulp van bepaalde lichamelijke houdingen.

Ook andere jongeren gebruiken hun lichaam op dezelfde manier als Marije; om kracht te zetten bij de woorden die ze zingen. Uit het verhaal van Marije blijkt echter ook meteen dat het om meer gaat dan de woorden concreter te maken. Het gaat namelijk om het uitbeelden van woorden gericht op God, zoals Sara mij uit heeft gelegd: 'ik heb altijd gewoon de behoefte dat wanneer ik iets uitspreek, soort van kracht bij te zetten door soms mijn handen omhoog te doen. Als ik bijvoorbeeld zeg, 'Jezus U bent Heer' dan wil ik dat gewoon met mijn handen uiten. Maar het is ook meer dan dat, het is een manier van uitstrekken, maar het is, als je je handen omhoog houdt dan uit je lichaam dat je heel ontvankelijk bent om Gods genade enzo te ontvangen'. Net als muziek en woorden kunnen lichaamshoudingen volgens de jongeren helpen om de juiste geestelijke houding voor aanbidding aan te nemen en op die manier 'ontvankelijk' te worden voor een ervaring van God.

7.1.2 Gevoelens uiten

Het aannemen van bepaalde lichaamshoudingen helpt volgens de jongeren ook bij het uiten van hun gevoelens. Jeroen verwoordt het als volgt: 'wat ik voel, uit ik met mijn lichaam'. Soms gaat dit ook samen met het benadrukken van woorden, tijdens aanbiddingsdiensten bijvoorbeeld sluiten de teksten van de nummers als het goed is vaak aan bij de beleving van de jongeren. Als er gezongen wordt over hoe groot God is, dan kunnen de jongeren hun handen uitstrekken, als teken van ontzag voor God zoals ze zingen, maar ook zoals ze voelen op dat moment.

7.1.3 Focussen op God

Net als bij muziek en woorden geven ook lichaamshoudingen als sensationele vorm meestal geen directe toegang tot God. Het gebruik van aanbiddingsmuziek, krachtige woorden en lichamelijke houdingen tijdens aanbidding vinden veel jongeren belangrijk, maar belangrijker nog vinden ze de juiste geestelijke houding. Ze geloven dat God altijd aanwezig is, maar dat een gelovige Hem alleen kan ontmoeten met de juiste geestelijke houding. In sommige situaties geloven sommige jongeren dat sensationele vormen wel direct een ontmoeting met God voortbrengen, zoals ik in de subparagraaf hieronder bespreek. De meesten geloven echter dat de sensationele vormen op verschillende manieren helpen bij het aannemen van de juiste houding voor aanbidding, vanuit die

houding, die focus op God, zou dan een ontmoeting met Hem kunnen ontstaan.

Het is met name het sluiten van ogen dat volgens de jongeren helpt bij 'focussen' op God. Het volgende citaat van Sara geeft dit heel duidelijk aan, ook laat het zien hoe lichaamshoudingen als sensationele vorm werken. Ik heb Sara gevraagd op welke momenten zij God aanbidt:

S: [...] Gewoon ook door de dagelijkse dingen heen God prijzen, dat is ook een vorm van aanbidding, maar dat is wel anders omdat je niet, als je op straat loopt dan heb je natuurlijk niet dat hele intieme moment, ofzo, maar dat is gewoon een hele andere manier van contact hebben met God, maar ook zeker een vorm van aanbidding.

R: Wat is het verschil?

S: Nou dat je, als je op straat loopt, dan ga je natuurlijk niet met je ogen dicht lopen en met je handen omhoog, maar dan is het gewoon iets, een beetje een soort van minimale interactie gewoon in jezelf waar je zelf natuurlijk wel van bewust bent. Maar ik denk dat als je zelf, als je je terugtrekt in je kamer, dat het veel meer vorm krijgt en veel meer uiting, en wat dat betreft, dat het op dat moment ook meer, zeg maar, dan richt je je er 100 procent op. En als je natuurlijk gewoon op straat loopt dan is dat gewoon anders, maar op zich de interactie, wat je tegen God zegt, dat kan natuurlijk hetzelfde zijn.

R: Waarom helpt dat als je wel je ogen dicht doet en je handen omhoog kunt doen?

S: Je ogen dicht doen is gewoon een manier om op God te focussen. Denk ik, omdat anders dan ben je vaak bezig met andere dingen. Maar het is ook, als ik mijn ogen dicht doe dan ben ik me er meer van bewust dat ik God aanbid, zeg maar.

Sara is niet helemaal duidelijk over wat de toegevoegde waarde is van het gebruik van haar lichaam om te aanbidden. Aan de ene kant gelooft ze dat als ze haar lichaam niet kan gebruiken, bijvoorbeeld als ze op straat loopt, dat het contact met God dan minder sterk en minder 'intiem' is. Aan de andere kant is het volgens haar voor de interactie met God ook niet beslist noodzakelijk want volgens haar kan 'de interactie' met God op zich hetzelfde zijn als je over straat loopt en als je op je kamer zit waar je wel je ogen dicht kunt doen en aanbiddingsmuziek kunt zingen.

Dit citaat maakt duidelijk dat sensationele vormen voor de jongeren geen voorwaarde zijn, hoewel ze hen zeker helpen bij aanbidding en het contact met God, wat het doel is van de aanbidding. Sensationele vormen helpen op verschillende manieren bij aanbidding, bijvoorbeeld zoals Sara vertelt, helpt het sluiten van haar ogen haar te concentreren op God en zoals Marije vertelde, helpt het uitstrekken van haar handen om zich te uiten naar God toe. De sensationele vorm van lichaamshoudingen heeft bij uitstek invloed op de zintuigen en het lichaam van de gelovige, maar ook de sensationele vormen muziek en woorden vormen het lichaam van de jongeren op een bepaalde manier. Wanneer de jongeren een lied zingen bijvoorbeeld, zetten ze hun lichaam actief in om te aanbidden. De jongeren kunnen echter ook direct God ervaren met hun lichaam, dan zetten ze het niet actief in als sensationele vorm, maar in de beleving van de jongeren wordt hun lichaam gevormd door God. Dit leg ik hieronder uit.

7.1.4 God spreekt door het lichaam

De jongeren vinden het moeilijk te beschrijven wat een 'ervaring van God' precies inhoudt. Dit geldt ook voor de jongeren die theoloog Johan Roeland beschrijft. Roeland heeft onderzoek gedaan naar evangelicale jongeren en 'subjectivering'. De belangrijkste onderzoeksplaats was Houten, waar Roeland de jonge leden van twee protestantse kerken volgde. Daarnaast ging Roeland mee met andere activiteiten van de jongeren, zoals het bezoeken van verschillende christelijke festivals.¹¹⁸ Roeland vindt het opvallend dat de jongeren moeite hebben met omschrijven wat ze ervaren als ze God ontmoeten, omdat ze juist de aanwezigheid van God erg belangrijk vinden. Ze beschrijven de diensten vaak in termen van de aanwezigheid van God, en vaak is die aanwezigheid ook de reden om de aanbiddingsdienst te bezoeken. Ondanks het belang dat de jongeren er aan hechten, hebben ze moeite met het omschrijven hoe ze de aanwezigheid van God precies ervaren. Dit komt volgens Roeland doordat gevoelens en ervaringen persoonlijk en onuitgesproken van aard zijn.¹¹⁹

Toch heeft Roeland een aantal algemeenheden gevonden in de beschrijvingen die de jongeren hem hebben gegeven van een ervaring van God. Ten eerste wezen ze vaak op de zintuiglijke kant van de ervaring, zo vertelt Cheryl over rilling over haar rug, anderen hebben het over een gevoel in hun buik, kippenvel, trillingen of een bepaalde atmosfeer die hen een warm gevoel van binnen geeft. Dergelijke zintuiglijke ervaringen dragen bij aan het gevoel dat God aanwezig is. Ten tweede spraken jongeren veel over emotionele ervaringen, onder andere gevoelens van geluk, blijheid en ontspanning. Tot slot worden deze gevoelens soms vergezeld door een concrete gebeurtenis, vaak waarin de jongeren geloven dat God tegen hen spreekt, waarbij Hij aansluit op een gebeurtenis in hun leven.¹²⁰

Emotionele ervaringen zijn al op verschillende plaatsen in deze scriptie aan bod gekomen, zo vertelde Hanna over aanbedding: 'dan voel je [...] dat Hij echt groot is', en Jeroen over een aanraking van God als 'dat moment dat ik zo word overspoeld met liefde'. Zintuiglijke ervaringen zijn minder naar voren gekomen. In de interviews zijn deze ook niet vaak genoemd. Dit is in tegenstelling tot de aanbiddingsdiensten die ik heb meegemaakt; emotionele ervaringen zijn daar minder zichtbaar, waardoor het lijkt alsof een aanraking van God vooral invloed heeft op de zintuigen en het lichaam van de jongeren. Tijdens *Soul Survivor* heb ik jongeren gezien die 'onder de invloed van de Geest' plotseling achterover vielen, of rare bewegingen begonnen te maken. De jongeren die ik hier achteraf naar heb gevraagd, gaven aan dat dit kwam door de aanwezigheid van God. Ook degenen die de dienst aan het leiden waren op momenten dat dit soort dingen gebeurden, riepen kreten als: 'de Heilige Geest is bij ons vanavond'.

Een aantal van de jongeren die ik heb gesproken vertelde ook over hun eigen ervaringen van

¹¹⁸ Roeland, *Selfation* 16-17, 71.

¹¹⁹ Ibidem, 140-141.

¹²⁰ Ibidem, 141-143.

God door hun lichaam. Wout vertelde mij in eerste instantie dat het moeilijk is om te omschrijven wat er gebeurt als hij een aanraking krijgt van God. Ik vertelde hem dat ik wel eens had gehoord dat sommige mensen het ervaren door rillingen, en vroeg hem of hij dat wel eens had gehad. Hierop vertelde Wout: 'ik heb ook wel eens rillingen. Regelmatig dat ik een soort zenuwachtigheid, kriebels in je buik. Ik heb ook vaak dat ik val, dat God zo krachtig komt, je lichaam kan dat dan niet meer aan'. Ook Jeroen gelooft dat hij God direct kan ervaren met zijn lichaam, voor hem is dit met name in dans. Hij beschrijft dit als 'geleid worden, dat Gods Geest in je kan varen'.

Tijdens diensten waarbij 'Gods aanwezigheid' sterk te merken was, viel het mij op dat het vooral de jongeren waren die hun lichaam veel gebruikten om God te ervaren. Terwijl veel tieners op de grond vielen, stonden hun begeleiders er vaak heel rustig bij. De jongeren die ik hiernaar heb gevraagd, gaven aan dat zij dat niet hadden gemerkt. Toch is in veel van hun verhalen een patroon te ontdekken, waarbij de ervaringen van God die ze hebben van lichamelijk intens naar een meer geestelijke ervaring verschuiven. De jongeren hebben het dan over 'volwassen worden in het geloof', hiermee doelen ze vaak op de geestelijke relatie met God die ze onderhouden, maar het geldt ook voor de lichamelijke uitingen daarvan. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het antwoord van Sara op de vraag: wat ervaar je tijdens aanbidding?

Dat varieert heel erg. Ik weet nog toen ik net tot geloof kwam dat ik God heel sterk ervaarde tijdens de aanbidding, heel, gewoon, zeg maar, dat wanneer ik in Gods aanwezigheid was, dat ik echt helemaal warm werd, een warme gloed in mij opwelde en, uhm, ja, dat is eigenlijk niet te beschrijven, het is een sterker gevoel dat verliefdheid eigenlijk, omdat het gewoon, ja, moeilijk te beschrijven. Maar ook ik kon heel emotioneel worden, dat wanneer ik in aanbidding was dat ik gewoon op de een of andere manier spontaan begon te huilen, gewoon uit een stukje ontzag, of vanuit ja, gewoon door in Gods aanwezigheid te zijn dat het je zo diep raakt in het diepste van je wezen dat er gewoon emoties los moeten komen. Dat is dus wat ik eigenlijk jaren lang heb ervaren. Ook zeg maar gewoon niet alleen in festivals, maar als ik gewoon thuis zat en God aanbad. Maar de laatste tijd ben ik daar veel nuchterder in eigenlijk. Het is niet meer zo emotioneel, maar ik ervaar God toch wel op een bepaalde manier, dat is ook weer wat lastiger uit te leggen. Het is gewoon, ja, ik voel dan gewoon Gods aanwezigheid, op een bepaalde manier, wat zeg maar anders is dan emotie, ik kan het niet heel goed uitleggen.

Sara vertelt dat ze toen ze net tot geloof was gekomen God op een 'emotionele' manier ervoer. Ze beschrijft echter niet alleen emoties, maar ook hoe ze God ervoer met haar lichaam; 'een warme gloed', spontaan huilen. De manier waarop ze God nu ervaart, beschrijft ze als 'nuchterder', maar ze kan niet goed uitleggen wat dat inhoudt. Ik vraag haar of ze wel kan vertellen waardoor haar ervaringen zijn veranderd, hierop vertelt ze onder andere: 'Voor mijn relatie met God is er niet veel veranderd, alleen de lichamelijke manier waarop ik dat uit is anders geworden'.¹²¹

7.1.5 Twijfels bij gebruik van lichaamshoudingen

Het huilen en op de grond vallen tijdens aanbiddingsdiensten gebeurt meestal niet bij een enkeling.

¹²¹ Het reikt te ver om dit 'volwassen worden in het geloof' uitgebreid te bespreken in deze scriptie, bovendien heb ik mij hier ook weinig mee bezig gehouden tijdens mijn onderzoek. Daarnaast is er bij mijn weten nog geen onderzoek naar gedaan, mogelijk hangt het wel samen met de ambivalentie tegenover het materiële; in het volwassen worden in het geloof wordt het lichamelijke vervangen door het geestelijke.

Tijdens een van de diensten op *Soul Survivor* gaf de spreker aan dat 'God aan het werk' was. Dit was zo heftig dat ik op een gegeven moment in mijn eentje ergens stond, maar daar niet weg kon komen omdat overal om mij heen jongeren op de grond lagen met groepjes biddende vrienden om hen heen. Toen ik daar stond voelde ik me ontzettend ongemakkelijk omdat ik een van de weinigen was die niet deelnam aan de gebeurtenissen; ik was blijkbaar een van de weinigen die niet iets merkte van de aanwezigheid van God. Een aantal van de jongeren heeft aangegeven dat ze er twijfels bij hebben omdat het kan leiden tot sociale druk. Gerard vertelde over houdingen tijdens aanbidding: 'het kan ook tot sociale druk leiden, van 'je moet je handen omhoog houden als je God wilt ervaren'. Een uitspraak van Jorien over het gebruik van het lichaam sluit hierbij aan: 'in de evangelische gemeentes wordt vaak gezegd van 'jongens we gaan nu allemaal staan', maar dan denk ik wel van dat moeten ze toch lekker zelf weten, als je wilt zitten moet dat in principe ook kunnen'.

Dat er binnen de evangelicale beweging enige druk kan zijn om je lichaam te gebruiken tijdens aanbidding blijkt uit dit citaat van Wout: 'traditionele kerken zijn daar heen terughoudend in, maar als ik de bijbel lees dan lees ik over een levendige God. Maar de ene kerk is niet beter dan de ander, we moeten gewoon kijken naar de bijbel en God leren kennen om wie Hij is. Soms voelen mensen zich ook verplicht om hun handen omhoog te doen, dat is gewoon dikke onzin, dat hoeft natuurlijk niet'. Enerzijds zegt Wout dat het niet verplicht is om je handen omhoog te doen. Anderzijds maakt hij ook duidelijk dat terughoudendheid eigenlijk niet goed is, want God is een 'levendige' God, dat staat in de bijbel, en daar zouden we volgens Wout naar moeten kijken.

7.2 Gebruik van lichaamshoudingen

Het omhoog houden van handen tijdens aanbidding is voor veel mensen kenmerkend voor de evangelicale beweging. Het is een van de meer zichtbare uitingen van het verschil tussen deze relatieve nieuwe beweging en het meer traditionele protestantisme. Hieronder beschrijf ik kort enkele specifieke vormen die de jongeren gebruiken en waarom, te beginnen met het opheffen van de handen.

7.2.1 Handen opheffen

Zoals ik al zei, houden de jongeren hun handen vaak omhoog als teken van ontzag voor God, en een teken om Hem te verhogen. Daarnaast zien ze het ook als een ontvangende houding, of manier om je 'uit te strekken naar God'. Het werkt ook als een uitnodiging voor God doordat de gelovigen met hun houding aangeven dat ze openstaan om Hem te ontmoeten. Beiden gaan vaak samen met aanbiddingsmuziek en bepaalde liedteksten, zoals Hanna uitlegt: 'als ik mijn handen omhoog doe, dan heb ik echt dat ik me naar Hem uitstrek en dat ik echt achter de woorden sta die ik uitspreek. Soms kun je een lied hebben dan denk je van 'ja, ik zing de tekst, maar het past niet bij mij', maar ik

denk als je echt, als de woorden je echt raken dat je je handen echt naar Hem uitstrekt van: 'ja, dat is voor mij waarheid'. Ik denk dat dat me ook helpt om Hem echt te ervaren'.

Uit dit citaat van Hanna blijkt dat het omhoog houden van handen voor haar werkt als sensationele vorm; het helpt haar om 'Hem echt te ervaren'. De juiste geestelijke houding is hierbij voor haar belangrijk; de woorden die ze zingt moet ze menen. Wout maakt duidelijk dat dat volgens hem ook geldt voor het omhoog houden van handen: 'uhm, je hele ontmoeting, je aanbidding, is iets geestelijks, dus in principe hoeft dat niet iets te zijn wat nodig is. [...] Maar wat wel zo is, is dat je, uh, dat je met je houding ook God kunt laten zien van wat ik zing meen ik ook echt, weet je. Dan zijn er als nog mensen die als nog hun handen omhoog doen en het niet menen, beetje jammer'. Handen omhoog houden is voor de jongeren geen voorwaarde, maar als je het wel doet kan het wel helpen, mits je het doet met de juiste innerlijke houding.

7.2.2 Ogen sluiten

Tijdens aanbiddingsdiensten bij rustige nummers werd soms gevraagd aan de jongeren om hun ogen te sluiten. Ook bij bidden, een vorm van aanbidding, is het gebruikelijk voor gelovigen om hun ogen te sluiten. Volgens de jongeren heeft dit puur te maken met 'focussen' op God; door hun ogen te sluiten, sluiten ze zich even af van de wereld om zich heen en richten ze zich op de aanbidding. Dit wordt duidelijk in het volgende citaat van Jeroen, hij vertelt waarom hij zijn ogen sluit: 'ik doe het zelf om even stil te worden. Als je je ogen sluit dan zeg je eigenlijk even 'ik wil mijn geest alleen even richten op U'.

7.2.3 Staan, knielen, liggen

De jongeren hebben allemaal een eigen voorkeur voor een bepaalde lichaamshouding bij het aanbidden, waar ze verschillende redenen voor hebben. Tijdens aanbiddingsdiensten zoals die op *Soul Survivor* en *Opwekking* is het gebruikelijk om te staan. Marije legt uit waarom zij staat tijdens de diensten: 'vaak probeer ik wel te staan vanuit eerbied, denk ik, vanuit ook een gevoel van, zeg maar, ook als ik moe ben van 'ik heb dit over voor God' en ik wil Hem laten zien dat ik voor Hem dit doe, zeg maar, en niet voor mezelf dat ik het lekker vind om te staan of te zitten of wat dan ook'. Jorien is over het algemeen iets nuchterder dan de andere jongeren, dit komt volgens haar omdat ze 'niet zo'n geloofsmens' is. Zij aanbidt ook het liefst staand, dat doet ze omdat 'zitten dat ziet er een beetje passief uit'. Ook voor haar heeft staand aanbidden te maken met actieve, of oprechte deelname aan de dienst.

Knielen is, net als het uitstrekken van handen, met name een manier voor de jongeren om ontzag voor God te uiten. Deze lichamelijke houding heeft volgens Sara ook een uitwerking op het geestelijke, ik vroeg haar wat er geestelijk verandert als ze knielt: 'je bent meer ontvankelijk denk

ik, omdat je je eigen trots en waardigheid even aan de kant legt. En door God te erkennen kan Hij ook weer meer van zichzelf laten zien denk ik'. Het gebruik van uiterlijke, lichamelijke houdingen helpt voor Sara om de juiste innerlijke, geestelijke houding voor aanbidding aan te nemen; alles aan de kant zetten en je richten op God. Door die innerlijke houding is ze 'ontvankelijker'; er kan een ontmoeting met God plaatsvinden.

Verschillende jongeren aanbidden ook liggend. Voor Jeroen is dit een manier om te laten zien dat hij zich over wil geven aan God. Ook Wout ziet liggend aanbidden als een manier om zich te onderwerpen aan God, daarnaast is het voor hem een manier om de rust te vinden die hij nodig heeft om zich te kunnen concerteren op God.

7.2.4 Dansen

Dansen is voor de jongeren een manier om zich als het ware helemaal vrij te geven voor God. Hanna heeft mij uitgelegd hoe dit werkt: 'Gewoon niet stil staan, maar lekker bewegen, echt opspringen. Nou ja, je weet wel hoe dat gaat met *Soul Survivor*, dus helemaal uit je dak gaan, dat het je echt een vrijheid gevoel geeft. Niet dat je stil staat en denkt 'iedereen kijkt naar mij', maar echt dat vrije gevoel en alleen de focus op God'. Dat vrije gevoel krijgt Hanna door alleen de focus te leggen op God. Doordat ze zo 'uit haar dak gaat' laat ze God ook zien dat ze 'het voor Hem doet en niet voor een ander'; ze maakt zich geen zorgen over wat anderen van haar denken. Om er zeker van te zijn dat ik haar goed begrijp, vraag ik haar of het klopt dat ik het feesten op *Soul Survivor* niet moet zien als gewoon feest, maar als feest voor God. Hierop antwoordt Hanna:

H: Ja ik zie het wel echt als een feest voor God, dat we uit ons dak mogen gaan voor Hem. Dat we mogen laten zien dat Hij heel belangrijk is en dat we echt een relatie willen hebben met Hem.

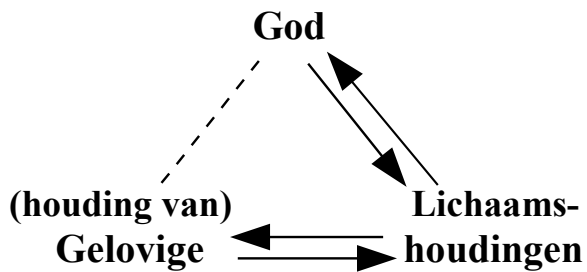
R: Hoe helpt dat dan bij je relatie met God?

H: Ik geloof dat als je je helemaal open stelt voor God dat God ook iets met je kan doen, dus als je durft te dansen voor Hem of durft je handen omhoog te doen, dat zet vrij. Als je dat niet durft te doen of denkt iedereen kijkt naar mij, ik denk dat dat wat tussen jou en God in zet, dat er dan een blokkade tussen kan komen.

Dansen is een manier voor Hanna om te laten zien dat ze de geestelijke houding voor aanbidding heeft; ze stelt zich 'helemaal open' voor God. Tijdens aanbidding moet er volgens de jongeren niets tussen de gelovige en God staan, de focus moet alleen op God zijn. Het gebruik van bepaalde lichamelijke houdingen, bijvoorbeeld door te dansen, kan helpen om dit te bereiken.

7.3 Conclusie

Ook in deze conclusie wil het schema dat ik heb opgesteld, gebruiken om dit hoofdstuk te analyseren. Het schema geeft weer hoe lichaamshoudingen als sensationele vorm werken:

Lichaamshoudingen gebruiken de jongeren om hun woorden kracht bij te zetten, hun gevoelens te uiten en om zich te focussen op God. Het gebruik van het lichamelijke houdingen beïnvloedt ook de geestelijke houding van de gelovige; bijvoorbeeld door hun ogen te sluiten, kunnen de jongeren zich beter richten op God. Andersom beïnvloedt de geestelijke houding van de gelovige ook de manier waarop ze hun lichaam gebruiken tijdens aanbidding; bijvoorbeeld wanneer een van de jongeren een sterk gevoel krijgt van ontzag voor God, kan deze dat uiten door zijn handen uit te strekken naar God of door te knielen voor Hem.

Het gebruik van lichaamshoudingen kan volgens de jongeren helpen bij aanbidding doordat het hen laat richten op God, maar ook omdat het een uitnodiging kan zijn voor Hem. Met bepaalde houdingen, zoals op grond gaan liggen, maken de jongeren duidelijk dat zij zich openstellen voor God. De jongeren geloven dat God dan ook 'meer kan doen'; contact met God kan zich dan uiten in de vorm van bijvoorbeeld rillingen of een warm gevoel. De jongeren zijn er echter ook duidelijk over dat het gebruik van lichamelijke houdingen geen vereiste is voor aanbidding.

Bovendien is het gebruik van lichaamshoudingen volgens de jongeren geen garantie voor een ontmoeting met God. Ze geloven dat het kan helpen, mits de houdingen met de juiste intentie gebruikt worden. Het uitstrekken van je handen zonder dat dat aansluit bij je gevoelens en je geestelijke houding is volgens de jongeren een 'beetje jammer'; dit heeft volgens hen geen zin. Ik gebruik deze conclusie om stil te staan bij wat de jongeren nu eigenlijk precies verstaan onder de juiste geestelijke houding voor aanbidding.

Centraal in de verhalen van de jongeren over aanbidding staat 'focussen op God'. Deze geestelijke houding noem ik het innerlijke deel van aanbidding, de sensationele vormen die de jongeren gebruiken zijn het uiterlijke deel. 'Focussen' is echter meer dan simpel hun aandacht op God richten, zoals ze bijvoorbeeld hun aandacht op de televisie richten als een programma bekijken. Wout heeft het over: 'jezelf opzij zetten en God op de eerste plaats zetten'. Sara omschrijft aanbidding als: 'het uitspreken van wie God is, en volledig God groot maken, ongeacht hoe je jezelf voelt en ongeacht van de situatie waar je op dat moment in zit en ongeacht van wie je eigenlijk zelf bent, enkel op God gericht'. Jeroen spreekt van 'stil worden voor God' en 'steeds meer van God en minder van het vleeselijke'. Hanna heeft het over 'alleen met God bezig zijn en Hem alle eer geven', ook omschrijft ze 'focussen' op God als 'dat alles echt op Hem gericht is, dat mijn gedachte

helemaal blanco is, zeg maar'.

'Focussen' betekent voor de jongeren 'aandacht richten op', maar niet zo maar; het is je volledige aandacht richten op God, waarbij niets anders er toe doet. Bij 'focussen' op God zetten de jongeren al het andere aan de kant, hun omgeving, hun eigen gedachten, zo veel mogelijk moet het alleen om God draaien. Sara beschrijft in deze woorden ook de reden waarom zij haar lichaam gebruikt bij aanbidding: 'knielen is eigenlijk een manier om je toe te wijden aan God. Om te erkennen dat Hij heilig is. Om lichamelijk te uiten dat je je aan Hem onderwerpt'. Dit is opvallend, omdat het doel van aanbidding een persoonlijke ontmoeting is tussen de gelovige en God. De jongeren bereiken deze persoonlijke connectie naar eigen zeggen door juist hun eigen persoonlijkheid aan de kant te zetten. Deze paradox komt terug in de beschrijving van Marije van aanbidding: 'aanbidding is, denk ik, meer relatie gericht God verhogen, en meer op één lijn staan met Hem'. Enerzijds is aanbidding het verhogen van God, anderzijds is het een persoonlijke relatie met Hem aangaan waarbij de gelovige zelf ook belangrijk is.

Dit sluit aan bij de bevinding van Roeland die stelt dat Nederlandse evangelicale jongeren zowel gebruik maken van '*modes of subjectivization*', manieren van subjectivering, en '*modes of subjection*', manieren van onderwerping. Dit zal ik hier kort uitleggen. Roeland gaat uit van de subjectiveringstheorie, deze werd opgesteld door sociologen Paul Heelas en Linda Woodhead.¹²² De subjectiveringstheorie stelt dat vormen van religie die passen bij de subjectieve wending van de moderne samenleving en cultuur, het beter doen dan vormen van religie die daar niet bij passen. Volgens Heelas en Woodhead verklaart deze theorie waarom vormen van spiritualiteit groeiende aanhang hebben, terwijl de meer traditionele christelijke gemeenten hun leden aantallen terug zien lopen. De subjectiveringstheorie is in die zin een alternatief voor de secularisatietheorie.¹²³

Subjectivering heeft simpel gezegd te maken met het toenemen van het belang van de mens als subject. Volgens Roeland begon het proces van subjectivering met de opkomst van het vroeg moderne idee waarbij de mens werd gezien als een 'op zich staand, te onderscheiden individu, dat, als zodanig, een subject is'.¹²⁴ Filosoof Charles Taylor heeft subjectivering omschreven als '*turn inward*', keer naar binnen. Deze nadruk op het zelf; het individu als subject, die gepaard ging met een nadruk op de subjectieve ervaring, vindt volgens Taylor zijn oorsprong in het oude Griekenland, maar won sinds de Romantiek aan belang binnen de westerse samenleving.¹²⁵

Roeland heeft onderzocht 'in hoeverre evangelicalisme, zoals het vorm krijgt onder Nederlandse jongeren, wordt bepaald door manieren van subjectivering'.¹²⁶ Volgens de subjectiveringstheorie zou de stijgende populariteit van het evangelicalisme betekenen dat het zich

¹²² Roeland, *Selfation*.

¹²³ Paul Heelas & Linda Woodhead, *The spiritual revolution. Why religion is giving way to spirituality* (Oxford 2005).

¹²⁴ Roeland, *Selfation* 47.

¹²⁵ Charles Taylor, *Sources of the self. The making of modern identity* (Cambridge 1989).

¹²⁶ Roeland, *Selfation* 18.

inderdaad heeft aangepast aan de subjectieve wending van de samenleving. Het onderzoek van Roeland bevestigt dat het evangelicalisme van de Nederlandse jongeren gevormd wordt door bepaalde manieren van subjectivering, waarvan de nadruk op een persoonlijke ervaring van God de meest aanwezige is. Roeland toont echter ook aan dat het evangelicalisme van de jongeren daarnaast wordt gevormd door manieren van onderwerping.¹²⁷

Roeland geeft aan dat vanuit de wetenschap kritische vragen worden gesteld bij het idee van de subjectieve wending. Roeland zegt hierover: 'het kan worden beargumenteerd dat de notie van subjectivering te weinig rekening houdt met het feit dat mensen altijd onderworpen zijn aan 'objecten' zoals structuren, waarden, identiteiten, sociale stratificatie, en materiële realiteiten. Deze elementen zijn misschien niet meer gegrond in en gelegitimeerd door een objectieve, transcendente en absolute orde (hoewel geloofd kan worden dat dit het geval is in meer conservatieve milieus), maar hebben toch een objectieve kant waar mensen in meer of mindere mate aan onderworpen zijn'.¹²⁸ Roeland stelt dat naast manieren van subjectivering, manieren van onderwerping blijven bestaan. Daarnaast geeft hij meer fundamentele kritieken weer die ingaan op de aard van het subject en de subjectieve ervaring. Roeland concludeert dat de huidige omstandigheden rondom het subject zowel interessant als paradoxaal zijn; enerzijds wijzen ontwikkelingen in de samenleving op de realisatie van de individuele subjectiviteit, anderzijds wordt die realisatie bediscussieerd omdat factoren, binnen en buiten het subject, het 'daadwerkelijke bestaan van het individu als gegrond in zijn of haar realiteit' ondermijnen.¹²⁹

De belangrijkste vorm van onderwerping binnen het evangelicalisme is de onderwerping aan God; een heilige realiteit die bestaat buiten het subject. Hierin komt het evangelicalisme overeen met meer traditionele vormen van protestantisme. Het verschilt in de nadruk op persoonlijke, lichamelijke, zintuiglijke en emotionele ervaring van God.¹³⁰ De manieren van subjectivering en onderwerping, zoals Roeland deze heeft beschreven, zijn terug te zien in de aanbidding van de jongeren die ik heb onderzocht. Tijdens aanbidding verhogen ze God, ze onderwerpen zichzelf aan Hem, met als doel een persoonlijke ervaring van Hem; 'onderwerping' aan God is hier instrumenteel voor de 'subjectieve' ervaring van Hem. Dit hangt samen met de aard van het evangelicalisme, dat veel jongeren omschreven als 'modern christendom'; enerzijds 'christendom' door de onderwerping aan God, anderzijds 'modern' door nadruk op de subjectieve ervaring van Hem.

¹²⁷ Roeland, *Selfation* 205.

¹²⁸ Ibidem, 53.

¹²⁹ Ibidem, 55-56.

¹³⁰ Ibidem, 205-206.

8. Aanbidding op festivals

In de voorgaande hoofdstukken heb ik drie belangrijke elementen van aanbidding als sensationele vorm besproken; muziek, woorden en lichaamshoudingen, die zelf ook afzonderlijke sensationele vormen zijn. In de verhalen van de jongeren kwamen die drie elementen sterk naar voren. Ook tijdens aanbiddingsdiensten op de christelijke festivals die zij bezoeken spelen muziek, woorden en lichamelijke houdingen een belangrijke rol. In dit hoofdstuk bespreek ik hoe de jongeren aankijken tegen aanbidding op festivals. Ik heb hen gevraagd of ze verschillen merkten tussen aanbidding op festivals en op andere momenten, zoals in de gemeente die ze bezoeken of alleen thuis. De vergelijkingen van jongeren leverden zowel positieve als negatieve kanten van de sensationele vorm van aanbidding op festivals op, deze bespreek ik hieronder.

8.1 Voordelen van aanbidding op festivals

Er zijn twee voordelen die de jongeren noemen van aanbidding op festivals. Deze zijn aan elkaar verbonden. Ten eerste zou de aanbidding sterker zijn dan tijdens andere momenten. Ten tweede zou er een band ontstaan tussen de gelovigen. Het eerste voordeel omschrijft Hanna als volgt: 'ik denk dat als je met zoveel mensen op dezelfde plek bent die allemaal met hetzelfde doel daar zijn dat je dan veel dichterbij God kunt zijn, voor je gevoel, en dat de aanbidding ook veel krachtiger is, dan als je alleen in de trein zit en iedereen om je heen zit te vloeken'. Volgens Hanna is aanbidding op festivals 'veel krachtiger' doordat de bezoekers hun geloof delen en zich daarvoor in zetten. Hier voegt Sara nog aan toe dat aanbidding krachtiger is doordat een festival ook juist de gelegenheid biedt om je in te zetten voor je geloof: 'je wijdt echt vijf dagen gewoon aan het zoeken van God en dat maakt ook al zoveel uit, omdat je gewoon constant in Gods aanwezigheid bent dan, waardoor je geestelijk ook veel, ja, soort van verlichter wordt, ofzo, veel opener bent en veel meer kan ontvangen ook weer van Gods geest, waardoor je ook veel meer van Gods aanwezigheid ervaart, gewoon door de tijd die je er samen voor uittrekt'.

Uit de citaten van Hanna en Sara blijkt al dat de twee voordelen van aanbidding op festivals met elkaar verbonden zijn: de aanbidding is 'krachtiger' doordat het gedaan wordt door een groep mensen die verbonden is door hun geloof. Jeroen legt dit uit door te stellen dat als een groep God uitnodigt in aanbidding, die uitnodiging extra krachtig is; 'dan moet Hij wel komen'. De verbondenheid binnen die groep gelovigen omschrijft hij als 'één zijn in Jezus'; gelovigen ziet hij als een familie die elkaar ook nodig heeft. Sara beschrijft de band die ontstaat door samen aanbidden als 'een hele diepe geestelijke band'. Versteeg stelt dat mensen die samen aanbidden een '*sound group*' vormen; 'een groep van mensen die een muzikale taal en ideeën over muziek en het gebruik van muziek delen'.¹³¹ Ook Klaver beschrijft het ontstaan van een band tussen de gelovigen die

¹³¹ Versteeg, *Draw me close* 112-113.

samenhangt met de aard van het samen muziek maken, of '*musiciking*'. In navolging van Small stelt Klaver dat muziek, als 'belichaamde uitvoering', bijdraagt aan het vormen van identiteiten en dat de collectieve ervaringen ervan cruciaal zijn voor het ontstaan van sociale banden en een groepsgevoel.¹³²

Deze band wordt ook versterkt doordat de gelovigen hun ervaringen van aanbidding op het festival met elkaar kunnen delen, met iemand die die dienst niet heeft meegemaakt is dat anders, zoals Hanna het verwoordt: 'die heeft toch niet dat enthousiasme'. Het enthousiasme dat een aanbeddingsdienst op een festival in de jongeren kan losmaken, wordt ook versterkt door hun ervaring te delen. Tot slot wordt er een band gecreëerd doordat aanbidding met een grote groep gelovigen de jongeren het gevoel geeft dat ze niet alleen zijn. Wout vertelt over zijn eigen ervaring: 'het is natuurlijk goed en stimulerend om te weten dat je niet de enige bent, zoals op *Soul Survivor* dat er ook duizenden anderen zijn'. Jorien beschouwt alles iets nuchterder en heeft niet veel met een geestelijke band tussen gelovigen, toch is het voor haar ook een goed gevoel om met een grote groep mensen te aanbidden. Ze vertelt hierover: 'meestal heb ik toch wel mijn ogen dicht, dan merk ik er niet zoveel van. Maar als ik dan mijn ogen open heb en ik zie dat we met zoveel zijn dan vind ik dat ook wel weer tof, wat ik zei, dat het tof is dat je met zoveel mensen voor hetzelfde doel gaat'. Uit het onderzoek van sociologe Linda Duits onder bezoekers van de EO-jongerendag bleek dat 'het prettige gevoel van onder christenen zijn' een van de belangrijkste redenen is voor de jongeren om het festival te bezoeken.¹³³

8.2 Nadelen van aanbidding op festivals

De massaliteit van festivals heeft volgens de jongeren voordelen, maar ook nadelen. Dit heeft te maken met de persoonlijke aard van aanbidding; het doel van aanbidding is immers een persoonlijke ontmoeting tussen de gelovige en God. Veel van de jongeren geven aan dat aanbidding met minder mensen of alleen 'veel intiemer' is. Wout omschrijft dit nadeel van aanbidding op festivals als volgt: 'bij een festival verdwijn je als individu ook in de menigte; God wil ook een ontmoeting met jou persoonlijk, met zoveel mensen kan het zijn dat jij als persoon niet aan bod komt, omdat je elkaar niet kent'. De jongeren geloven dat aanbidding op festivals soms onpersoonlijk is, dit kan een nadeel zijn.

Deze onpersoonlijke aard van festivals kan ook afdoen aan de voordelen die aanbidding op festivals heeft. Toen ik aan Jorien vroeg of zij denkt dat aanbidding met een grote groep een band creëert tussen gelovigen, antwoordde zij: 'in bepaalde mate natuurlijk wel, maar dat gebeurt denk ik wel meer als je met een groepje van tien mensen bent [...] dan wanneer iemand vanaf een podium

¹³² Klaver, *Desire* 197.

¹³³ Duits, Linda, 'Ondersteboven van Jezus op de EO-jongerendag', in: M. Aerts & M. van den Haak, red., *Popvirus: popularisering van religie en cultuur* (Amsterdam 2009) 14-33, 25.

voor 1000 mensen bidt'. Gerard heb ik dezelfde vraag gesteld, hij antwoordde hierop: 'ja, dat kan maar je moet elkaar wel vertrouwen, en dat is soms wel lastig bij zo'n grote groep'. Hier komt naar voren dat aanbidding op festivals als sensationele vorm, ook als het gaat om het creëren van connecties tussen gelovigen onderling, geen garantie is; er kan een band ontstaan, dat hoeft niet.

Een tweede nadeel is dat de aanwezigheid van de vele mensen op een festival kan zorgen voor afleiding. Jeroen is een van de jongeren die op dit nadeel wees, hij vertelt over de diensten die hij mee heeft gemaakt op festivals: 'ik ben er achter gekomen dat ik zelf heel vaak in de dienst zit en dat ik nog veel te veel bezig ben met aardse dingen'. De vele mensen, maar ook de hele opzet van de festivals kan afleiden van waar het voor de jongeren om gaat bij aanbidding; een ontmoeting met God. De evangelische omroep (EO) organiseert elk jaar de EO-jongerendag, toch bestaat daarover binnen de EO enige spanning die betrekking heeft op dit tweede nadeel. Volgens sommigen wordt er bij de EO-jongerendag te veel nadruk gelegd op vorm en te weinig op de inhoud. De organisatoren van het festival proberen aan te sluiten bij de leefwereld van de jongeren; event manager Tim Dik vertelt over de EO-jongerendag 'dat het een best wel cool evenement is en dat het er gewoon best wel MTV uitziet'.¹³⁴ Over *Soul Survivor* en Opwekking zullen de jongeren niet snel zeggen dat er te weinig nadruk ligt op de inhoud. Een groot verschil met de EO-jongerendag is de plaats van christelijke bands die geen aanbiddingsmuziek spelen, deze maken een groot deel uit van de EO-jongerendag, terwijl deze op Opwekking en *Soul Survivor* echt een bijzaak zijn.

8.3 Conclusie: horizontale relaties

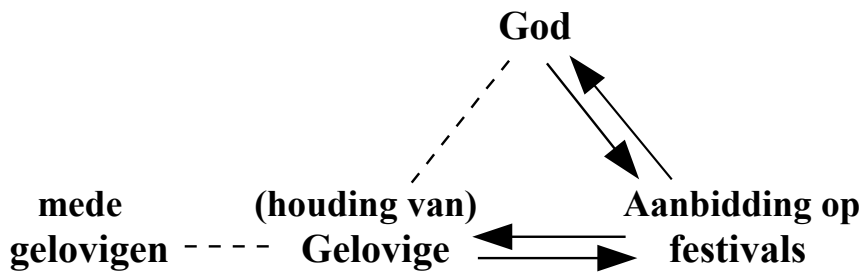
In deze scriptie heb ik de volgende werkdefinitie van sensationele vormen gehanteerd: vormen die op 'sensationele' wijze een ervaring van God mogelijk maken. Hierbij kunnen naast de verticale relatie met God horizontale relaties tussen gelovige onderling ontstaan.¹³⁵ In hoofdstuk vijf, zes en zeven lag de nadruk vooral op de verticale relatie. In dit hoofdstuk is naar voren gekomen dat sensationele vormen, in dit geval de sensationele vorm van een aanbiddingsdienst op een festival, ook horizontale relaties tussen de gelovigen kan creëren.

Het is lastig om deze horizontale relaties weer te geven in het schema dat ik heb opgesteld van de werking van sensationele vormen in de ervaring van de jongeren. De gezamenlijke aanbidding op een festival creëert een 'geestelijke band', maar ook diepgaande sociale banden doordat er over de religieuze ervaringen gepraat kan worden. Ook heeft de gezamenlijke aanbidding invloed op God; de aanbidding wordt ervaren als 'krachtiger'; als een krachtige uitnodiging voor God. Toch heeft het samen zijn met een grote groep niets te maken met de connectie die ontstaat tussen de individuele gelovige en God; dit is immers een persoonlijke relatie en een festival kan zelfs worden ervaren als onpersoonlijk.

¹³⁴ Duits, 'Ondersteboven van Jezus' 18.

¹³⁵ Meyer, 'Aesthetics of persuasion' 755.

In het onderstaande schema geef ik weer dat aanbidding op festivals als sensationele vorm horizontale relaties tussen de gelovigen kan creëren. Daarnaast zijn op een festival de sensationele vormen aanwezig die ik in de vorige hoofdstukken heb beschreven; muziek, woorden en lichaamshoudingen. De werking van die vormen in de ervaring van de jongeren wordt geïllustreerd in het schema. Het samen aanbidden zou ook gezien kunnen worden als sensationele vorm die aanwezig is tijdens een aanbiddingsdienst op een festival. Op die manier is ook de invloed die de gezamenlijke aanbidding op God heeft; het is een 'krachtige' uitnodiging voor Hem, weergegeven in het schema.

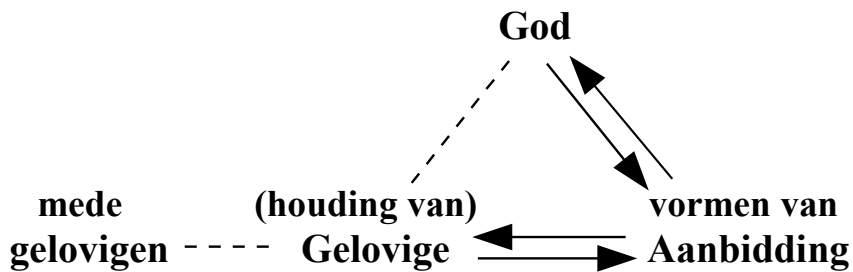
Conclusie

*Holy, holy, holy
is the Lord,
God almighty*

In de inleiding heb ik beschreven hoe ik voor het eerst in aanraking kwam met de evangelicale manier van aanbidden; de moderne band, waar ik een orgel had verwacht, het zingen –*holy, holy, holy*–, de leuke liedjes, en het handen omhoog houden. Ondanks dat ik niet bekeerd was, kon ik merken dat er meer aan de hand was dan op het eerste gezicht zo leek. Ik schreef dat het voor mij duidelijk werd dat aanbidding zoveel meer was dan 'gewoon zingen', maar dat ik er nog niet achter was wat dat 'zoveel meer' inhield.

Dit onderzoek heeft duidelijk gemaakt waaruit 'zoveel meer' bestaat. Dat heeft alles te maken met de aard van aanbidding, of 'focussen' op God waarbij het doel is om een relatie op te bouwen met Hem, zoals ik het heb beschreven aan de hand van de ervaringen van de jongeren. Deze focus op God maakt alle verschil. De jongeren zingen niet met passie *over* waar ze in geloven, ze zingen met de juiste geestelijke houding *voor* degene in wie ze geloven; '*the lord, God almighty*'. De jongeren houden niet hun handen omhoog omdat ze de muziek zo leuk vinden, zoals ik zelf zo vaak heb gedaan bij een concert, maar ze houden hun handen omhoog voor God, als teken van onderwerping aan Hem.

In deze scriptie heb ik beschreven waarom en op welke manieren uiterlijke vormen van aanbidding helpen bij de bereiken van het doel van aanbidding; de ontmoeting met God. Oftewel, ik heb beschreven op welke manier aanbidding door de jongeren die christelijke festivals bezoeken, ervaren worden als sensationele vorm; als vorm die op 'sensationele' wijze een ervaring van God mogelijk maakt. De hoofdvraag die ik heb gesteld, *op welke manier ervaren jongeren die christelijke festivals in Nederland bezoeken de sensationele vormen van aanbidding?*, heb ik beantwoord. Dit antwoord wordt samengevat in het onderstaande schema over de wijze waarop aanbidding, de innerlijke en uiterlijke component, door de jongeren ervaren wordt. In deze conclusie sta ik nog één keer stil bij enkele belangrijke aspecten die erin worden weergegeven. De specifieke invullingen zijn in de voorgaande hoofdstukken uitgebreid besproken, ik ga hier in op het patroon dat weergegeven wordt in het schema. Vervolgens ga ik in de discussie in op de theorie van Meyer die als rode draad door deze scriptie heeft gelopen. Ik sluit af met een reflectie op mijn eigen resultaten en ik doe aanbevelingen hoe deze een aanzet kunnen zijn voor vervolgonderzoek.

Dualistische perceptie

Het schema laat zien op welke manier aanbidding wordt ervaren. De uiterlijke vormen van aanbidding, de sensationele vormen, hebben invloed op de jongeren; zo helpen ze hen 'focussen op God'; de innerlijke houding die cruciaal is bij aanbidding. Omgekeerd heeft de innerlijke houding van de gelovige invloed op de sensationele vorm; alleen als de houding van de jongeren goed is, kan het doel van aanbidding worden bereikt; een persoonlijke ontmoeting met God. Daarnaast laat het schema zien dat er een verband is tussen de sensationele vorm en God. In aanbidding wordt God 'groot gemaakt', dit werkt als uitnodiging voor Hem. God op Zijn beurt beïnvloedt de sensationele vorm; zo kan Hij 'werken' door bijvoorbeeld de muziek.

Deze verbanden laten zien dat de jongeren een dualistische perceptie hebben van aanbidding. Enerzijds zijn de sensationele vormen die aanbidding aanneemt, dit kan bestaan uit aanbiddingsmuziek, het zingen van bepaalde liedteksten, en daarbij het gebruik van bepaalde lichaamshoudingen. Anderzijds is er het effect van de aanbidding; voorbeelden zijn een gevoel van vrijheid of geluk, het voelen van een warme gloed of plotseling op de grond vallen. Deze effecten worden niet gewijd aan de vorm die gebruikt wordt, maar aan een aanraking van God. Meyer heeft haar theorie over sensationele vormen onder andere ontwikkeld om de samenvloeiing van het fysieke en het spirituele te duiden. In de ervaringen van de jongeren hangen fysiek en geestelijk duidelijk met elkaar samen, de jongeren zelf brengen echter een duidelijke scheiding aan tussen de uiterlijke vormen en de goddelijke krachten waarmee deze gepaard kunnen gaan, zoals blijkt uit hun dualistische perceptie.

De relatie tussen gelovige en God

De relatie tussen de gelovige en God wordt weergegeven als een stippellijn. De redenen daarvoor heb ik al terloops beschreven, hier zet ik ze op een rij. De eerste reden is dat de relatie tussen de gelovige en God in dit geval een bemiddelde relatie is. De sensationele vorm van aanbidding maakt mogelijk dat er een ontmoeting plaats vindt met God. Tijdens een aanbiddingsdienst wordt de connectie tussen de gelovige en God bemiddeld door onder andere de muziek, de woorden en de houdingen van het lichaam. Ik wil hierbij benadrukken dat de relatie tussen de gelovige en God *in dit geval* een bemiddelde relatie is. De jongeren die ik heb gesproken geloven allemaal in het nut

van sensationele vormen, zoals uitvoerig beschreven is. Tegelijkertijd wijzen de jongeren mij erop dat de sensationele vormen niet noodzakelijk zijn; ze zijn geen voorwaarde voor een ontmoeting met God. Hoewel een aanbiddingsdienst helpt bij het creëren van een band tussen gelovige en God, kan er volgens hen ook buiten het gebruik van sensationele vormen een ontmoeting plaatsvinden.

Ten tweede geef ik de connectie tussen de gelovige en God weer als een gestippelde lijn, omdat deze connectie plaats *kan* vinden, maar dat hoeft niet. Zoals al ik zei, zien de jongeren het nut van de sensationele vormen, maar ze plaatsen er een tweede kanttekening bij. De sensationele vormen zijn geen garantie dat er een ontmoeting plaats gaat vinden. Het is niet zo dat als je de juiste aanbiddingsmuziek opzet, je ogen sluit, je armen omhoog houdt en de woorden meezingt, God je gegarandeerd aan zal raken. Volgens de jongeren zijn er dan ook genoeg aanbiddingsdiensten waarbij ze niets merken van 'Gods aanwezigheid'. Tijdens aanbidding is de connectie tussen de gelovige en God niet zeker, en als er wel een ontmoeting plaats vindt, is deze bemiddeld door de specifieke sensationele vorm van de aanbidding. Vandaar dat de connectie wordt weergegeven als stippellijn. Ook de relatie tussen gelovigen onderling wordt vanwege deze redenen weergegeven als stippellijn, hoewel de relatie in aard natuurlijk verschilt van de relatie tussen de gelovige en God; de eerste is een horizontale relatie en de tweede een verticale relatie.

Discussie: sensationele vormen

In deze scriptie heb ik een beschrijving gegeven van mijn onderzoek naar de ervaring van aanbidding onder jongeren die christelijke festivals in Nederland bezoeken. Deze ervaringen heb ik geanalyseerd met de theorie van antropologe Birgit Meyer over sensationele vormen. Tijdens het toepassen van deze theorie ben ik er achter gekomen dat het concept sensationele vormen, zoals Meyer dat beschreven heeft, op verschillende punten niet overeenkomt met de beschrijvingen van de jongeren. Ten eerste blijkt uit het bovenstaande dat sensationele vormen voorwaarde noch garantie zijn voor een ontmoeting met God. In de beschrijvingen van Meyer komt dit niet naar voren. Het belangrijkste kenmerk van sensationele vormen is volgens Meyer dat ze 'toegang tot het transcendent oproepen en ordenen'.¹³⁶ De mogelijkheid dat sensationele vormen soms niet werken, bespreekt Meyer niet. Daarnaast beschrijft Meyer de macht die religieuze regimes hebben, omdat zij de toegang tot sensationele vormen, en daarmee de toegang tot het goddelijke beheren. Volgens de jongeren helpen de sensationele vormen bij aanbidding, maar zijn ze niet noodzakelijk voor een ontmoeting met God.¹³⁷

¹³⁶Meyer & Verrips, 'Aesthetics' 27.

¹³⁷ Men kan zich afvragen of het voor de jongeren in de praktijk mogelijk is om een onbemiddelde ontmoeting met God te hebben. Dit sluit aan bij deze scriptie, maar wordt buiten beschouwing gelaten omdat ik er expliciet voor heb gekozen om ontmoetingen met God te onderzoeken die juist wel bemiddeld zijn, namelijk door de sensationele vormen. De jongeren geven aan dat een onbemiddelde ontmoeting mogelijk is, ik ga hier van hun beleving uit. Voor onderzoek naar onbemiddelde interactie met het goddelijke verwijs ik naar Engelke, *A problem of presence*.

De enige voorwaarde die volgens de jongeren geldt voor een ontmoeting met God is de juiste innerlijke houding van de gelovige zelf. Dit brengt me bij het tweede punt; de ambivalentie van de jongeren ten aanzien van het uiterlijke. Meyer wil met het concept van sensationele vormen het contrast tussen het fysieke en het spirituele overstijgen en laten zien hoe de twee samenvloeien. In de ervaringen van de jongeren met sensationele vormen van aanbidding spelen inderdaad zowel uiterlijk als innerlijk een rol. De sensationele vormen die gebruikt worden zijn het uiterlijke deel van aanbidding, terwijl de innerlijke houding van de gelovige en de uiteindelijke ontmoeting met God zich afspelen op het geestelijke vlak. De jongeren brengen echter zelf een duidelijke scheiding aan tussen innerlijk en uiterlijk. In de beleving van de jongeren kan er dus gesproken worden van een samenhang tussen het fysieke en het spirituele, maar van samenvloeien is geen sprake.

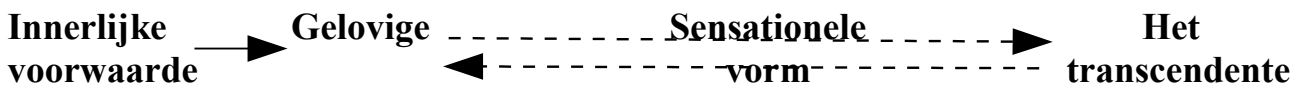
Het belangrijkste punt tot slot is de rol die de gelovige zelf speelt in de werking van sensationele vormen, deze komt in de beschrijving van Meyer niet aan bod. Dit is een groot gebrek, omdat in de ervaring van de jongeren de innerlijke houding van de gelovige zelf cruciaal is bij de werking van sensationele vormen van aanbidding. 'Focussen op God' zien de jongeren als noodzakelijk voor een ontmoeting met God, toch kan deze innerlijke houding niet gezien worden als sensationele vorm. Ten eerste gaat het hier heel duidelijk om een innerlijke houding, terwijl sensationele vormen juist het fysieke en uiterlijke beschrijven. Ten tweede gebruiken de jongeren sensationele vormen om God te ontmoeten, maar zien ze de vormen niet als voorwaarde hiervoor; in principe zou de ontmoeting met God ook onbemiddeld kunnen zijn. Focussen op God zien ze daarentegen juist wel als voorwaarde om Hem te kunnen aanbidden, en uiteindelijk Hem te ontmoeten. De innerlijke houding is dan ook niet te zien als een houding die bemiddelt bij aanbidding, maar als de essentie van de aanbidding zelf. Hoewel de sensationele vormen ook een belangrijk onderdeel zijn van aanbidding; het uiterlijke deel, is dit niet als kern onderdeel van aanbidding te zien, omdat zoals gezegd ook buiten sensationele vormen kan worden aanbeden volgens de jongeren.

Naast deze verschillen is er ook een belangrijke overeenkomst tussen het innerlijke en het uiterlijke deel van aanbidding. Sensationele vormen zijn cultureel bepaald en maken het mogelijk dat groepen mensen soortgelijke ervaringen hebben en deze ook herhaaldelijk kunnen ervaren. De innerlijke houding is eveneens duidelijk cultureel bepaald; alle jongeren hebben het over 'focussen op God'. Ik geloof ook dat dit een geestelijke houding is die door de tijd heen verandert, net als de sensationele vormen die gelovigen gebruiken veranderen. De geestelijke houding maakt, net als bepaalde sensationele vormen, deel uit van een gedeelde religieuze esthetiek van de jongeren. Meyer schrijft hier namelijk over: 'het hebben van dergelijke sensaties van goddelijke aanwezigheid gebeurt niet onverwacht, maar vereist het bestaan van een bepaalde gedeelde religieuze esthetiek,

waardoor de Heilige Geest kan worden ervaren'.¹³⁸ Tijdens aanbidding zoals de jongeren dat ervaren, maken ze gebruik van bepaalde uiterlijke vormen en van een bepaalde geestelijke vorm; focussen op God, om zo tot een ontmoeting met God te komen.

Om deze innerlijke houding in de theorie van Meyer te kunnen plaatsen is het nodig dat zij hierin de rol van de gelovige, degene die de sensationele vorm inzet, opneemt. De geestelijke houding kan niet beschreven worden als sensationele vorm, maar als 'innerlijke voorwaarde'. Innerlijk omdat de houding iets is dat zich afspeelt binnen de gelovige zelf, in tegenstelling tot de uiterlijke vormen. Voorwaarde omdat de houding van de gelovige noodzakelijk is voor aanbidding, maar ook voor de werking van sensationele vormen.

Een simpele metafoor zou dit kunnen verduidelijken. Neem een gelovige die met een telefoon in zijn hand God probeert te bereiken. De sensationele vorm is hier de telefoon. Deze telefoon bemiddelt tussen de twee actoren; de gelovige en God. Dat bemiddelen heeft echter pas zin wanneer de gelovige het nummer van God intoetst en op bellen drukt. Dit intoetsen van het nummer staat voor de innerlijke voorwaarde, pas als hieraan voldaan is, heeft de sensationele vorm nut. De gelovige kan wel met de telefoon in zijn hand wachten tot hij God aan de lijn krijgt, maar dat heeft geen zin want daarvoor moet hij eerst bellen. Hieronder geef ik dit visueel weer, hierbij sluit ik aan bij de terminologie van Meyer. Op deze manier zou de rol van de gelovige en daarmee de innerlijke voorwaarde opgenomen kunnen worden in de theorie over sensationele vormen.

De innerlijke voorwaarde gaat vooraf aan de bemiddeling, mits hieraan is voldaan kan er een relatie ontstaan tussen de gelovige en het transcendente, bemiddeld door de sensationele vorm.

Resultaten: discussie en aanbevelingen

Het eerste punt waar ik stil bij wil staan in deze discussie van mijn eigen resultaten is de geldigheid van deze resultaten. In mijn onderzoek staan de ervaringen van jongeren centraal. Je kunt je afvragen in hoeverre dit 'wetenschappelijke' resultaten oplevert. Volgens mij zijn ervaringen een belangrijke bron van betekenisgeving, zoals ik heb uitgelegd in de inleiding. Zeker in een geloof waarbij de persoonlijke ervaring van God centraal staat, zoals het evangelicaal christelijke geloof, kan ervaring niet onbesproken blijven. Daarbij is van belang dat de resultaten die dit oplevert, gelden binnen de sociale situatie waarin de ervaringen beleefd worden. In dit geval gaat het om de ervaringen van jongeren die evangelicale festivals bezoeken. Mijn bedoeling is geweest om inzicht te verschaffen in aanbidding binnen deze situatie, niet om een algemeen geldend patroon te ontdekken, het schema dat ik heb opgesteld moet ook niet als zodanig geïnterpreteerd worden.

¹³⁸ Meyer, 'Aesthetics of persuasion' 742.

Deze sociale situatie brengt mij bij het tweede punt. In mijn vraagstelling heb ik christelijke festivals een centrale plaats gegeven, terwijl deze festivals in het grootste deel van de scriptie geen grote rol spelen. Hoewel ik hoofdstuk acht heb gewijd aan de beschrijving van de werking van aanbidding op festivals, heb ik de festivals weinig geïncorporeerd in de hoofdstukken over de sensationele vormen muziek, woorden en lichaamshoudingen. In deze hoofdstukken is de nadruk vooral komen te liggen op de interviews die ik heb afgenomen. Voor een groot deel gaan de verhalen van de jongeren uit de interviews over ervaringen tijdens festivals, maar voor een deel ook niet. Voor een beter beeld van christelijke festivals en de ervaringen van jongeren tijdens deze festivals, is het nodig om langer en grootschaliger participerende observatie uit te voeren.

Onderzoek naar christelijke festivals in Nederland en de ervaringen van jongeren, vind ik zelf heel interessant en volgens mij is er nog veel ruimte voor nieuw onderzoek. Ik zou drie punten uit mijn resultaten willen aandragen die volgens mij aanleiding kunnen zijn tot vervolgonderzoek. Ten eerste is het gebruik van de jongeren van de term 'religie' erg opvallend. Religie associëren de jongeren met traditie en rituelen, en met meer traditionele vormen van het christendom, hier zetten ze zich tegen af. Interessant is dat veel 'meer traditionele' protestantse gemeenten in de praktijk steeds 'evangelicaler' worden.¹³⁹ Ten tweede is er een deel van Meyers theorie dat ik nauwelijks heb gebruikt in mijn onderzoek, met betrekking tot 'esthetiek van overtuiging', terwijl dit in combinatie met aanbidding interessante inzichten kan bieden in de religieuze identiteit van jongeren. Dit wordt duidelijk in bijvoorbeeld dit citaat van Gerard: 'omdat ik dus geloof dat God de mens heeft gemaakt met een speciale waarde dat ik dat dus bevestigd zie in een religieuze ervaring, in aanbidding en dergelijke. Het zorgt ervoor dat ik dat ook consequent kan volhouden'. Dit kan verbonden worden aan wat de jongeren 'aanbidding als levensstijl' noemen. Tot slot wil ik het idee van 'volwassen worden in het geloof' aandragen. Ik zou graag onderzoeken wat dit volgens christenen inhoudt en hoe het in zijn werk gaat.

¹³⁹ Hier is nog niet veel onderzoek naar gedaan (in Nederland), maar een begin is gemaakt door Miranda Klaver en Peter Versteeg: Klaver, Miranda & Peter Versteeg, 'Evangelicalisering als proces van religieuze verandering' *Praktische Theologie* 34 (2007) 169-182.

Bronvermelding

Literatuur

- Adnams, Gordon Alban, *The experience of congregational singing: an ethno-phenomological approach* (2008 Edmonton).
- Bebbington, D.W., *Evangelicalism in modern Britain. A history from the 1730s to the 1980s* (Londen 1989).
- Pieter R. Boersema, 'the evangelical movement in the Netherlands', in: Erik Sengers ed., *The Dutch and their Gods: secularization and transformation of religion in the Netherlands since 1950* (Hilversum 2005) 163-179.
- Dijk-Groeneboer, Monique, van, e.a. 'Ze geloven het wel', in: Monique van Dijk-Groeneboer, red., *Handboek jongeren en religie: Katholieke, protestantse en islamitische jongeren in Nederland* (Almere 2010) 25-87.
- Duits, Linda, 'Ondersteboven van Jezus op de EO-jongerendag', in: M. Aerts & M. van den Haak, red., *Popvirus: popularisering van religie en cultuur* (Amsterdam 2009) 14-33.
- Engelke, Matthew, *A problem of presence: beyond Scripture in an African church* (Los Angeles 2007).
- Friedson, Steven M., *Dancing prophets: musical experience in Tumbuka healing* (Chicago 1996).
- Hammersley, Martin & Paul Atkinson, *Ethnography; Principles in practice* (3e druk: Trowbridge 2007).
- Heelas, Paul & Linda Woodhead, *The spiritual revolution. Why religion is giving way to spirituality* (Oxford 2005).
- Klaassens, Harry, 'The reformed tradition in the Netherlands', in: Wainwright, Geoffrey, & Karen B. Westerfield Tucker, ed., *The Oxford history of christian worship* (Oxford 2006) 463-472.
- Klaver, Miranda, *This is my desire. A semiotic perspective on conversion in a evangelical seeker church and a pentecostal church in the Netherlands* (Amsterdam 2011).
- Klaver Miranda, 'de evangelicale beweging', in: Meerten ter Borg, et al., red., *Handboek religie in Nederland: perspectief – overzicht – debat* (Zoetermeer 2008) 146-159.
- Klaver, Miranda & Peter Versteeg, 'Evangelicalisering als proces van religieuze verandering' *Praktische Theologie* 34 (2007) 169-182.

- Keane, Webb, *Christian moderns: freedom & fetish in mission encounter* (Los Angeles 2007).
- Lang, Bernhard, *Sacred games: A history of Christian worship* (Londen 1997).
- Meyer, Birgit, 'Aesthetics of persuasion: global christianity and pentecostalism's sensational forms' *South Atlantic Quarterly* 109 (2010) 741-763.
- Meyer, Birgit & Annelies Moors, 'Introduction', in: Birgit Meyer & Annelies Moors eds., *Religion, media, and the public sphere* (Bloomington 2006) 1-25.
- Meyer, Birgit & Jojada Verrips, 'Aesthetics', in: David Morgan ed., *Key words in religion, media and culture* (Abington 2008) 20-30.
- Radosh, Daniel, *Rapture Ready! Adventures in the parallel universe of christian pop culture* (New York 2008).
- Roeland, Johan, *Selfation: Dutch evangelical youth between subjectivization and subjection* (Amsterdam 2009).
- Roeland, Johan, 'You are the song in my heart': over reli-pop en christelijke kunst' *In de marge* 4 (2005) 22-32.
- Roeland, Johan, et al., 'Zoeken naar zuiverheid: religieuze purificatie onder jonge new-agers, evangelicals en moslims' *Sociologie* 6 (2010) 11-29.
- Spradley, James P., *Participant observation* (Londen 1980).
- Stoffels, H.C., *Wandelen in het licht: Waarden, geloofsovertuigingen en sociale posities van Nederlandse evangelischen* (Kampen 1990).
- Stringer, Martin D., *A sociological history of Christian worship* (Cambridge 2005).
- Taylor, Charles, *Sources of the self. The making of modern identity* (Cambridge 1989).
- Vellenga, Sipco J., *Een ondernemende beweging: De groei van de evangelische beweging in Nederland* (Amsterdam 1991).
- Versteeg, Peter G.A., *Draw me close: An ethnography of experience in a Dutch charismatic church* (Amsterdam 2001).
- Wainwright, Geoffrey, 'Christian worship: scriptural basis and theological frame', in: Wainwright, Geoffrey, & Karen B. Westerfield Tucker, ed., *The Oxford history of christian worship* (Oxford 2006) 1-31.
- Weber, Max, 'Religious rejections of the world and their directions', in: H.H. Gerth & C. Mills eds., *From Max Weber: essays in sociology* (7e druk; Londen 1970) 323-360.

Weber, Max, 'The protestant ethic and the spirit of capitalim', in: Michael Lambek ed., *A reader in the anthropology of religion* (8e druk; Malden 2006) 50-60.

White, S.J., *A history of women in christian worship* (Londen 2003).

Internetsites

Evangelische omroep, EO-spiritualiteitswijzer, www.eo.nl/blogs/jouwspiritualiteit.

Stichting Opwekking, www.opwekking.nl.

Soul Survivor Nederland, www.soulsurvivor.nl.

YouTube, www.youtube.com.

Youth for Christ nederland, www.yfc.nl.

Xnoizz Flevo Festival, www.flevofestival.nl.

Bijlage: interviewschema

Algemeen

Hoe oud ben je?

Waar woon je?

Wat doe je? werk/studie

Kun je kort iets vertellen over je religieuze achtergrond?

Welke christelijke festivals bezoek je en waarom die?

Aanbidding

Wat is aanbidding voor jou?

Welke plaats heeft aanbidding in je geloofsleven?

Waarom doe je het? Wat is het doel?

Wat ervaar je tijdens aanbidding?

Hoe komt die ervaring tot stand?

Welke omstandigheden zijn belangrijk bij aanbidding?

(lichaamshoudingen, muziek, teksten, natuur, etc.)

Merk je ook verschillen tussen verschillende momenten van aanbidding?

(alleen, kerk, met muziek, zonder muziek, etc.)

Aanbidding en festivals

Ga je wel eens in aanbidding op een festival?

Hoe verhoudt dit zich met andere momenten van aanbidding?

Welke omstandigheden maken festivals wel of niet geschikt voor aanbidding?

(live muziek, veel mensen, samen aanbidden, etc.)

Aanbidding en religieuze identiteit

Welke rol heeft religie gehad in je leven en welke rol speelt aanbidding daarbij?

Zijn er belangrijke veranderingen geweest in je geloofsleven? Ben je daardoor anders naar gaan kijken naar jezelf als christen?

Heeft aanbidding daar ook een rol bij gespeeld?

Hoe zie je jezelf als christen? Welke waarden en ideeën zijn belangrijk voor jou als christen?

Hoe hangen die waarden samen met aanbidding?

Hoe beïnvloedt jou christelijke identiteit jou gedrag?

Hoe denk je dat jou omgeving aan kijkt tegen jou christelijke identiteit?

(ouders, vrienden, God, etc.)

Hoe zie je de toekomst voor jezelf als christen? Veranderingen in geloof?